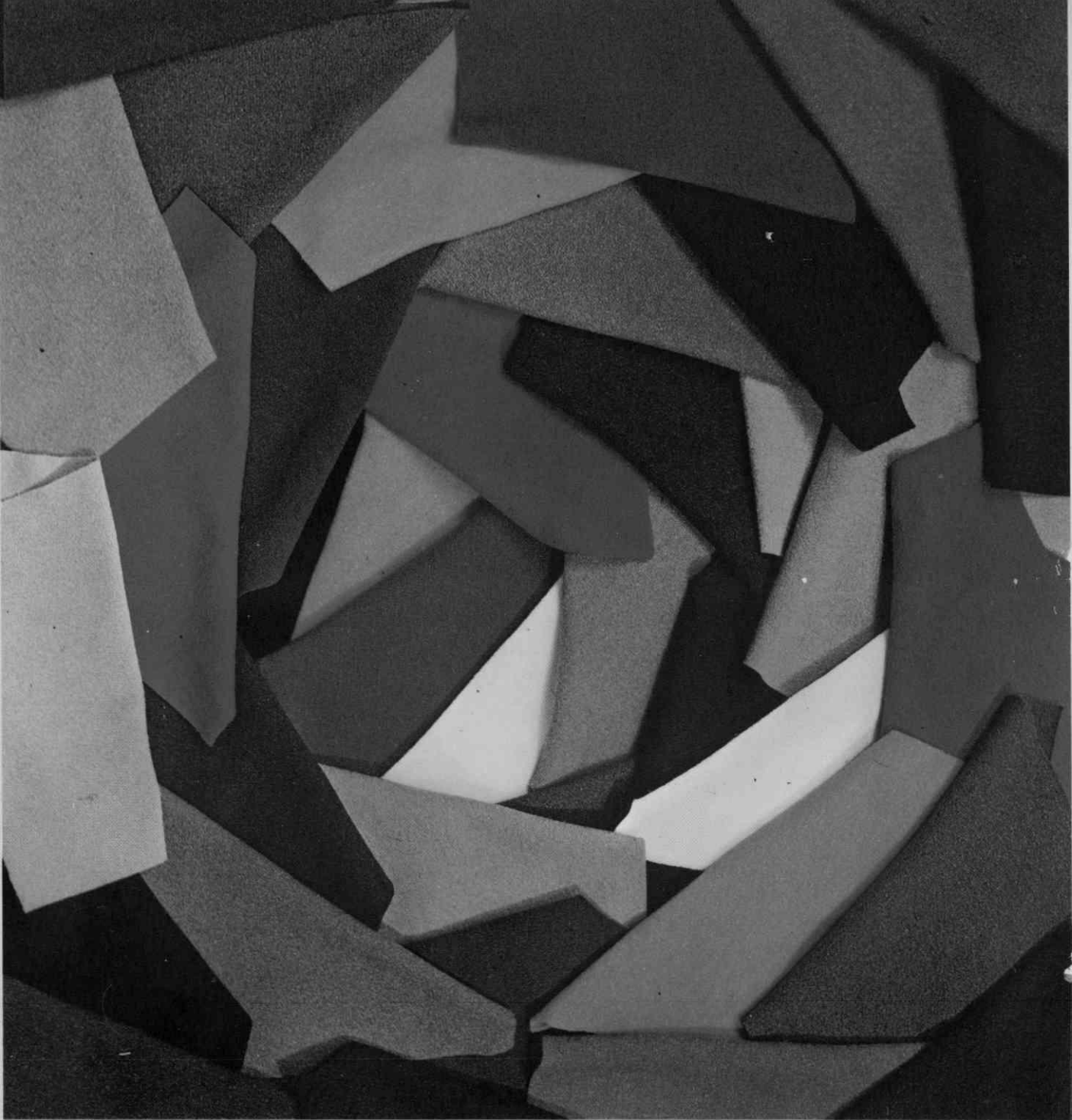

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

JERSEY ZA BLAZINJENJE POHIŠTVA • ART 7500-1

PRILAGODLJIV • IZREDNO TRPEŽEN • ENOSTAVEN

ZA VZDRŽEVANJE • VELIKA IZBIRA BARV

dekorativna

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XX. letnik Ljubljana 1972 3. zvezek

Vsebina tretjega zvezka

- Božo Otorepec: Iz zgodovine Gorenjega Logatca — Stran 129
- Jaro Šašel: Pomen raziskovanja rimskih cest za politično upravno in kulturno zgodovino — Stran 139
- Jože Mlinarič: Usodna arhiva cistercijske opatiije Kostanjevice — Stran 145
- Jože Šorn: Baker nad Poljanami, antimon pri Trojanah — Stran 154
- Dušan Nečak: Položaj na slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 do novembra 1920 — Stran 158
- Bogo Jakopič: Gluhonemnica v Ljubljani (1900—1945) — Stran 163
- Ivan Slokar: Slovenski pasigrafi — Stran 169
- Sergej Vrišer: Tri ljubljanske fotografije iz 60. let 19. stoletja — Stran 173
- France Štukl: Konfinacija slikarja Ferda Vesela — Stran 177
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 178
- Nove publikacije — Stran 182

Na ovitku

Rezljana vrata iz Zg. Tuhinja (1895). Desna srednja kaseta z upodobitvijo moža, ki na hrbtu nosi meh. Foto inž. Peter Fister

Ureja uredniški odbor

Glavni urednik Olga Janša
Odgovorni urednik Jože Žontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavniki Majda Kunaver — Tisk tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun pri SDK podružnica 501-9-87/1 (Ljubljana, Miklošičeva cesta 8) — Letna naročnina 25 din., posamezna številka 10 din.

IZ ZGODOVINE GORENJEGA LOGATCA

BOŽO OTOREPEČ

O najstarejši naselitvi Logatca in okolice pričajo najdbe ostankov oglja, zoglenelih kosti in razbitin raznih grobo izdelanih posod na severovzhodni strani hriba Velike Bukve (579 m), ki leži severno od Gorenjega Logatca. Okoli kope tega hriba so še vidni sledovi nekdanjega obzidja.

A. Müllner je lokaliziral rimsko poštno postajo *Longaticum* na vznožje tega griča in v območje gradu, bivše Cerkovske in Gorenje vasi. Da je moral biti rimski *Longaticum* nekje tu, se strinjajo tudi drugi arheologi in zgodovinarji (že Schönleben, Valvasor, Hitzinger), kajti o tem pričajo tudi navedbe o oddaljenosti te poštno postaje od sosednjega *Nauporta* (Vrhniko) oziroma postaje *In alpe Iulia* (Na Lanišču), ki jih navajajo antični itinerariji (*Tabula Peutingeriana*, *Itinerarium Antonini* in *Itinerar. Hierosolymitanum*) na cesti Emona — Aquilea. Čeprav je bil rimski *Longaticum* »mansio« tj. prenočevalna postaja za potnike in voznike in je torej moral z zato potrebnimi stavbami zavzemati precejšen kompleks, pa je zanimivo, da razen najdbe 4 novcev, ki so jih 1876 našli nekje pri Logatcu, Merkurjeve statuete, ki jo iz Logatca (tudi nelokalizirano) hrani danes Narodni muzej v Ljubljani ter omembe rimskih napisnih kamnov nekje na ledini Golo pri Logatcu, niso našli ničesar, kar bi podrobneje pričalo ali kazalo na lego antičnega *Longaticuma*. Müllner pač domneva, da je stal v bližnjih gozdovih in da je po prihodu novega prebivalstva popolnoma propadel, Rimljani pa da so imeli le utrdbo na Velikih Bukvah, katere ostanki so bili še vidni v preteklem stoletju. Jugovzhodno od Logatca so še vidni deli 1,5 m debelega zidovja, ostanka nekdanjih rimskih severovzhodnih italjskih zapor, ki je stražilo cesto *Logatec*—*Postojna* in ki je bilo v obrambo proti barbarom zgrajeno konec 4. ali v zač. 5. stoletja n. e. Vsekakor pa kaže podobnost antičnega imena *Longaticum* s slovenskim *Logatec*, ki so ga morali naši predniki ob naselitvi teh krajev, prodirajoč v smeri stare rimske ceste Emona—

Aquilea, prevzeti od starih naseljencev, da je morala torej obstajati neka naselitvena kontinuiteta. Seveda pa obstaja tudi možnost, da so naši predniki dali temu kraju ime *Logatec* glede na številne gozdove, ki so se še tedaj širili tod okoli, ne da bi kaj vedeli o antičnem *Longaticumu*.

Ob stari rimski cesti Emona—Vrhniko—*Logatec*—*Podkraj*—*Ajdovščina* so se torej naselili in naseljevali od srede 6. stol. dalje tudi Slovenci ob svojem prodiranju proti zahodu. Isto smer je imela tudi kasnejša srednjeveška cesta, ki je vodila od Ljubljane na *Logatec* ter dalje na *Planino*—*Vipavo*—*Gorico*, na drugo stran pa od *Razdrtega* proti *Trstu*. *Logatec* je torej stal tudi v srednjem veku ob najvažnejši povezavi Slovenije z Italijo. Na lego ob stari rimski cesti kaže tudi raba srednjeveškega imena za *Logatec* (*Logach*, *Logatz*, *Logatsch*, *Logacz*), ki se uporablja v nemški obliki kot »in der *Logatsch*« (V *Logaškem*) in ne »zu *Logatsch*«, kar je značilno za kraje ob nekdanji rimski cesti. Srednjeveški *Logatec* ni bilo torej ime za neki določen kraj, temveč ime za obširno pokrajino med *Vrhniko* in *Godovičem* ter *Rovtami* in sedanjim *Gor.* in *Dol. Logatcem*, v glavnem torej severno od današnje glavne ceste. Ta *logaška* pokrajina je bila še dolga stoletja po naselitvi Slovencev močno obrabščena z gozdovi, le tu in tam je bila kaka samotna kmetija. To ozemlje je bilo intenzivneje kolonizirano sorazmerno pozno, verjetno šele v 15. in 16. stoletju. Zato se ta pokrajina še v 15. stol. imenuje *Rovte* (nem. *Gereut*), kar je danes ostalo kot ime vasi *Rovte*. Še v 16. stol. se *logaško* gospodarstvo večkrat imenuje tudi kot »*urad Rovte*« ali »*urad Logatec in Rovte*«.

Pripadnost tega ozemlja v srednjem veku je v starejši dobi precej nejasna. V 11. in 12. stol. naj bi bilo last oglejskih patriarhov, ki so ga 1040 dobili od nemškega cesarja *Henrika III.* Neka listina iz 1313 navaja, da je v prvi pol. 13. stol. pridobil *Logatec* avstrijski vojvoda *Friderik Bojeviti* (†1246), ki ga

je obenem z Vrhniko zastavil Goriškim, od katerih ju je odkupil kralj Henrik Češki, vojvoda Koroške, ki je Goriškim zato odstopil tri mitnice. Verjetno se je torej že v dobi Friderika Bojevitega Logatec združil z Vrhniko, delom španhaimskega gospostva Ljubljana v enoten urad, ki ga je, kot ostalo deželno-knežjo posest na Kranjskem, dobil v upravljanje vicedom v Ljubljani. Omeniti je še, da je ob zahodni meji logaškega ozemlja šla prvotna meja med Furlanijo in Prakranjsko.

Eden izmed zgodnjih dokumentov o srednjeveškem Logatcu je listina iz leta 1307. S to listino je gradiščan »Rentsch« z Unca izpričal in potrdil poravnavo med Logatčani (die Logatscher) bratoma Majnhartom in Gostišo (Gosdiss), sinovoma Dobroše iz Logatca na eni strani ter freisinškim škofom Emihom. Omenjena brata sta bila namreč zaradi nekih prekrškov (ali zločina?), storjenih v Žireh, v škofovi ječi. Ob izpustitvi sta morala obljubiti, da ne bosta zaradi tega gojila sovraštva do škofa in njegovih, da bosta pa to obljubo držala, je moralo zanj jamčiti več porokov iz Logatca: Sifrit, Mvltz, Debrost starejši in Dobrost mlajši, Arnold, Curman, Tomaž, Juri, Mamola, Janez, Hertvik ter Večegoj z Unca. To so torej prva znana imena Logatčanov. Zanimivo je ime Gostiša, ki se je kot rodbinsko oz. domače ime ohranilo v Gorenjem Logatcu do danes. Tu omenjeni Arnold se omenja tudi v listini iz 1319 kot Arnold iz Logatca. V 15. stol. se omenjajo še Gašper Ratleb, ki je imel Jamske fevde v polhograjski fari ter Marko Geyza iz Logatca, ki je bil lastnik hiše na Vrhniku.

Sedež uprave oz. urada Logatec (ali v 15. in 16. stol. tudi še: Logatec in Rovte) je bil v današnjem Gorenjem Logatcu. O tem nedvomno priča dejstvo, da je bil tudi logaški grad v tem kraju. Prvotno je bila to le »uradna hiša« (ambtshaus), ker je bil pač v njej sedež uprave vicedomskega urada (kasneje gosposke) Logatec. Konec 16. stoletja se je to poslopje, ki je verjetno že po velikosti odstopalo od drugih, začelo imenovati grad (schloss Logitsch 1590, toda 1591 tudi še »ambtshaus in der obern Lohitsch«). Med »zgornjimi uradi«, ki so spadali 1421—1422 pod kranjskega vicedoma, se poleg Hotedrščice, Kleneburga in Vrhnike omenja tudi urad v Logatcu, ki je od omenjenih štirih uradov prinašal največ dohodkov. V vicedomskem urbarju iz 1496 je posest v Gor. Logatcu združeno navedena pod Gorenjo vasjo, v urbarjih iz ok. 1515 in 1527 pa že kot Gorenji Logatec. Prvotno sta logaško gospostvo sestavljala urada Rovte in Logatec, ki sta bila upravno razdeljena na župe, katerim so v imenu gosposke načelovali župani. Kasneje pa so logaško gospostvo

sestavljale župe Žažar, Schulter (Medvedje brdo), Cesta, Rovte, Hotedrščica z Ravnikom, Gorenji Logatec, Breška vas, Dol. Logatec, Vrhnika, ter Stara Vrhnika. Župa v Gorenjem Logatcu je obsegala 15 kmetij in 8 kajzarjev.

Toda 1533 je bil nadvojvoda Ferdinand prisiljen, da je zaradi raznih dolgov zastavil dohodke urada v Rovtah (!) v vrhniškem deželskem sodišču, ki je spadal v vicedomsko upravo z vsemi župami (Stara Vrhnika, Vrhnika, Dolenji Logatec, Gorenji Logatec (Oberlohätsch), Breška vas, Hotedrščica z Ravnikom, Šulter z Medvedjim brdom, Clemburg in Žažar) za 10.000 renskih goldinarjev Erazmu pl. Scheyerju, glavarju v Senju. Od tedaj so se kot zakupniki logaškega gospostva zvrstile najrazličnejše plemiške rodbine: 1559—1562 pl. Turni, 1652 se omenjata kot zakupnika brata Franc in Pavel pl. Scheir, ok. 1574 bil je zakupnik sam vicedom Jurij Hoffer, od 1580—87 Vrban Ainkhürn, upravitelj Idrije, od 1588—1591 sta gosposko za vicedoma upravljala oskrbnika Gašper Serenitz in Paul Zobl, 1591 pa je nadvojvoda Ernst zopet dal gospostvo v zakup Juriju Ainkhürnu (sinu Vrbana A.) za posojenih 6600 gld. za dobo 8 let. Jurij Ainkhürn je bil gospodar lebeške in planinske graščine ter znan kot založnik pogodbenih kopačev v Idriji. Leta 1606 je dobil v zastavo gospostvo Logatec in urad Rovte Adam Moškon, plemeniteni potomec ljubljanskega trgovca. Zanj je posodil dež. knezu 17.000 gld. Zakupnik je bil do svoje smrti 1617. Po njegovi smrti so njegovi trije sinovi Jurij, Karel in Vid čez nekaj časa prodali logaško gospostvo knezom Eggenbergom, ki se kot lastniki omenjajo 1668. Leta 1716 je Marija Šarlota Eggenberška kot varuhinja svojih otrok prodala Johannu Gašparju grofu Cobenzlu poleg gosposk Hašperk in Šteberk tudi gospostvo Logatec z vsemi pravicami. Ko je 1810 rodbina Cobenzl izumrla, je vsa njihova posestva dedoval njihov sorodnik grof Mihael Coronini iz Kromberka, po njegovi smrti pa je njegova vdova Zofija roj. grofica Fagan prodala 8. sept. 1846 v Trstu gosposke Hašperk, Šteberk, Logatec in Predjamo knezu Werianu pl. Windischgrätzu. Ta rodbina je bila lastnik gradu v Logatcu vse do konca stare Jugoslavije.

Vsak od teh zakupnikov in kasnejših lastnikov, za katere so gospostvo povečini v Logatcu upravljali njihovi oskrbniki in upravitelji, je gledal, da iztisne čim več dohodkov iz gospostva. Zato so seveda skušali kmete obremeniti, kar se je dalo, tudi čez dajatve in služnosti, zapisane v starih urbarjih. Župan v Gorenjem Logatcu je dobival od vsake cele kmetije 1 škač žita, od vseh skupaj pa

Grad v Gorenjem Logatcu pred obnovo. (Iz arhiva Zavoda za spomeniško varstvo SRS v Ljubljani)

še eno pogačo, eno kokoš, škaf ovsa in odojka; poleg svoje kmetije je imel še dve njivi in dva travnika. Od tega je moral odrajtati v urad 4 škafe žita in 12 šilingov, vicedomu pa je moral dati, ko je ta prišel na »pojezdo«, za pijačo in jedačo in vse, kar je bilo potrebno, podložnikom pa je moral za pusta dati kosilo in malico. Do sporov s podložniki je prišlo predvsem zaradi novin, ki so si jih le-ti izkrčili v logaških gozdovih in tam napravili njive, od katerih niso plačevali nič, česar gosposka seveda ni hotela trpeti. Ko so 1573 reformirali urbar, so se že naslednje leto logaški podložniki pritožili, češ da zahteva vicedom več kot 6 dni tlake, kot je zapisano v urbarju, kajti hoče, da zberejo in zvozi v Logatec vso desetino; kdor ni vozil ali delal, je moral ostalim dati jesti, česar preje ni bilo. Pri merjenju žita je vicedom sedaj zahteval zvrhano mero in ne zravnano, kot je bilo prej. Logatčani so s temi pritožbami poslali celo lastnega sla v Gradec. Seveda jim je deželni knez odgovoril, da imajo drugje predpisane po 12 dni tlake in naj se torej zadovolje s tem. Kljub temu so se kmetje že čez dve leti — 1576 — pritožili znova v isti zadevi, nato je notranjeavstrijska komora naročila vicedomu, naj jih ne obremenjuje nad 6 dni in naj se drži novega urbarja. Da to ni bilo nič novega in so se logaški podložniki znali tudi boriti za svoje pravice, priča dejstvo, da so se že 1515 udeležili slovenskega kmečkega upora, saj so morali po urbarju 1527 vsi podložniki in 7 kajžarjev plačevati »puntarski pfenig«, ki je bil naložen kot kazen po uporu.

Za razslojevanje podeželskega prebivalstva je značilen stalen porast kajžarjev v teku stoletij, ki je zlasti dobro viden v Gorenjem Logatcu: v začetku 16. stol. jih je bilo le 8, sredi tega stoletja 11, leta 1611 22 in 1718 že kar 33. Kajžarji so bili le lastniki hiš z majhno ohišnico ali brez nje, preživljali pa so se v glavnem z dninarstvom in prevozni-

štvom. Pa tudi sicer je bilo tovorjenje žita v Idrijo eno izmed glavnih bremen za logaške podložnike, kateremu so se kaj radi izmikali. Ok. leta 1603 so se znova pritožili zoper tovorjenje vina oz. denarno dajatev zato, češ da je prej bila le 40 kr., sedaj pa zakupnik (A. Moškon) zahteva kar 2 gld od kmetije. Žitno desetino so prej merili raženo, sedaj mora biti mera zvrhana. Župana v Gorenjem Logatcu je Moškon odstavil, mu odvzel zemljišča, sedaj pa hoče postaviti novega, da bi se polastil njegovih dohodkov. Moškon močno zvišuje tlako, namesto dveh dni ročne tlake je hoče nad 20 dni, če pa se tlačani pritožujejo, jih sedanji oskrbnik Tobijsa Prentner tako zmerja in muči, »da bi se kamen usmilil«, in jih ne samo zapira, ampak poleg telesne kazni zahteva tudi vedno večje denarne kazni. Zato podložniki prosijo, deželnega kneza, naj jim »za božjo voljo« pomaga. Seveda se stanje ni izboljšalo, saj so tudi iz leta 1751 znane pritožbe logaških podložnikov zaradi tlake ter prevelikih dajatev in davkov.

Razen fevdalcev so logaške kmete v teku stoletij mučile še druge nadloge in nesreče. Nedvomno so bili *turški napadi* v 15. in 16. stoletju tisti, ki so povzročili mnogo strahu in trpljenja med podložniki. V 15. stoletju so Turki napadli Logatec dvakrat iz vrhniške smeri, dvakrat pa iz Cerknice oz. Blok. (1476, 1480, 1497). V 16. stoletju so napadli enkrat preko Cerknice in dvakrat iz Postojne. Leta 1559 so prek Cerknice napadli Laze in Jakovico ter ju požgali, ljudi in živino odpeljali, nato pa udarili proti Logatcu, kjer so prišli do Broda in tam ubili dva kmeta, 17 pa odpeljali. Še 40 let kasneje so se ljudje spominjali tega napada, saj je še leta 1600 ob nekem zaslišanju kmet, ki je pričal, na vprašanje o starosti odgovoril, da se spominja Turkov v Logatcu, drugi pa je dejal, da je bil rojen, ko so bili Turki v Logatcu. Schönleben poroča za 1570, da so bili Turki pri Logatcu in Pivki. Ivan pl. Edling je 19. marca 1582 poročal, da je prejel ukaz, naj izvede splošen vpoklic proti Turkom in pošlje zbrano vojsko v Logatec, kar je tudi naredil, a je iz Logatca prejel poročilo, da vlada tam velik strah in da ljudje beže pred Turki. Šele zmaga pri Sisku leta 1593 je odstranila nevarnost turških napadov tudi od Logatca.

V logaškem gospodstvu je v 15. in 16. stol. razvito poleg poljedelstva in živinoreje kot glavnih gospodarskih panog tudi železarstvo. Že 1483 je prejel Martin Črnomaljski dovoljenje za postavitev dveh mehov in fužin »v Logatcu«. Leta 1459 pa je prejel Gašpar Črnomaljski, oskrbnik na Smledniku, od cesarja Friderika III. poleg raznih fevdov tudi pravico

do kopanja železove rude v rovtah pri Logatcu v dveh sosednjih župah »Schulter« in »Kleinwurg«, ki sta zavzemali razsežno področje od Zaplane do Godoviča z Rovtami. Leta 1567 se omenja rudnik železa na Veharšah v gospostvu Logatec, ki ga je imel Eneas Geldtinger in tam kopal rudo za fužine pri Idriji. Vendar pa zaradi prevelike razdalje do fužinarskih centrov Kroke, Kamne Gorice in Železnikov rude na tem področju niso kopali dolgo. Že leta 1596 se poroča, da je rudnik na Veharšah opuščen.

O stavbni zgodovini gradu v Logatcu vemo le malo. Omenili smo že, da je morda na Velikih Bukvah stal v antiki rimski kastel, vendar pa to področje ni bilo nikdar temeljito preiskano. Ali je tabor na holmcu nad Gor. Logatcem, ki ima še danes to ime, stal oz. bil zgrajen proti Turkom že v 15. stoletju, iz virov ni razvidno. Dokaj jasno pa je, da je ta utrjeni tabor obstajal vsaj še leta 1526, ko se za cerkev sv. Križa navaja, da je v taboru (»daselbs im Taber«). Župni vikar Matija Keršmanc, ki 1823 opisuje svoj vikariat, piše, da je najstarejša cerkev v Logatcu ravno cerkev sv. Križa na Taboru (ki je bila to leto obnovljena) in da je bila ta cerkev, kakor tudi prastara kapela sv. Nikolaja v Dolnjem Logatcu obdana s pomembnim zidovjem in da je služila za zavarovanje boljšega imetja vaških prebivalcev pred turškimi razbojniki, ki so mnogokrat obiskali ta od gozdov obdani okoliš, trdni zid je bil sicer kasneje odstranjen, toda mala cerkev je ostala in je bila leta 1765 prezidana. Tudi Valvasor omenja to cerkev sv. Križa, »kjer je en tabor«, a na sliki Logatca je ta tabor videti kot grad, ker sam pravi, da je tam nekoč stal stari grad Logatec. Verjetno je Valvasor menil, da je tabor nastal iz ostankov gradu, toda v tem primeru gre gotovo le za pravi tabor tj. utrdbo okrog cerkve.

»Uradna hiša« (ambtshaus) na mestu, kjer stoji danes logaški grad, je stala morda že v srednjem veku ali pa vsaj od 16. stoletja dalje. Da pa je nastalo tu neko večje poslopje, ki so ga razen kot uradno hišo označevali tudi kot grad, na take podatke pa naletimo šele konec 16. stoletja. Leta 1587 je namreč Jurij Ainkhürn, sin bivšega zakupnika logaškega gospostva Vrban Ainkhürhna, prosil, naj se mu povrnejo stroški, ki jih je imel njegov oče z »gradnjo« v Logatcu. Vrban Ainkhürn je bil zakupnik Logatca med 1580 in 1587. Leta 1588, potem ko je odstopil od zakupa, je poročal oskrbnik Seifrid Serenitz iz Gorenjega Logatca vicedomu v Ljubljano, da je Ainkhürnov oskrbnik Hans Weixlpraun, potem ko je odšel iz Logatca, odpeljal vse pohištvo in opremo, tako da je ob nastopu dobil le prazno »uradno hišo« ter da ni mogel

primerjati inventarja z onim, kar je Jurij Hoffer predal Ainkhürnu (1580). Kaže torej, da je Vrban Ainkhürn v času svojega zakupništva tj. v začetku osemdesetih let 16. stol. razširil dotedanje manjše poslopje. Od tedaj dalje se vedno pogosteje ta »uradna hiša« označuje tudi kot grad (schloss). Ker je še v tej dobi obstajala nevarnost turških napadov, je oskrbnik Serenitz v omenjenem pismu iz 1588 zaprosil vicedoma za 30 pušk (doppelhäggen), možnar, smodnik in ploščo svinca, kar mu je odobril deželni knez in kar je mesec dni kasneje tudi dobil, vendar pušk samo 15, na smodnik pa so pozabili, zato je moral zanj urgirati. Za možnar pravi, da ga bodo uporabljali za dajanje signalnih strellov (ob turški nevarnosti). Leta 1590 so oskrbniku Pavlu Zoblu iz Gradca odobrili, da sme za hrano podložnikov, ki so opravljali tlako, vzeti iz gradu Logatec po 6 starov rži, ječmena, prosa, ovsu in ajde do prihodnje žetve. Ko je 1591 dobil Jurij Ainkhürn gospostvo v zakup za 8 let, je med njegovimi obvezami našeta tudi dolžnost vzdrževati »ambtshaus in der obern Lohitsch« tj. uradno hišo v Gorenjem Logatcu. Že kmalu po prevzemu je Jurij zaprosil notranjeavstrijsko komoro v Gradcu kot vrhovno računsko instanco za deželnoknežja posestva, da bi mu odobrili 600 gld. »za popolno dograditev uradne hiše v Logatcu« in za potrebna popravila na pristavi, hlevih in dr. Ko so vicedoma vprašali za mnenje, je bil ta le za odobritev 200—300 gld., češ da je Ainkhürn, ko je bil že prej zakupnik, sezidal omenjeno »uradno hišo« in stroške odbil od zakupnine in da ima že tako gozd v Hrušici in dosti lesa, skodel in apna. Ker je Jurij dobil torej le 200 gld., je drugo leto (1592) znova zaprosil za denar, češ da niso popolnoma v razsulu le hlevi, skednji za mlatenje in drugo, je pa tudi ostrešje gradu v nevarnosti, da se zruši. Vicedom je znova dobil naročilo, da si s strokovnjaki vse ogleda in pošlje poročilo, toda vesti o tem v dosegljivih virih ni. Leta 1611, ko je bil zakupnik Adam Moškon, je le-ta znova poročal, da je streha na gradu in na grajski pristavi zelo slaba in je prosil 400—500 gld. za popravilo. Vicedom je ob tej prošnji poročal, da so prejšnji zakupniki, dediči Ainkhürna, pustili propasti ostrešje gradu in pristave. Grad je dal Moškon na novo prekriti, pristava pa je ostala taka, kot je bila in se bo ob večjem snegu zrušila, zato naj se Moškonu odobri 60—80 gld, ker ima že tako pravico do tlake in gozd pri roki. Dobrih 80 let kasneje objavlja Valvasor v svoji »Slavi vojvodine Kranjske« podobo Logatca in gradu, ki ima tako obliko, kot je ohranjena še danes.

O naselju Gorenji Logatec nam viri govorijo le malo. V srednjem veku je bilo navadno

vaško naselje. Nedvomno pa je z razvojem trgovine zaradi svoje lege ob važni cesti proti Italiji in od konca 15. stoletja, ko je bilo odkrito živo srebro v Idriji, pot vanjo pa je šla tod mimo, pomen Logatca začel naraščati. Prebivalstvo se je začelo v večji meri ukvarjati s tovorništvom in prevozništvom, število hiš je rastlo. Še 1496 je sestavljal Gorenji Logatec eno župo skupno s sosednjo Gorenjo vasjo, ok. 1515 pa se ta župa imenuje že po Gorenjem Logatcu ter je takrat obsegala 15 hub in 8 kajž. Poleg tega so bili že 1496 v župi 3 mlini, eden od teh z dvema kolesoma, drugi pa s stopami. V urbarju iz ok. 1515 je število hub in kajž ostalo isto, poleg 3 mlinov je zrasla ena žaga. Leta 1527 je bil en kajžar manj, a je njih število 1552 zraslo že na 11, leta 1611 na 22 in 1718 na 33, končno pa se ti kajžarji, podružniki imenovani, v davčnem registru iz 1756 spremene v lastnike domcev-voštatov, ki jih je bilo tedaj 35, število gruntov-hub je od 15 padlo na 12 $\frac{3}{4}$, ker so se 2 $\frac{1}{4}$ hube razdrobile med lastnike domcev, pravi kajžar je bil le še en sam, mlini so bili štirje stalni, šest pa jih je delovalo le občasno.

Najstarejša omemba Logatca je iz leta 1265, ko se Logatec omenja kot mejno ozemlje med oglejskim patriarhatom in ozemljem koroškega vojvode. Logatec je torej oznaka za ozemlje, ki se v začetku 16. stol., kot smo videli zgoraj, začne ločevati v Gorenji in Dolenji Logatec, vendar še vedno kot oznaka oz. ime za večje področje. Ker je bil sedež gornjelogaške župe v današnjem Gorenjem

Logatcu, se je naselja na tem mestu oprijelo ime Gorenji Logatec. A ne za vedno. Sredi 18. stoletja, ko imamo podrobnejše podatke, se kot vasi v gornjelogaški župi navajata Kirchdorf — Cerkovska vas in Oberdorf — Gorenja vas. Naselja okoli Marijine cerkve se je torej oprijelo ime Cerkovska vas. To ime je bilo v rabi še tudi v 19. stoletju. V franciscejskem katastru iz 1823 se občina uradno imenuje Kirchdorf, le v protokolu stavbnih parcel je zapisano Kirchdorf ali Gorenji Logatec. Šele po velikem požaru 1876, ko je zgorel večji, predvsem starejši del vasi, se je za ta kraj začelo bolj uveljavljati krajevno ime Gorenji Logatec, danes pa je Cerkovska vas že skoraj utonila v pozabo.

Na eni od najstarejših ohranjenih geografskih kart našega ozemlja, ki jo je 1546 zrisal Jakob Gastaldi, je kraj označen kot »Ligati«, znani humanist Hugo Blotius pa ob svojem potovanju skozi naše kraje leta 1571 navaja, da je prišel z Vrhnike (Wornicke) po krševiti poti do »Ouerloubvitz vel Lugotitz« (Oberlohitsch ali Logatec).

Vicedomsko *deželsko sodišče* Logatec je imelo še v 16. stol. svoj sedež na Vrhniki. Vicedom je 1562 to utemeljeval z dejstvom, da je prihajalo na Vrhniki zaradi živahnega trgovanja in pretovarjanja blaga, ki je do tja prišlo s čolni po Ljubljani iz Kranjske, Hrvaške in Ogrske, od tam pa dalje v grofijo Goriško, do pogostih sporov med trgovci in vozniki ter je sodnik bil tam bolj potreben.

V srednjem veku se *mitnica* v Logatcu ne omenja, pač pa je iz srede 16. stol. podatek,

Gorenji Logatec v drugi polovici 17. stoletja. (Valvasor, Topographia ducatus Carnioliae modernae. 1697. St. 134.)

da je bila. Tudi Müllner jo navaja poleg tistih v Planini oz. Vrhniki. Morda sklepa to iz dejstva, da so morali mitničarji v tej dobi skrbeti za ceste. Ko je bila 1567 imenovana komisija za ogled in popravilo slabe ceste iz Ljubljane v Trst, je bil četrti član te komisije Sebastijan Harer, uradnik v Logatcu.

Zanimivo je pismo, ki ga je 23. januarja 1649 pisal polkovnik Mirko Markowitz iz svojega »kvartirja« v Logatcu knezu Ottaviu Piccolominiju v Budějovice na Češkem in v katerem opisuje revščino teh krajev.

Najstarejšo podobo Gor. Logatca je objavil v svojem delu Valvasor. On je tudi prvi, ki imenuje Logatec trg ter ga našteva med mesti in trgi na Notranjskem. Objavljena podoba je risana z JV strani, dobro je viden grad istih oblik, kot še danes ob cesti, ki pelje skozi naselje. Cerkev Matere božje je še stara, z zvonikom na obratni strani kot danes. Na hribu nad naseljem je upodobljen tabor, ki pa je na sliki bolj podoben gradu, cerkev sv. Križa je videti na zahodni strani. Sicer pa Valvasor opisuje Logatec kot grad in trg Loitsch, kranjsko Logatez, ki pripada Notranjski; leži med Ljubljano in Gorico na deželni cesti, oddaljen osem milj od Ljubljane in nekaj čez eno miljo od Vrhnike. Nemško ime Loitsch da ima iz kranjskega Logatez, ta pa je popačena beseda za Longaticum, kajti v rimski dobi se je to gospostvo in kraj imenovalo Longaticum, o čemer piše že učeni Schönleben. Rimljani, pravi, da niso dali temu kraju kar tako ime Longaticum, kajti popotniku se zdi pot skozi to težavno divjino še enkrat tako dolga (lat. longus-dolg), kot v resnici je. In še danes, pravi dalje, leži ta Logatec kot v kotlini, sredi velike divjine močno gozdnatega gorovja, ki se z ljudskim imenom imenuje Hrušiški gozd in se razteza tja daleč v Turčijo. Kljub temu pa ima kraj lepa ravna polja in travnike, ki se ločijo od divje okolice. Blizu trga je na enem griču tabor, ki je bil nekoč stari grad Logatec. Približno četrto ure od trga je trden tabor z vasjo, ki ima ime Dolenji Logatec. Valvasor nato pripoveduje zgodbo o kmetu-drvarju, ki je v votlini visokega drevesa našel polno dukatov, te je zbasal v vreče in obleko, jih zvečer odnesel domov, toda ko je tam spraznil vreče, so bili v njih le lešniki. Bil je seveda zato ves iz sebe. Nekaj teh lešnikov je odnesel logaškemu graščaku, ki je ob poslušanju te zgodbe občudoval dukate-lešnike. Nato seveda navaja Valvasor še podobno zgodbo iz Francije. Vračajoč se k Logatcu navaja, da je pred približno 80 leti bil lastnik trga Adam pl. Moschkhan, zakupnik logaškega gospostva; po njegovi smrti je bila lastnica njegova vdova Marija Saloma pl. Edling, ki se je vdruگیč poročila z Ehrnreichom pl. Lamber-

gom s Kamna in Gutenberga. Po njeni smrti je njen soprog predal gospostvo Moschkhanovim dedičem bratom Juriju, Karlu in Vidu Moschkhanom s Šrajbarskega turna ter bratom Bernardinu in Aleksandru pl. Moschkhanoma z Ortneka, kar se je zgodilo leta 1620. Od teh je prešlo gospostvo na kneze Eggenberge in je še v Valvasorjevem času bil njegov lastnik Ivan Seyfried knez Eggenberški, deželni glavar na Kranjskem. Dalje poroča Valvasor na koncu, da je julija preteklega leta 1688 bilo močno bliskanje in da je strela udarila v hiše ob gradu s takim močnim gromom, da je nastal velik preplah pa tudi znatna škoda, ker je zgorelo šest hiš. Toliko o Logatcu naš kranjski historiograf.

Ko je bila konec 16. stol. vzpostavljena *poštna zveza* med Ljubljano in Gorico oz. Benetkami, je bil tudi Logatec poštna postaja na tej poti. Toda 1728 so zaradi zelo slabe ceste čez Hrušico — pošta tod čez je hodila tudi do 3 dni — prestavili poštno postajo iz Logatca v Planino, s Hrušice pa v Razdrto. Ker so bile glavne »komercialne« ceste na Kranjskem v prvi pol. 18. stol. v zelo slabem stanju, se je 1751 uveljavil princip oddajanja cest v zakup, tako da je prvi od teh »cestnih direktorjev« grof Leopold Lamberg leta 1755 zaradi poplav, ki jih je Unica povzročala pogosto pri Planini, zgradil novo cesto čez Unec in Laze, ki pa je veljala le za zasilno cesto, glavni promet je šel še vedno preko Logatca na Planino in Postojno. Tako se v šematizmu za Kranjsko iz 1795 navajajo Laze kot poštna postaja na cesti od Ljubljane do Trsta, 1799 pa zopet Logatec in Planina. Smer so pač menjavali odvisno od stanja cest.

Marija Terezija je hotela na Kranjskem zaradi bogastva lesa udomačiti *rezbarstvo* iz Berchtesgadna, zato sta bila poslana na Dunaj dva fanta iz okolice Logatca, da bi se tam učila rezbarstva, vendar se verjetno ta poskus ni posrečil.

Ko so prišli *Francozi* v naše kraje, je imel general Bernadotte svoj glavni štab v Logatcu, od koder je 29. marca 1797 izdal proglas prebivalcem Kranjske v francoskem, nemškem in slovenskem jeziku, mesec dni kasneje je potoval skozi Logatec sam Napoleon. Za časa Francozov je imel Logatec svojo komuno-občino.

Huda nesreča je zadela Gorenji Logatec leta 1815, ko je zgorel velik del naselja. Takrat je zgorela tudi mežnarija, v kateri je bila soba za šolski pouk. Pri obnovitvi so dozidali eno poslopje za šolo in stanovanje za učitelja. Leta 1818 je bil nastavljen prvi »izprašani« učitelj Zupin, a do takrat je otroke zasilno poučeval mežnar Kranjc. Šola je bila do 1878 enorazredna. Ker pa je število otrok

Gorenji Logatec, nekdanja Cerkovska vas (nemško Kirchdorf) po francisc. katastru iz 1823-24 v Arhivu Slovenije

rastlo zlasti po 1876, ko so iz Planine prestavili v Gor. Logatec okraj, sodnijo in davkarijo, se je 1878 ločila šola v Dol. Logatcu, kjer so 1883 odprli novo šolsko poslopje, Gorenji Logatec pa je dobil novo šolo 14. septembra 1884, ki je bila 1888/9 razširjena v trirazrednico.

Ko še ni bilo železnice skozi Logatec, je bil v prvi pol. 19. stoletja promet po drž. cesti skozi Logatec zelo živahen, v njem so baje bili le vozniki in gostilničarji. Tloris Gorenjega Logatca oz. takrat še Cerkovske vasi iz leta 1823-4 v franciscejskem katastru je najstarejši ohranjeni načrt tega naselja. Središče je bilo nekako med takratnim Coroninijevim gradom, cerkvijo z obkrožajočim pokopališčem, farovžem in šolo ter gostilno Turk ob glavni cesti.

Iz leta 1823 je ohranjen tudi kratek opis farnega vikariata v Logatcu izpod peresa takratnega vikarja Matije Keršmanca (Kerschmanz). Potem ko omeni antični Longaticum in njegov pomen, opisuje Keršmanc logaško ozemlje, ki da je izpostavljeno zaradi svoje visoke lege pogostim in močnim vetrovom in je zaradi tega hladno, toda rodovito, čeprav ni računati na dve setvi letno, vendar prinese tudi povprečna letina dovolj hrane. Posebno uspevajo zemeljski plodovi kot najboljša prehrana večine prebivalstva,

ki jih je ok. 2500 in stanujejo v 305 hišah; v glavnem se preživljajo s poljedelstvom in živinorejo, poleg tega pa z zaslužki na cesti, ki pa slabo vplivajo na prva dva. Za Logatčane pravi, da so v karakterističnem oziru podobni drugim Kranjcem, ki stanujejo ob komercialnih cestah. O reformaciji tukaj se ne ve nič, v slovenski jezik prevedena biblija Jurija Dalmatina, ki jo ima neki kmet v Ravniku, datira iz Črnega vrha nad Idrijo. Ubožnice nimajo, pač pa star gosposki grad, ki je dominij večine faranov in je last grofa Michaela Coroninija. Iz najstarejšega urbarja iz 1679 je razvideti, da je to imenje takrat pripadalo knezu Joh. Seifr. Eggenbergu brez kakšnih posebnosti ali sledov starejšega gradu, ko je vendar na Kranjskem pri večini gradov videti razvaline starejšega gradu na kaki vzpetini. Nato našteva Keršmanc iz ohranjenih krstnih knjig farne vikarje od Janeza Potočnika v letih 1689—1691 do sebe, ki je postal vikar 1821. Pred tem pravi, da je bil Logatec oskrbovan od matične fare Vrhniko z običajnim kurzorjem, kaplani torej, ki so se menjavali po redu. Najstarejša cerkev v Logatcu je v tem letu (1823) renovirana podružnica sv. Križa na Taboru, ki je bila kot enako prastara kapela sv. Nikolaja v Dolnjem Logatcu obdana s pomembnim zidov-

jem in je služila za obrambo imetja prebivalcev pred turškimi razbojniki. Trdni zid je bil sicer kasneje odstranjen, toda sedanja majhna cerkev je ostala in je bila 1765 prezidana. Farna cerkev je bila prezidana (überbauet) tudi 1754 in je že za naraščajoče prebivalstvo ponovno premajhna, njen položaj je dober, poslopje lepo in trdno, toda je nekoliko trpelo ob požaru v letu 1815, ki je uničil mrliške knjige, matrike in starejše listine. Cerkev in kraj sta brez starin, le na levi strani stolpa je vzdign 3 1/3 čevlja velik kvader s še čitljivim D in M ter tako imenovani ajdovski zid, ki je 2 klaftri visok in 1 1/2 širok in ki je viden 100 korakov od cesarske hiše na Raskovcu in tvori obenem farno mejo med Vrhniko in Logatcem. Zid prihaja od Cerknice preko gozdov in gre proti Sv. Joštu pri Polhovem Gradcu in more veljati kot znak nekdanjega bivanja Rimljanov. Filialne cerkve so sv. Nikolaj v Dolenjem Logatcu, sv. Jožef v Čevci, sv. Križ na Taboru Blekove vasi in sv. Janez v Gorenji vasi. Med temi se odlikuje 1802 zgrajena in od pok. nadškofa Brigide posvečena cerkev sv. Nikolaja v Dolenjem Logatcu zaradi snažnosti, velikosti in lepe gradnje. Na ostalih ni razen sive starosti ničesar posebnega videti. V zadnjih 10 letih 18. stoletja je začela tukaj šola pod vodstvom pok. vikarja Jožefa Jakoliča, ki pa je bil verjetno zaradi svoje visoke starosti pri tem precej oviran. Za časa za kraj zelo zaslužnega Janeza Bedenčiča je bila ustvarjena tukajšnja trivialka, ki je leta 1814

postala uradna in je 1816 bilo zgrajeno sedanje lepo in drago šolsko poslopje.

Vsekakor je Gorenji Logatec precej napredoval v tem času. Leta 1827 ga knjiga »Das Königreich Illyrien«, ki je izšla v Ljubljani, navaja kot »Lohitsch (Logatesch), Markt mit einem Schlosse...«, torej kot trg z gradom, last grofov Coroninijev, z deželnoknežjim fevdom, ki ga poseduje odličnik iz te familije zaradi urada dednega točaja.

Ko so 1855 odprli južno železnico, se je življenje v Logatcu v marsičem spremenilo, zaslužkov s prevozništvom je bilo precej manj. Poljedelstvo, živinoreja, sadjarstvo in drugo kmečko delo, za katerega se marsikak kmet ni dosti menil, ker mu je kmečko delo prinašalo prepočasen sad, ko je s prevozništvom hitreje in lažje več zaslužil — vse to je dobilo sedaj večjo ceno. Ljudje so se v večji meri začeli ukvarjati s kmetijstvom, začeli so skrbneje obdelovali njive in travnike, trbiti senožeti, zasajati sadno drevje in gozdove ter si tako odpirati nove vire dohodkov. Dinarji so zaslužili nekaj denarja na železniški postaji, precej razvita lesna in druga trgovina ter prevozi blaga v Idrijo in iz nje, pa so navrgli še marsikak novčič. Še zlasti ko so 1858 zgradili okrajno cesto v Idrijo, se je ves promet s tem krajem, ki je šel prej preko Vrhnike, sedaj preložil v Logatec.

Seveda pa ni manjkalo tudi bolezní in drugih nesreč. Že 1848, 1859 in zlasti 1866, ko so bile vojne v Italiji, je bilo v Logatcu vedno polno vojakov, ki so skoraj vedno zanesli

Gorenji Logatec pred prvo svetovno vojno (iz fototeke Narodnega muzeja v Ljubljani)

sem tudi kolero; tako je 1866 pobralo precej ljudi tudi iz teh krajev.

Močno je na razvoj Gorenjega Logatca vplivala prestavitev *okrajnega glavarstva*, sodnije in davkarije iz Planine v Logatec, kjer so ti uradi začeli z delom 20. septembra 1875 v logaškem gradu, ki jim ga je oddal v najem knez Windischgrätz. Takrat je prišlo v Logatec precej uradništva z družinami, življenje je dobilo nekoliko mestni značaj.

Hud udarec za nadaljnji razvoj pa je pomenil *veliki požar*, ki je izbruhnil v torek 8. avgusta 1876 v neki hiši v Čevcah, se zaradi močnega vetra že v pol ure razširil v Gorenji Logatec oz. tedanjo Cerkovsko vas in Brod in v kratkem času upepelil 64 stanovanjskih hiš in 112 drugih gospodarskih poslopij. Čez 100 družin je ostalo brez strehe, ljudskih žrtev k sreči ni bilo. Škodo so ocenili na več kot 200.000 gld. Gasilcem iz Planine, Vrhnike, Hotedrščice in iz Ljubljane je uspelo ustaviti ogenj pred farno cerkvijo v Gorenjem Logatcu. Pri tej cerkvi je zgorela le streha na stolpu, pač pa je bila močno poškodovana cerkev sv. Križa, popolnoma pa je pogorel stolp cerkve sv. Jožefa v Čevcah. Tudi grad in farovž so bili v nevarnosti, a so ogenj prej ustavili. Ogenj je nastal baje v Čevcah v hiši št. 26, kjer se je gospodinji vnela mast, ogenj je šinil v slamnato streho in nesreča je bila tu. Po vsej Kranjski so zbirali za logaške pogorelce, cesar je poslal 3000 gld, kranjska dežela 5000, v drugih krajih pa so nabrali čez 12.000 gld., delno pa so škodo kriale zavarovalnice. Kjer so stale prej stare s slamo krite hiše, so zgradili nova, z opeko krita poslopja. Ko pa so 1879 razdelili gozdove, so tudi drugi popravili in prekrili strehe. Gorenji Logatec je štel leta 1888 58 hiš, ki so bile večinoma zidane po požaru.

Industrija se je v večji meri začela razvijati v drugi polovici 19. stoletja, ko so nastali številni obrati *lesne industrije*, zlasti v Dol. Logatcu.

Društveno življenje v tej dobi je bilo precej razgibano in bogato, saj so ok. leta 1890 tu Društvo učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega, ki je pod redakcijo Vojteha Ribnikarja izdalo 1889 knjigo »Logaško okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis«, s kratkimi prispevki učiteljev o geografiji in zgodovini posameznih šolskih okolišev, dalje je bil v Logatcu lovski klub, bralno društvo, prostovoljna požarna straža, podružnica Družbe sv. Cirila in Metoda, z druga raznih obrtnikov in trgovcev in druga društva.

V stari Jugoslaviji je bila v Gorenjem Logatcu močnejše razvita lesna trgovina, poleg Rakeka je bil Gorenji Logatec eno izmed največjih tržišč na Notranjskem.

VIRI

1. Evidenca najdišč za Arheološko karto Slovenije pri SAZU (J. Šašel). — 2. F. Schumi, Archiv f. Heimatkunde I, 110. — 3. J. Zahn, Cod. dipl. Austr. — Frisingensis, FRA II. Abt., 35. — 4. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, II/3, VII/17, IX/61. — 5. A. Dimitz, Der Luegger »alt Lehenbuch« vom Jahre 1453, MMVK I (1866). — Gradivo za zgodovino Ljubljane XI/44. — 6. Arhiv Slovenije: Vicedomski arhiv I/54 a (urbarji 1496, ok. 1515, 1527). — Vicedomski arhiv I/46, 52, 54, 82. — Zapuščinski inventarji MXXXI/7. — Zbirka urbarjev I/28 u. — Rektif. dominikalni akti f. 121. — Franciscejski kataster 1823-4, A 23. — Komisija za fevdne zadeve f. VI/134. — 7. Državni arhiv na Dunaju, rokopisa W 64, fol. 243, W 724, fol. 263', 270'. — 8. Mestni arhiv Ljubljane, Reg. I/60. — 9. Nadškofijski arhiv v Ljubljani, fasc. Logatec I, Vizit. zapisnik 1631. — 10. Kapiteljski arhiv v Ljubljani, fasc. 182/12.

LITERATURA

1. A. Müllner, Emona, Archaeologische Studien aus Krain, Laibach 1879. — 2. J. Šašel, Severovzhodne italske zapore v antiki, Kronika IV-1956. — 3. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1955. — 4. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, 1909. — 5. S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stol., GMDS XXIV (1943). — 6. S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stol. do bitke pri Sisku, Zgod. časopis IX-1955. — 7. I. Voje, Kajzarstvo v logaškem gospostvu, Zgod. časopis VI-VII (1952-3), 650-662. — 8. L. Hauptmann, Erläuterungen zum hist. Atlas der österr. Alpenländer, I/4, Krain, 462-3. — 9. A. Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti leta 1526, Izv. muz. društva za Kranjsko V-1895, 81-82. — 10. La carta dei paesi danubiani e delle regioni contermini di Giacomo Gastaldi (1546), Ed. Bibl. apost. Vaticana 1939. — 11. F. Stele, Potovanje skozi Slovenijo v letih 1571 in 1574, GMDS XX-1939, str. 307. — 12. M. Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, Zgod. časopis VI-VII (1952-3). — 13. J. W. Valvasor, Die Ehre d. Herz. Krain, II, 256-9; VIII, 761; IX, 344-6. — 14. F. Komatar, Archiv-Inventare. Schlossarchiv in Haasberg, MMVK XVII, 1904, 36-42. — 15. J. Žontar, Posebno sodišče za kmet. podložnike, njihove pritožbe ter poskusi regulacij podlož. položaja v terezijanski dobi na Kranjskem, Zgod. časopis IX-1955, 99. — 16. (A. Müllner), Rapport eines Regiments-Commandanten vom J. 1649 aus Loitsch, Argo VI-1898, 206-7. — 17. J. Ivanič, Das Strassenwesen in Krain im 18. Jahrhundert, Carniola I-1908, 154, 163, 171, 181-2. — 18. M. Marolt, Dekanat Vrhnika, Ljubljana 1929-1934. — 19. P. v. Radics, Maria Theresia und das Land Krain, 1881, str. 54. — 20. A. Koblar, Donesek h zgodovini pošte na Kranjskem, Izv. muz. društva na Kranjskem III-1893, 54. — 21. P. v. Radics, Die k. k. Post in Krain und ihre geschichtliche Entwicklung, Laibach 1896, str. 9, 39, 41, 55, 57, 59. — 22. Laibacher

Zeitung od 9., 10., in 11. avg. 1876. — 23. Sloven-
ski narod od 9., 10., in 13. avg. 1876. — 24. Lo-
gaško okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodo-
vinski opis. Uredil Vojteh Ribnikar. Logatec
1889. Izdalo »Društvo učiteljev in šolskih prija-
teljev okraja Logaškega«. Tisk R. Šebra v Postoj-
ni. — 25. Popis slavnosti, katere so se priredile
v Logaškem političnem okraju 1888. leta v pro-

slavljanje štiridesetletnice vladanja Nj. Velič.
presvetlega cesarja Frana Josipa I. — Uredil
Vojteh Ribnikar, nadučitelj v Dol. Logatcu in
predsednik »Društva učiteljev in šol. prijateljev
Logaškega šolskega okraja«. V Logatcu. Založilo
»Društvo...«. 1888. Tiskal Šeber v Postojni. —
26. Leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937,
str. 400. — 27. A. Melik, Slovenija I, str. 560, 562.

POMEN RAZISKOVANJA RIMSKIH CEST ZA POLITIČNO, UPRAVNO IN KULTURNO ZGODOVINO

JARO SASEL

Napredek rimskega imperija v primerjavi s prazgodovinsko ali s helenistično-grško razvojno stopnjo je posebno viden v enotni upravi provinc ter v povezavi oddaljenih pokrajin s cestami. Tako imenovane prazgodovinske skupnosti so bile za organizacijskega vidika razbite bolj kot starogrške mestne države in niso kazale in ne imele potrebe po širokih sistematičnih cestnih zvezah. Omejevale so svojo tovrstno dejavnost na lokalne kolovoze v območju gradišč. Tudi kar se tiče helenističnih držav, njihova specifičnost in politična neenotnost nista dajali osnov za enotno koncipiran cestni sistem, zanj te države niso imele ne smisla ne možnosti.

V rimskem imperiju pa je obstajala v cestni gradnji jasna in trdno določena shema. Čeprav je *formula provinciae* upoštevala lokalne, historične in etnične difference, je bil *edictum provinciale*, po katerem so se guvernerji morali ravnati, poenoten, predvsem pa tesna, neprekinjena zveza z vladarjem in senatom, ki jo je imperij nujno terjati, če je hotel ohraniti svojo trdnost, ni dovoljevala večjih divergenc. Upravni aparat je s propagandom imperija usahnil bodisi zato, ker so bile njegove korenine tako močno izpodrezane, bodisi zato, ker so ga poteptala preseljujoča se ljudstva, ceste in predvsem cestne smeri pa so antiko preživele in služile še v 19. stoletju delno celo kot glavne evropske prometne žile; izpodrinila jih je šele železnica.

Bolje bomo lahko ocenili skoraj neverjetno visoko stopnjo, ki so jo Rimljani dosegli v gradnji cest, če pomislimo, da je rimsko cestno omrežje, katerega celotna dolžina presega 100.000 km, prekrivalo prostor, velik kot Evropa, in če pri tem še upoštevamo dejstvo, da je bilo tedaj število prebivalstva približno desetkrat manjše kakor danes. Pozabiti tudi ne smemo, da je bilo grajeno in vzdrževano po enotnem konceptu. Ta koncept lahko bolj vidimo, kot dokazujemo, ker manjkajo poprejšnje analize; vendar našo splošno zapisano ugotovitev vsekakor potrjuje neizpodbitno dejstvo, da so Rimljani imeli centralni oficij, imenovan *cura viarum*, ki je bil od Avgusta dalje dejansko v vladarjevih rokah, logična pa je tudi glede na vojaške potrebe in zahteve v celotnem obdobju, segajočem od okupacijske do obrambne faze. Tako je bilo poskrbljeno, da sta vojak in civilist lahko po najkrajši poti potovala iz severne Anglije do Sicilije ali od Gibraltarja do Evfrata. Mostovi, tuneli, viadukti, serpentine, *pontes longi* čez močvirja, nasipi, useki — *montibus excisis anconibus sublatis* piše na Trajanovi

tabli¹ — so pomagali premagati vsako težavo v naravi in omogočali in pospeševali promet v vseh letnih časih. Dokazano je, da je leta 69 po n. št. armada 22.000 mož s celotnim pratežem na poti od Rena v Italijo marca prekorala Veliki Sv. Bernard (2470 m).

Tu nas zanima predvsem Ilirik, ki tudi — kot vse barbarske dežele — pred rimsko zasedbo ni imel grajenih cest. Postopno širjenje rimske nadoblasti v Iliriku je bilo zaključeno v avgustejskem obdobju. Poteklo ni v eni potezi in tudi ne brez presenetljivih peripetij. Zasedbo teritorijev, ki naj bi ekonomsko-politično zaokrožili rimsko republikansko posest na Balkanu, je Avgust začel z japonsko vojno leta 35 pred n. št., si dal zgraditi Siscijo za štabno trdnjavo, nadaljeval osvajanja pod poveljstvom Vipsanija Agripe, ki je imel nalogo, osvojeno ozemlje tudi urediti; pozneje je z osvajanjem in urejanjem nadaljeval Tiberij, ki je končno dosegel Donavo. Ta je poslej ostala meja imperija kljub nasprotni tendenci, kajti nadaljnjo ekspanzijo je zavrnil dalmato-panonski upor v letih od 6 do 9 po n. št.

Novi teritoriji v Iliriku so bili pridobljeni z vojaškim napadom, ki je potekal po obstoječih prazgodovinskih lokalnih kolovozih, seveda pa so osvajalci močno uporabljali tudi daleč cenejšo, hitrejšo in učinkovitejšo rečno plovbo. Vrhovni štab je takoj po zasedbi težil za tem, da ustvari cestno mrežo, ki naj bi povezovala nevrvalgične točke na zasedenem ozemlju — kritična plemenska področja, prometna vozlišča, prelaze — s trdnjavskimi bazami. To nakazuje na primer prefekturalna ureditev japonskega in kolapijanskega področja, trdnjavska izgradnja Siscije, vojaška kontrola iliropitaljskih vrat na Krasu. Te 'namenske' zveze so bile življenjskega pomena za obrambo, za vojno administracijo in za razvijajoči se imperij.

V konkretnih primerih dostikrat otežuje interpretacijo posameznih cest dejstvo, da nam cilji, h katerim so ceste vodile, niso znani. Vendar jih lahko včasih rekonstruiramo. Kot primer za evidentno smotnost sta močno poudarjeni zgodnji garnizijski trdnjavi *Siscia* in *Poetovio*, prva kot most k dalmatinskim postojankam, predvsem k Burnu; druga je bila sprva eksponirana ofenzivna točka, povezana posebej in direktno s Siscijo — prav to dejstvo izdaja kombinacijsko strategijo v zgodnjem rimskem štabu — pozneje vezni člen k limesu z direktno specialno zvezo na Vindobono, *Carnuntum*, *Aquincum*, Murso, Siscijo, Emono in k Flaviji Solvi. Analogno velja

za *Lauriacum* v 3. stoletju, ki je imel direktno povezavo s štabnimi centri *Sirmium*, *Taurunum*, *Veldidena*, *Augusta Vindelicum*. Primerov, čeprav ne tako nazornih, je še več. Posebej naj opozorim na stare vojaške ceste — problem je še neraziskan — ki so iz Cisalpine in Istre vodile na kraški plató, se združile nekje v območju Divače ter odtod držale bodisi naravnost v japodski svet, bodisi v Liburnijo, ter od Senije na Siscijo, bodisi na Emono z nadaljnimi razcepi. Elementi, ki te proge izpričujejo, so napis iz Materije, vojaške najdbe v območju Divače² ter baza za Avgustov kip iz leta 14 po n. št., zgodnjerejski kastel za *cohors kvingenarijo* na Nadleškem hribu, obč. Loška dolina³ ter napis L. Antonija Nasona, ki je bil *praefectus civitatis Colaphianorum* v najzgodnejši okupacijski fazi; z dokajšnjo jasnostjo jih nakazuje Strabon. Ne glede na Strabona bi si pa tudi potek Avgustovih bojov leta 35 pred n. št. težko zamislili, če ne bi te ceste delno obstajale.

Posledica takega velikopoteznega koncipiranja, ki je šlo povsem mimo zasebnih interesov in interesov provincialnih mest in ki je jemalo v obzir zgolj državne in vojaške zahteve, je gradnja cest na dolge proge, gradnja »namenskih« cest, ki naj bi služile le administrativni službi in vojni preskrbi ter omogočale eventualno kasnejšo ekspanzijsko vojno.

V Panonijo in delno v *Noricum* zarinjani klin Vzhodnih Alp, ki se nadaljuje z dinarskim gorstvom preko Dalmacije v Mezijo in Makedonijo, je močna prometna ovira, zato je na dlani, da je bila glavna arterija zgrajena tam, kjer je narava sama nakazala pot zanjo, to je: čez iliro-italska vrata na Krasu. Prav ta linija, ki je povezovala cisalpinska mestna središča s štabnimi bazami Ilirika, je bila v imperialnem konceptu nadvse pomembna in zato takoj zgrajena. To je vezna pot *Aquileia-Sirmium* s pravokotnimi odcepi tako k obmejnim trdnjavam kot v rudne revirje Dalmacije⁴ in k obali, na *Carnuntum*, *Aquincum*, *Vindobono*, *Singidunum*⁵ ter tiberijanske ceste skozi Bosno, to je: *via Gabinia*⁶ čez *Andetrium*, dalje čez *imum montem Ditionum Ulcimum*, dalje čez *Bathinus flumen* in četrto čez področje Desitijatov, vse od Primorja k Posavju.⁷

Pod različnimi pogoji je hkrati z gradnjo goste cestne mreže v zgodnji cesarski dobi, torej v prvi polovici 1. stoletja po n. št. dozorevala faza popolne pacifikacije. Kmalu je zaznati obrise prvih mest, na kateri je tkivo imperija slonelo, zaznati je — v državnem in upravnem smislu — dozorelost prebivalstva oziroma zadostno gostoto kolonistov. Nastopila je faza, ko je vojno-administrativna služba

lahko prešla v civilne roke, ker je na lokalni samoupravi zasnovana civilna služba imela čozorel kader v provinci sami. Prehod vojne administracije na civilno je bil možen šele, ko je bilo na razpolago dovolj za samostojno mestno upravljanje usposobljenih ljudi, pri čemer sta pismenost in juridična izobrazba igrala določeno vlogo (lokalno sodstvo, kataster, davčne knjige ali *census* itd.). Ti so se morali izobraziti bodisi iz vrst staroselcev, bodisi da so prišli kot kolonisti. Ker je časovno vzporedno naraščala organizirana sila barbarskih plemen vzdolž meja imperija, je sredi 1. stoletja opaziti prehod od elastične okupacijske faze na statično vrsto trdnjav vzdolž meja. Organizacijo in vzdrževanje zalednih cest so prevzela mesta in provincialna administracija. V mejnih področjih pa so si vojne komande zgradile nove rošadne ceste ter obveščevalne in dovozne komunikacije po svojih vidikih.

Vojaška trdnjava, štab, posebej legija je faktor, ki je kompleksno vplival na tok in obliko življenja v svojem okolju. Rimska legija s pratežnimi, oboroženimi in prehranjevalnimi oddelki, konjenico, pionirskimi in tehničnimi četami, skladiščnimi oddelki, legijsko pekarno in vojaško bolnišnico, z raznimi delavnicami, dalje s prtljago štabne pisarne, s prtljago polkovniških pisarn in predvsem s kvestorskim trenom (deponirana in rezervna oborožitev, surovine za kovače, delavnice) in voznim parkom je štela okrog 6000 ljudi in 1500 glav tovarne živine: dnevno je potrebovala 10 ton hrane in 5 ton krme. Že zgolj oskrba tega dnevno potrebnega materiala terja nemajhno organizacijsko in delovno silo, pri čemer vsega ni bilo mogoče pridelovati lokalno, na primer olja, soli, začimb in drugega. Čete pa so vrhu tega potrebovale stalno novo orožje, novo opremo; dopolnjevatelj je bilo treba vozni park, uniforme, perilo, pohištvo, stanovanjsko opremo, dalje kurivo, apno, pesek, stavbno gradivo. Tudi administracija z arhivom je imela materialne potrebe. Vojska si je gradila svoje oparke, odpirala lastne kamnolome, si organizirala razvedrila, amfiteatre. Skrbela je za rečno plovbo in rečno ladjevje. Še enkrat toliko so potrebovala okrog trdnjav nastajajoča civilna naselja, od katerih so se nekatera razmeroma naglo razvijala v mesta. Kako je vse to vplivalo na tok življenja v miljeju staroselcev, kako je vse to spreminjalo pokrajino in intenziviralo njeno izrabo, si niti ne znamo predstavljati. Dalje, armada je bila močan civilizacijski, do neke meje kulturni faktor, ki je pospeševal razvoj številnih obrti, na primer kamnoseške, gradbene, tatarske, kovaške, kolarske in mizarske. Vojska je širila pismenstvo, ker je to spadalo v orga-

SLOVENIA TEMPORIBUS ROMANORUM

nizacijo (seznami vojaštva, poročila o sestavi in porabi oddelkov na raznih dolžnostih in službenih mestih, skladiščni seznami, vojaška združenja z namenskimi blagajnami), širila je latinščino kot enoten in razvit uradni in poveljniški jezik med provincialce z najrazličnejšimi maternimi govoricami, posebej je latinskemu jeziku in rimski kulturi pripomogla do veljave z legaliziranjem vojaških družin in z naselitvijo veteranov po odpustu; širila pa je tudi smisel za organizacijo in red, ki je opazen v strukturi celotnega imperija, posebej v provincialnih mestih. Kot velik potrošnik je vsaka vojaška enota seveda *eo ipso* pospeševala trgovino.

Sprva so za cestno gradnjo, kot rečeno, bili odločilni vojaški vidiki, po prehodu vojno-administrativne faze v civilno pa so kot lokalno-administrativna in ekonomska središča dobila pri usmerjanju načrtno cestne gradnje odločilno vlogo provincialna mesta. Ker ta niso nastala hkrati, se je tudi državno cestno omrežje razvijalo postopoma, skladno z nastajanjem novih potreb in predvsem novih mest.

Tako je npr. vladar Klavdij konstituiral *Noricum* kot provinco in v zvezi s tem je tedaj prejela municipalno avtonomijo skupina mest, ki jo sestavljajo *Celeia*, *Virunum*, *Teurnia*, *Iuvavum*, *Aguntum*. Prvi znani miljniki iz Norika so dejansko Klavdijevi (CIL III 5709 + add. p. 1847, *Gosposvete*). Novo nastala mesta so morala postopoma po centralnem načrtu realizirati in z organizirano tlako vzdrževati provincialno cestno mrežo. Določitev časovnega zaporedja te gradnje je posebno vprašanje, ki bi ga bilo treba šele raziskati. Doslej še nimamo dovolj opornih točk, da bi ga rešili.

Ker so prve štabne postojanke in trdnjave v Iliriku — *Siscia*, *Poetovio*, *Sirmium*, *Mursa* — nujno terjale vojaško povezavo, lahko že zgolj po logiki pričakujemo s popolno gotovostjo, da je bila ta osnovna arterija *Aquileia-Sirmium* zgrajena že v avgustejskem obdobju. Dejansko imamo za to sklepanje potrdilo v literaturi. Omenjata jo namreč dva avtorja, Tacit in Festus. Akutnost slabe povezave med Dalmacijo in Panonijo je postala vidna zlasti za časa dalmato-panonskega upora med leti 6. in 9. po n. št. Rimska vojna administracija je takoj reagirala z gradnjo treh ali štirih linij čez Dinarsko gorstvo⁸, dobro zavedajoč se, da slabe cestne povezave med posameznimi območji nujno zmanjšujejo učinkovitost rimske oblasti na novo pridobljenih teritorijih. Pravokotnice na arterijo s severa so v glavnem prejkone flavijske, kajti naslednja večja, še ne docela raziskana podelitev mestnih pravic v Iliriku je prav flavijska; tedaj so dosegla mestni rang *Solva*, *Scar-*

bantia, *Nevidunum*, *Siscia*, *Sirmium*. Nekateri elementi kažejo, da je bila rošadna cesta vzdolž limesa postavljena v času od druge polovice 1. do prve polovice 2. stoletja; vzdolžna dalmatinska pa — vsaj sekcijsko — delno že v 1. stoletju pred n. št.

Zgodovina cestnega razvoja pa odkriva tudi notranje-političen, na ekonomiki posamičnih področij sloneč proces, namreč postopno odpiranje novih ekonomskih centrov in virov ter s tem povezan nastanek novih aglomeracij, ki so se morale nujno vključiti v provincialno civilno in vojaško upravo.⁹

Med najbolj neposrednimi dokumenti o rimskih cestah so vsekakor miljniki. Nad moža visoki, enakomerno razporejeni kamniti stebri vzdolž imperialnih arterij so opremljeni z napisi, ki označujejo razdalje med postajami in zaznamujejo detajle o gradnji ceste in o njeni reparaturi. Iz takih miljnikov, kolikor so dobro ohranjeni, izvemo potrebne datume. Na njih je vklesano vladarjevo ime s titulaturo in ime pooblaščenega izvajalca-uradnika. Ohranjenih je okrog 8.000. Ti dokumenti pri nas še niso bili sistematično zbrani niti strokovno vrednoteni. Nekateri poprejšnje analize kažejo, da bodo dajali izčrpen vpogled ne le v detajle celotnega koncepta cestnih gradenj, ampak bodo tudi izredno važen vir za študij vladarske državne politike¹⁰.

Ker je bila cestna uprava centralno organizirana, nakazujejo miljniki tendenco zunanje politike posamičnih vladarjev. Priprave za vojne pohode na primer zrcali cestna gradnja v p a d n i h linij. Miljniki spričujejo, da sta vladarja Mark Avrelij in *Lucius Verus* v letih 161/162 obnavljala ceste po nekem nam še ne jasnem načrtu; omejujeta se zgolj na sekcije *Aquincum-Sirmium*, *Emona-Taurunum* ter ora *Pontus Euxini*.¹¹ Vse kaže, da je v tem treba videti že prve priprave na poznejše dogodke, ki jih je bilo mogoče slutiti dokaj časa, preden so dejansko nastopili, kar nakazuje tudi notica v *vita Marci* 12.13 *dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomannicum, quod diu eorum, qui aderant, arte suspensum est*. Kaže, da gre za cestna dela kot pripravo na pričakovane ofenzivne borbe, ko bo brezhiben transport čet in trena življenjsko važen. Po vojaških vdorih barbarov ali na prostoru, ki ga je previhrala državljanska vojna, so bile ceste z mostovi vred sistematično uničene. Miljniki nakazujejo, da jih je dal zmagovalec takoj generalno reparirati, na primer Konstančij II. po zmagi nad Magnencijem cesto *ab Atrante ad flumen Savum*.¹²

Miljniki kot uradni dokument izkazujejo oficialno položaj vladarja, navajajo namreč njegovo ime, titulaturo, službene funkcije,

spričujejo spremembe v imenih, adopcijsko politiko, propad in vzpon vladarjev, notirajo sleherno spremembo v njihovi moči in vplivu. Kažejo, v katerih provincah so zmagali uzurpatorji. Zrealijo torej vladno notranjo politiko, v izjemnih primerih celo zmagujočo in poraženo stranko.

Miljniki so važen dokument državne uprave. Dovoljujejo sklepe in omogočajo vpoglede v potek provincialnih meja, v številna pravna in finančna vprašanja ter v uradniško organizacijo, posebej ker je treba v ta študij pritegniti tudi s cestno službo neposredno povezano gradnjo poštnih in skladiščnih postaj¹³, mitniške službe¹⁴ in vojaških etap na nevraltičnih točkah.¹⁵ To gradivo skupaj nakazuje področne administrativne meje in njihova nihanja, podrobna dokumentacija pa razvoj posameznih administrativnih vej, predvsem mitnine in pošte.¹⁶

Prazgodovinska ekonomsko-produkcijska središča so na zasedenem ozemlju, kolikor so obstala, sprva nujno pritegnila promet, pozneje pa diktirala gradnjo cest, kolikor so bila na prostoru, ki je omogočal to gradnjo po rimskem sistemu; kolikor pa ne, je bila cesta za Rimljane tako važna, da so ji podredili lokacijo mesta. Lep in raziskan primer je *Virunum* v Noriku, ki je stal kot administrativno in železarsko središče (že v kasni republiki v najtesnejših trgovskih zvezah z Akvilejo) na 1000 m visokem Štalenskem vrhu nad Gosposvetami, za Klavdija pa je bil prestavljen na vznožje, do koder je brez težav lahko bila zgrajena nova cesta.

Pa tudi rimski ekonomski razcvet v 1. in 2. stoletju po n. št. je ustvaril pogoje za nastanek številnih novih središč, predvsem tudi v rudnih bazenih, ki jih je centralna uprava v lastnem interesu takoj in oficialno prevzela. Lep primer ekonomskega prodiranja in osvajanja novih področij daje kolonizacijska politika v Dalmaciji, kjer je po cezarijanski in avgustejski urbanizacijski fazi, omejeni povsem na obalo, začel postopen prodor v gorato notranjost. Prvi prodor pomeni faza flavijskih vladarjev z ustanovitvami mest: *Arupium*, *Bistue Vetus*, *Bistue Nova*, mesta pri današnjih krajih Skelani in Rogatica, najbrž tudi *Rider*; hadrijanska faza iz popolnjuje in seže globlje z ustanovitvami naselij *Delminium*, *Pelva*, *Salvium*, *Splonum*, z do delitvijo municipalne avtonomije kanabam pri trdnjavi *Burnum*; za avrelijske in septimijske faze so ustanovljena mesta tudi v goratih področjih: *Magnum*, *Novae*, najbrž *Diluntum*, *Municipium S ()* pri mestu Plevlja, *Municipium Malvesatium*, *Aquae S ()* pri Sarajevu, *Domavia*, *Metulum*.

Rimska, na daljnje cilje usmerjena cesta se je pričejala v velikih administrativnih in

ekonomskih središčih, povezovala je analogna mesta med seboj, bila je kot hrbtenica, na katero so bili priključeni odcepi in prečnice, ki so vodile k posameznim mejnim prehodom, trdnjavam, ležiščem surovin in k večjim pristaniščem. Vzročna povezava med številnimi elementi detajlno še ni preiskana, posamično gradivo — posebej v trgovini — pa daje zanimive posredne vpoglede v cestni pomen za ekonomiko v imperiju, predvsem s pomočjo trgovine, ki je omogočala širjenje in kroženje najrazličnejših izdelkov.

Dosedanje analize kažejo, da je import v Ilirik sprva izredno močan iz Italije, kjer je *Aquileia* zgodaj dokumentirana kot glavno tržišče zanj. Že v kasni republiki so od tod izvažali v Ilirik olje, vino v sodih, orientalsko robo. Med značilne akvilejske izvozne predmete v 1. stoletju po n. št. spada keramika, predvsem padanska sigilata — aretinska seže le do Emone — barbotinska keramika in oljenke; dokajšnja je bila tudi trgovina z bronastimi izdelki (raznovrstnim posodjem, ključavnicami in drugimi), s steklom, iz katerega izstopa, čeprav je redko, *millefiori*, dalje z izdelki iz jantarja, orientalskim okrasjem in drugim.

Obrtniški izdelki iz zahodnih provinc rimskega imperija se pojavljajo v Iliriku šele od konca 1. stoletja, sprva južno-galska sigilata, pozneje tudi iz velikih delavnic v provinci Germaniji. Močno je zastopano tudi okrasje in drugi predmeti iz brona. Pogoj za intenzivnejšo trgovino je nastopil verjetno tedaj, ko je postala Donava glavna prometna pot, predvsem po izgradnji germansko-retijskega in podonavskega limesa. Ta uvoz pa ni dočela spodrinil italskega in tudi ni zasenčil pomena Akvileje.

Določeno vlogo, posebej v 3. stoletju in kasneje je imel tudi uvoz iz vzhodnih produkcijskih središč, na primer Egipta, Dakije, iz Ponta, Grčije, Male Azije in Sirije; v dokajšnji meri tudi iz barbarika, od koder so dotekali sužnji, jantar, deli opreme in surovine.

Čeprav v manjši meri, je ugotovljiv tudi izvoz iz Ilirika, ugotovljivi so trgovci s trgovsko organizacijo. Vse to ilustrira intenzivno izrabo prometnih potov ter vsestranski interes, da so bila dobro vzdrževana.

Dobre ceste pa ne pospešujejo zgolj trgovine in administracije, temveč z masovnejšim pretakanjem prebivalstva pospešujejo ter intenzivirajo širjenje pismenstva ter religij, ki so etično zagrabile širše ljudske plasti. Posredno je bil na ceste navezan tudi nagli razvoj znanosti prirodoslovnega značaja. Najlepše pa se vidi prodor rimskega duha v skulpturi in umetni obrti, katerih ostanke najdemo vse do zelo oddaljenih področij.

Teoderik Veliki je še vzdrževal poštno službo, nadziral cestno tlako, tako tudi Bizanc in Franki. Daleč manj sta znana historiat in usoda cest v pozni antiki, ko začenja prebivalstvo zaradi vojn in administrativnega pritiska iskati zavetje v odročnih področjih. Kako je delovala rimska cestna mreža na gibanja neprimerno manj organiziranih ljudstev za časa preseljevanja in še globoko v srednji vek, kaže dejstvo, da je služila malone nespremenjena — čeprav razpadajoča — vsem premikom novih naseljencev, ki so stari red porušili. Prometne smeri so bile utrte in nakazane, ljudstvo jih je porabljalno, četudi ne vzdrževalo. Ko je bil vozni promet na dolge proge onemogočen, so prešli na tovornega, na tovorjenje in ježo, kar je prevladovalo v srednjem veku vse do načrtne gradnje cest, ki se je pričela nekako v 14. stoletju.

OPOMBE

1. CIL III 1699-8267-ILJug 63. — 2. Prim. Inscriptiones Italiae X 4 št. 334. — 3. B. Saria, Jugoslovanski istoriski časopis 1(1935), 745 ter Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 18 (1937), 60 in 20 (1939), 118. Kahrstedt, Serta Hof-

filleriana (1940) 183. Degrassi, Il confine Nord-Orientale dell'Italia romana (1954), 120. Pavan, La provincia romana della Pannonia Superior (1955), 396. — 4. Prim. predvsem Pašalić, Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini (1960). — 5. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien (1936) pass. — 6. ILS 2478. — 7. Prim. CIL III 3201 (-10159-ILS 5829 a) + 3198 b (-10156 b- drugi del napisa ILS 5829),- Abramić, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 49 (1926—1927) 151 - B. Saria, Klio 26 (1933) 279. — 8. Glej zgoraj ter Ballif, Römische Strassen in Bosnien und der Herzogwina (1893). — 9. Prim. Gren, Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit (1941). — 10. Deringer, Die römische Meilensteine der Provinz Noricum, Festschrift R. Egger II (1953) 286. Istinsky, Septimius Severus und Ausbau des raetischen Strassennetzes, Klio 31 (1933) 39. — 11. J. Šašel, Živa Antika 4 (1954) 203. — 12. CIL III 3705. — 13. Holmberg, Zur Geschichte des cursus publicus (1933). — 14. De Laet, Portorium (1940). — 15. Domaszewski, Die Beneficiariereposten und die römischen Strassennetze, Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst 21 (1902) 158. — 16. Prim. Pflaum, Essai sur le cursus publicus sous le haut-empire Romain (1940).

Večina srednjeveških samostanov starejših redov: benediktincev, cistercijancev in kartuzijanov, ni imela samo značaja duhovnih ustanov, ampak se je s svojimi večkrat ogromnimi posestmi, ki so jim jih poklanjali njeni ustanovitelji, ter z zemljo, ki si jo je pridobila z darovnicami in nakupi, uvrščala tudi med zemljiške gospode. Ta dvojnost značaja samostanov se nujno kaže tudi v samostanskem arhivskem gradivu. Samostanski dokumenti se namreč delé na dokumente, ki zadevajo tako imenovana spiritualia, to je duhovno plat samostana, in na tiste, ki se nanašajo na temporalia, to je na zadeve samostanskega gospodarstva.

Ker so samostani s svojimi dokumenti, ustanovnimi listinami, darovnicami, privilegijskimi in drugimi listinami, z urbarji, gorninskimi in desetinskimi ter drugimi registri dokazovali, uveljavljali in branili svoje pravice in iz njih izviraajoče dohodke ter ugodnosti, so te dokumente vsekakor zvesto čuvali in hranili. Od ohranjenosti zlasti darovnic in privilegijskih listin je bilo mnogokrat odvisno, ali bo neka posest ostala v rokah samostana in ali mu bo dano nemoteno uživati poklonjene mu privilegije, od česar je bila seveda odvisna prosperiteta samostana. Kot nam mnogi primeri kažejo, je marsikateri samostan kljub ohranjenim dokumentom večkrat le s težavo branil svoje pravice, posebno še pred mogočnimi in zemlje lačnimi fevdalci. O skrbi konventov za dokumente kaže tudi to, da so dali takoj izdelati transumpt listin, katerih pergament ali pa pečat je bil le malo poškodovan.¹ Popolnoma razumljivo nam je

torej dejstvo, da so komisije za ukinitvev samostanov v 18. stoletju našle v arhivih večine notranjeavstrijskih samostanov predvsem spise privatno-pravnega značaja, privilegijske listine in darovnice ter pogodbe in tem podobne dokumente.²

Samostani so za hrambo svojih dokumentov namenili ponavadi najbolj varne prostore v samostanskem poslopju. Večkrat so to prostori pod kamnitimi oboki, z debelimi zidovi, z železom okovanimi vrati in z rešetkami zastrtimi okni. V takih prostorih, ki so bili lahko obenem tudi zakristije in zakladnice, so npr. benediktinci v Dalmaciji v srednjem veku shranjevali poleg spisov tudi denar. Pomembne spise in listine ter denar pa so v takih prostorih pogosto dajali še v skrinje in blagajne, katerih ključ je imel opat in konvent ter mesto in samostanski prokuratorji.³ Samostani so svoje dokumente shranjevali tudi v prostorih, namenjenih za shranjevanje knjig. Tak prostor so imeli vsi samostani starejših redov, saj so se držali načela, ki ga je okrog leta 1170 izoblikoval Gottfried von Saint-Barbe-en-Auge: »Claustrum sine armario quasi castrum sine armamentario«.⁴

Ker so redovna pravila cistercijanov zahtevala v srednjem veku od vseh svojih samostanov enotnost tudi glede razporeditve in namembe prostorov v samostanskem poslopju, je tej zahtevi moral vsekakor zadostiti tudi kostanjeviški samostan.⁵ Sami samostanski dokumenti nam o arhivu za obdobje srednjega veka žal ne povedo prav ničesar. Nekaj podatkov, sicer precej skromnih, pa nam za

Pogled na samostanska poslopja, na cerkev, mlin in del samostanskega zidu pred drugo svetovno vojno

obdobje 17. in 18. stoletja dajejo samostanski inventarji, ki jih je po nalogu deželnega kneza sestavila od njega določena komisija po smrti vsakega opata in ki jih je ob izročitvi premičnin izročila novo izvoljenemu opatu. Iz omenjenih inventarjev je razvidno, da so se pomembnejše listine, med njimi tudi ustanovna listina, in tisti dokumenti, ki so se še potrebovali v operativi, hranili v opatovi sobi v posebni skrinji ali predalčni omari ali pa kar v predalu opatove pisalne mize. Tako izvemo iz inventarja, ki ga je sestavila komisija 1. marca 1621. leta po smrti opata Gregorija Alexija, da je ta hranil v omari svoje sobe 36 listin in spisov za čas od leta 1613 do leta 1620, torej iz časa svoje prelature in prelature predhodnika Jurija Urbaniča. Ista komisija pa je našla tudi v samostanski hiši v Ljubljani devet samostanskih spisov za čas od leta 1616 do leta 1619. Omenjene spise je opat hranil v posebni beli skrinji.⁶ V inventarnem popisu, ki ga je komisija napravila 18. maja leta 1631 po smrti opata Andreja, najdemo tudi nekaj dolžnih pism iz leta opatove smrti, ki jih je ta hranil v predalu svoje pisalne mize.⁷ Tudi inventarni popis po smrti opata Roberta Knoppa iz leta 1703 vsebuje vrsto listin in spisov predvsem iz časa njegovega vodstva opatiije. Opat je dokumente hranil v svoji sobi v predalih svojega pohišta.⁸

Čeprav iz samostanskih dokumentov ne izvemo nič o preostalem samostanskem arhivskem gradivu in o prostoru, v katerem se je gradivo hranilo, pa lahko domnevamo, da je veljala tudi za kostanjeviški samostan podobna praksa kot pri drugih sorodnih samostanih, da so namreč listine in spise ter druge dokumente, ki jih niso več potrebovali, odlagali na posebej za to določeno in pred požarom varno mesto, ali pa kar v prostor, ki je bil namenjen za shrambo knjig.

Četudi nimamo iz kostanjeviškega samostana v razliko od stiškega ohranjene nobene kronike samostana in čeprav nam manjka danes veliko darovnic za posesti, ki jih je samostan imel, pa se moramo kljub vsemu čuditi, da se nam je ohranilo toliko starejšega gradiva in celo urbar iz sredine 14. stoletja, kar za slovenska tla ni ravno tako pogost pojav, če pomislimo, na kako zelo izpostavljenem mestu je kostanjeviški samostan stal. Stal je namreč na tistem delu slovenske zemlje, ki je bil v srednjem veku izpostavljen najrazličnejšim sovražnim vpadam in pustošenjem, pozneje pa pustošenjem Turkov in Uskokov.⁹ Samostanu ni prizanašal tudi ogenj, tako sredi 16. stoletja in za opata Leopolda Busettha okoli leta 1760, ko je nedvomno uničil marsikateri za zgodovino pomemben dokument.¹⁰ Tudi čas, ko je bil konvent tako rekoč pra-

zen, tako npr. v drugi polovici 15. stoletja, ko je bil v samostanu en sam menih, je gotovo pripomogel k odtujitvi in uničenju arhivskega gradiva¹¹

Medtem ko imamo za mnoge samostane ohranjene kataloge za samostansko arhivsko gradivo, da v primeru kostanjeviškega samostana tega nimamo, pač pa imamo ohranjeno precejšnje število prepisov predvsem iz 18. stoletja. V samostanu so tedaj prepisali predvsem najpomembnejše in najstarejše listine. Vemo pa, da je notranjeavstrijska vlada v skladu s cesarsko resolucijo ddo. 1706, marec 27., Dunaj, z ukazom ddo. 1706, april 14., Gradec, naročila vsem škofijam, samostanom in opatom, da predložijo v redu spisane kataloge svojih bibliotek, vseh pomembnejših dokumentov, deželnoknežjih privilegijev, rokopisov ter seznam vseh za starejšo kot tudi za novejšo zgodovino pomembnih spisov. Ker kostanjeviški samostan tega ni opravil, ga je vlada v tej zadevi opomnila z dopisom ddo. 1706, oktober 23. ter mu naročila, naj kataloge izroči deželnemu glavarju na Kranjskem.¹² Ni pa nam znano, v kolikšni meri je samostan te kataloge v resnici napravil in predložil.

Z ukinitvijo samostanov pod Jožefom II. je za samostansko arhivsko gradivo napočil nov

Faksimile naslovne strani samostanskega inventarja iz leta 1786 (Arhiv Slovenije)

čas. Odslej je bilo od dvornih dekretov ter vestnosti in poštenosti ljudi, ki so sestavljali komisije za ukinitvev samostanov, odvisno, kako se bo arhivsko gradivo ohranilo. O tem, kako se je ob ukinitvi samostanov in po njej ravnalo z duhovnimi zakladi razpuščenih samostanov, običajno pisci postavljajo dvoje nasprotujočih si trditvev. Eni namreč tožijo nad vandalizmom komisij za ukinitvev samostanov in sploh uradnikov, ki so imeli opravka s kulturno dediščino teh samostanov; tožijo nadalje o tem, da niti cesar niti njegovi uradniki za to kulturno dediščino niso imeli poslušna, da je bilo veliko stvari pokradenih in da se je marsikateri član ukinitvenih komisij okoristil na račun svoje službe. Pisci tudi trdijo, da je bilo arhivsko gradivo večinoma za smešno nizko ceno prodano ter se navaja primer, ko je eden izmed komisarjev poročal na Dunaj, da knjigovezi ne marajo kupiti papirja, ki je bil naprodaj, s trditvijo, da je zanje neporaben.¹³ Drugi pisci pa o ravnanju s samostanskimi kulturnimi zakladi trdijo ravno nasprotno. Kot dokaz svoji trditvi navajajo vrsto dvornih dekretov, ki dokazujejo, da se je vlada na moč trudila, da bi se ohranili znanstveni in umetniški zakladi samostanov. Tako je bilo npr. gubernijem že pred ukinitvijo samostanov ukazano, da naj pazijo prav posebno na stare knjige in rokopise, da se reči ne bodo raznesle, kot se je to zgodilo pri jezuitskih samostanih.¹⁴

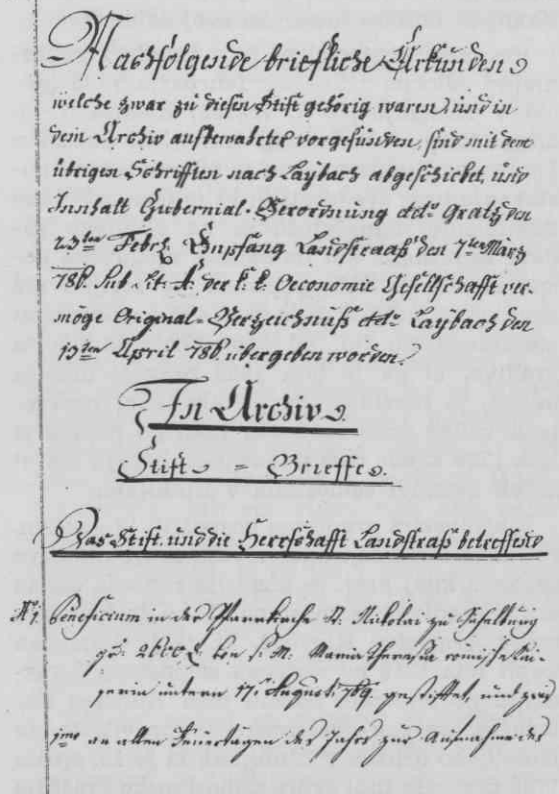
Kar zadeva samostanske biblioteke, je bilo določeno, da komisarji knjižnico pregledajo in vse knjige ter stare kodekse natančno popišejo ter jih hranijo na varnem mestu. Z reškriptom, datiranim 23. septembra 1782, pa je Jožef II. odredil, da morajo komisarji knjige in kodekse izročiti javnim univerzitetnim oziroma licejskim bibliotekam dežele, le dvorna knjižnica na Dunaju si sme izbrati, kar si želi.¹⁵ Za dokumente in druge spise pa je bilo določeno takole: dokumenti, ki zadevajo samostansko upravo, naj se izroče upravi komornih posesti, ostalo pa naj se izroči deželi. Arhivov naj bi tudi ne pregledoval kak duhoven, temveč nekdo, ki se na arhivsko gradivo spozna in je takemu delu tudi dorasel.¹⁶

Po trditvah S. Laschitzerja pa ne kaže pritrjevati niti tistim, ki trde, da se je s kulturnimi zakladi ukinitvenih samostanov postopalo barbarsko in brez vsake odgovornosti, niti onim, ki trde, da so cesar, vlada in njegovi uradniki storili prav vse, da bi bili kulturni spomeniki ohranjeni. Izdana je bila sicer vrsta dvornih dekretov, in to v dobri veri, da se kulturna dediščina samostanov ohrani, toda mnogi izmed njih niso bili učinkoviti ali pa se niso izvajali, oziroma le površno in z nedoslednostjo. Gotovo so se doga-

jale mnge nepravilnosti, vendar posameznih primerov ne kaže posploševati. Laschitzer nadalje trdi, da večina piscev ne upošteva dejstva, da so se samostani ukinjali v različnih okoliščinah in da prezro dejstvo, da se je treba spričo več ali manj kompliciranega upravnega organizma ozirati na različne faktorje, ki so delovali ob ukinitvi samostanov, in da vse nepravilnosti ne izvirajo vedno iz istega vzroka.¹⁷

Ko je cesar z dekretom z dne 2. oktobra 1785 ukazal notranjeavstrijskemu guberniju, da prične z ukinitvijo tistih samostanov, ki so bili že na seznamu za ukinitvev, je bila s tem nadaljnja usoda kostanjeviškega samostana zapečaten.¹⁸ Samostan je bil ukinitven dekretom z dne 5. decembra 1785 in 3. januarja naslednjega leta je prišel v samostan komisar Janez Nepomuk Ursini pl. Blagay z računovodjem deželnih stanov Filipom Jakobom Elsnerjem in razglasil ukinitvev samostana menihom, ki so s svojim zadnjim opatom Aleksandrom Hallerjem pl. Hallersteinom živeli tod še pet mesecev.¹⁹

Komisija je v skladu s svojo nalogo do 11. januarja popisala vso samostansko dominikalno posest ter vse samostanske premičnine. Popis samostanskega inventarja je bil zelo podroben in natančen.²⁰ Popisane so bile tudi vse knjige in arhivalije in to bodisi posamez-

Faksimile strani iz samostanskega inventarja iz leta 1786 (Arhiv Slovenije)

ne enote ali pa serije, pri katerih je bilo včasih povedano tudi število posameznih arhivskih enot. Popolnoma razumljivo je, da v popisu arhivalij na primer ne najdemo zabeleženih nekaterih starejših in pomembnejših listin in celo urbarjev, tako urbarja iz 14. stoletja ter onih iz leta 1547, 1572, 1625 in 1660—1670, če upoštevamo, koliko je samostan imel premičnin, ki jih je morala komisija v razmeroma kratkem času popisati.²¹ Komisija je morala arhivsko gradivo razdeliti v dve skupini, ki ju je v inventarju tudi ločeno popisala. Ena skupina gradiva, ki je bila še potrebna za tekoče poslovanje in upravo samostanskih posestev, je morala ostati v samostanu, medtem ko je bila druga skupina, ki je bila za tekoče poslovanje brez pomena, določena za prevoz v Ljubljano.

Arhivsko gradivo, ki naj bi ostalo v Kostanjevici, je bilo v inventarni knjigi popisano pod 128 zaporednimi števkami na fol. 193—199. Omenjeni material je bil predvsem iz 18. stoletja ter je obsegal normalije, urbarje, desetinske in gorninske in druge registre, protokole gorskih pravnih ter različne spise. Gradivo je bilo izročeno Janezu Krstniku Ziererju, deželnemu sodniku v Kostanjevici, za čas do formiranja upraviteljskega urada državne domene v Kostanjevici.²² Vpogled v to, kakšen material je tedaj ostal v Kostanjevici, pa nam poleg inventarja daje tudi seznam gradiva, ki si ga je leta 1889 izbral Kranjski deželni muzej za svoj arhiv.²³

Ves ostali material pa so v skladu z gubernialno odločbo z dne 23. februarja 1786 (došlo v Kostanjevico 7. marca) komisarji 13. aprila istega leta izročili Kmetijski družbi v Ljubljani. To gradivo, ki je bilo za tekoče poslovanje brez vrednosti in ki je obsegalo tako dokumente, nanašajoče se na duhovne zadeve samostana kot na zadeve njegovega gospodarstva, je bilo popisano po serijah (22 skupin) od črke a do u pod 473 zaporednimi števkami na fol. od 200—272.²⁴ Iz popisa gradiva, ki ga je leta 1889 prevzel deželni muzej, je razvidno, da je bilo tedaj prevzeta veliko gradiva, ki bi tako po popisu iz leta 1786 kakor tudi po svojem značaju moral že ob ukinitvi samostana v Ljubljano.

Z arhivskim gradivom gosposčin in graščin, ki jih je samostan imel v času svoje ukinitve oziroma kdaj prej, je komisija ravnala enako kot z gradivom samostana. Tako je komisija arhiv gospostva Klevevž, ki ga je samostan kupil leta 1719 od stiškega samostana,²⁵ razdelila po enotnem načelu med Andreja Peternela, novega graščinskega upravitelja, in Kmetijsko družbo v Ljubljani, ki je 13. aprila 1786 prevzela tudi arhiv samostanske graščine Grundelj pri Šentvidu pri Stični.²⁶ Kmetijski družbi pa je bil tedaj izročen v hrambo del

arhiva samostanske gosposčine Mehovo-Ruperč vrh, ki jo je imel konvent od leta 1726,²⁷ in del arhiva graščine Radelce, katere lastnik je bil samostan v času od 1714 do 1728.²⁸

Arhivsko gradivo samostana, ki je bilo poslano v Ljubljano, je bilo zavarovano pred propadanjem, pač pa je gradivo, ki je ostalo v Kostanjevici doživljalo enako žalostno usodo kot samostanska cerkev in konec koncev ves samostanski kompleks. V kako žalostnem in zanemarjenem stanju je bila cerkev in samostanska okolica npr. sredi preteklega stoletja, nam zgovorno priča neznan popotnik, ki se je tedaj napotil v Kostanjevico in v nekdanji samostan.²⁹ O stanju in hrambi arhivskega gradiva leta 1889 pa nam poroča J. Wallner, ki nam podaja v svojem opisu naravnost pretresljivo podobo stanja arhivskega gradiva, spravljenega v nekdanjem samostanu. Ker je samostansko gradivo v teku časa za uradniško poslovanje postalo brezpredmetno, ni zanj nihče skrbel ter je bilo prepuščeno mišim in rokam, ki niso poznale njegove cene in niso razumele njegove govorice.³⁰

Ustanovitev deželnega muzeja na Kranjskem leta 1826 in Muzejskega društva za Kranjsko leta 1839 je obvarovala mnogo dragocenih arhivalij pred uničenjem in izgubo. Medtem ko so namreč do tedaj zbirali arhivsko gradivo, predvsem seveda listine, posamezni ljubitelji starin, ki so nam večkrat s svojo zbirateljsko strastjo, ki pa večkrat ni poznala prave vrednosti dokumentov, ohranili tako rekoč nevede veliko za zgodovino pomembnega gradiva, pa se je odslej pričelo s sistematičnim zbiranjem določenih kategorij arhivskega gradiva. Tako je pri deželnem muzeju nastajala predvsem z darovi in volili arhivska zbirka, ki je bila z ostalimi muzejskimi zbirkami v licejskem poslopju. Leta 1844 pa je nastalo novo središče, pri katerem so se zbirale arhivalije, namreč Historično društvo za Kranjsko, ki si je v svojem statutu zadalo nalogo ustanoviti tako imenovani »domovinski« arhiv.³¹

Tudi Historično društvo si je večino svojega arhivskega gradiva, predvsem seveda listine, pridobilo zlasti z darovi, ki jih je objavljalo v svojem glasilu »Mittheilungen des historischen Vereins für Krain«. Društvo je že leto po svoji ustanovitvi naročilo svojemu članu Francu pl. Hermannsthalu, da pregleda nekatere pomembne arhive na Kranjskem. Hermannsthal je tako poleti leta 1845 pregledal arhive gospostev Turjaka, Šrajbarskega turna, Rakovnika in Kostanjevice ter arhiv mesta in kapucinskega samostana v Krškem.³² Sad tega pregleda je bil, da je društvo dobilo z dekretom dvorne komore z dne 5. decembra 1846 od upraviteljskega urada državne do-

mene Kostanjevice v hrambo in uporabo 20 listin iz časa od ustanovitve samostana pa do leta 1726 ter protokol zaslišanj pri deželnem sodišču Pleterje za leta 1778 in 1779.³³ Tedaj so bile društvu izročene najstarejše in najpomembnejše samostanske listine, zadevajoče tako spiritualia kot temporalia. Med izročeni listinami je bila tudi ustanovna listina ddo. 1249, maj 8., ki pa je bila že tedaj močno poškodovana in brez pečatov. Med pomembnejšimi listinami naj navedemo papeške bule in njih vidimuse, tako Bonifacija IX. ddo. 1393, oktober 31., Stična, Inocenca VIII. ddo. 1491, december 17., Šmarje, Bonifacija IX. ddo. 1401, marec 30., Rim, Siksta IV. ddo. 1475, april 10., ter Inocenca XII. ddo. 1693, december 10., Rim. Med listinami sta zastopani tudi dve baselskega cerkvenega koncila, listina ddo. 1437, september 5., Basel ter listina ddo. 1444, april 5., Basel. Med njimi najdemo tudi vladarske, tako vidimus listine cesarja Friderika III. ddo. 1468, junij 25., avstrijskega nadvojvode Ferdinanda ddo. 1598, maj 22., Gradec, ter patent cesarja Karla VI. ddo. 1726, maj 29., Laxenburg. Ostale listine pa datirajo v čas od leta 1522 do leta 1649 ter se nanašajo na gospodarske zadeve samostana. Naj omenim, da od naštetih listin manjkata danes v Arhivu Slovenije dve: listina iz leta 1522 ter iz leta 1698. Društvo pa je večalo svojo arhivsko zbirko tudi z darovi posameznikov; tako je dobilo v letu 1845 od novomeškega okrožnega zdravnika Jožefa Unterluggauerja zamenjalno listino kostanjeviškega samostana iz leta 1751.³⁴ Društvo pa si je zastavilo za cilj tudi publiciranje listin, in izmed kostanjeviških je bila ustanovna listina objavljena kar dvakrat, in sicer leta 1847 in leta 1860.³⁵

Na občnem zboru društva leta 1859 je dr. E. H. Costa ponovno predlagal, naj bi deželna vlada ali pa stanovski odbor ustanovila deželni arhiv, do česar pa ni prišlo, pač pa se je v naslednjih letih močno razširila arhivska zbirka pri muzeju; ta je sprejemal in v svojih rokah skoncentriral material, ki je bil dotlej na različnih krajih. Ker je Historično društvo že leta 1867 prenehalo delovati, je občni zbor leta 1885 sklenil predati svojo zbirko muzeju.³⁶ Tako se je torej tedaj velik del kostanjeviškega arhivskega gradiva zbral na enem mestu.

Potem ko je bilo pri deželnem muzeju skoncentrirano najpomembnejše arhivsko gradivo in ko se je to skupaj z muzejskimi zbirkami leta 1887 preselilo v novo poslopje, so začeli misliti na pridobitev arhivskega gradiva, ki je propadalo na terenu. Za svojo pomembno nalogo si je tedaj muzej zastavil pridobitev tistega gradiva, ki ga ob ukinitvi obeh cistercijanskih samostanov na Kranjskem niso

pripeljali v Ljubljano. Ni pa imel muzej namena pripeljati vsega arhivskega gradiva v Ljubljano, temveč le izbor iz tistega gradiva, ki je nastalo pred ukinitvijo samostanov, torej pri Kostanjevici pred letom 1786, in gradivo, ki je nastajalo v zvezi z ukinitvijo samostanov. V primeru kostanjeviškega samostana je izbor prekoračil letnico 1786 le tedaj, če je šlo za pomemben material, za material, s katerim se je kompletirala ali samostanska zbirka (npr. urbarji) ali pa tudi zbirka drugih provenienc (npr. normalije). Muzej je imel namen zbrati tudi ves material, ki je nastal v času francoske okupacije (1809—1814). Vodstvo muzeja je zaprosilo domensko upravo v Gorici, da se muzeju dovolji pregledati v Kostanjevici shranjeno gradivo in si iz njega odbrati pomembnejši material. Uprava je bila voljna muzeju izročiti za zgodovino pomemben material, vendar pa s pogojem, da se gradivo natančno pregleda in popiše ter označi tisto gradivo, ki bi ga muzej želel imeti. Leta 1889 je dobil muzej dovoljenje za pregled in izbor arhivskega gradiva tudi od ministrstva za poljedelstvo.³⁷

Omenjeno nalogo je deželni muzej poveril profesorju Juliju Wallnerju, ki mu je pri tem pomagal profesor Anton Kaspret. Wallner se je poleti leta 1889 napotil v Stično in Kostanjevico, kjer se je lotil pregleda, izbora in popisa arhivskega gradiva, ki ga je našel v severnem traktu samostanskega poslopja v prvem nadstropju nekdanje samostanske kašče. Prostor, v katerem je bilo gradivo, je bil velik in suh, toda popolnoma neurejen in dostopen mišim, ki so uničile in ponesnažile del gradiva. Gradivo je bilo naloženo v dolgih vrstah na tleh, delno spravljeno v zabojih in na policah, deloma pa zmetano na približno 1 meter visok kup, ki ga je pokrivala plast več tisoč starih davčnih knjžic. Ker je material bil neurejen in ker o kakih seznamih ali registrih gradiva ni bilo sledu in ker je bilo treba pregledati več kot za vagon knjig in spisov, je bilo to delo izredno težavno in zamudno. Kljub vsem težavam pa je Wallner gradivo v dveh dneh pregledal, ga odbral in sumarično popisal. Njegov spisek je tedaj obsegal 283 številnk knjig in fasciklov. V istem prostoru so bili spravljeni tudi akti nekdanjega mirovnega sodišča Kostanjevice in domenske uprave, ki pa jih v izbor niso vključili, ker so tedaj menili, da so za zgodovino nepomembni. Tako je omenjeni material čakal na svoj čas, pri tem pa žal delno tudi propadal.

Deželni muzej pa si tedaj ni pridobil samo izbora iz gradiva samostanske provenienc, ampak še tudi precej drugih provenienc. Po ukinitvi upraviteljskega urada državne domene Kostanjevice je prevzela arhivalije, ki

so ostale ob ukinitvi samostana leta 1786 v Kostanjevici in poznejšo registraturo gozdna in domenska uprava v Kostanjevici, ta pa je hranila tudi arhiv samostana in gospodstva Pleterij, del arhiva upraviteljskega urada združenih državnih posesti v Novem mestu, imenja Radeč, avgušinskega konventa v Ljubljani ter občin Cerkelj, Čateža, Kostanjevice in Šentjerneja ter sodišča kantona Mokronog, ki je imel svoj sedež na gradu Klevevžu. Vse omenjeno gradivo je tedaj muzej označil kot kostanjeviški arhiv ter ga prevzel 30. avgusta 1889.³⁸

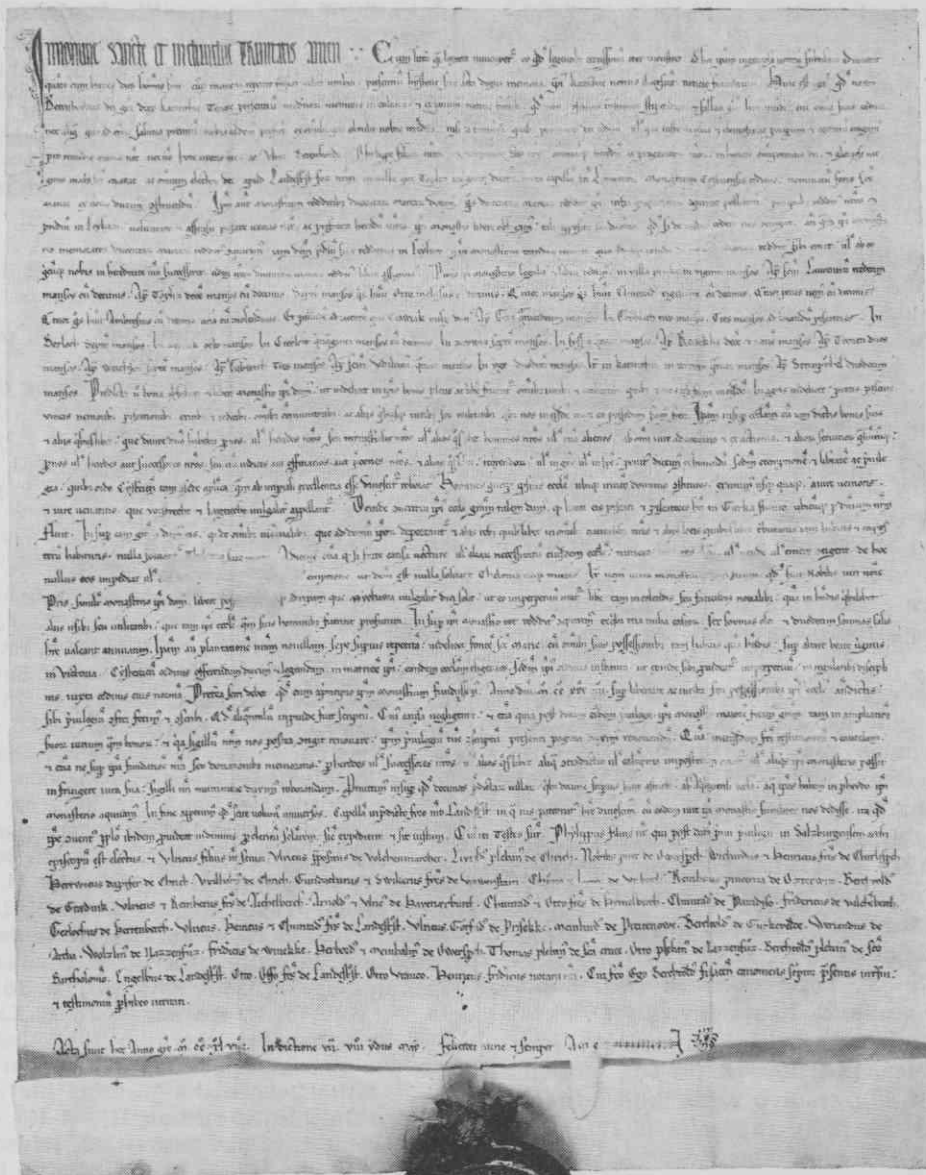
Pretežni del arhivskega materiala, ki ga je Wallner odbral, se je nanašal na gospodarske in upravne zadeve samostana ter na zadeve posesti, ki jih je imel samostan ob svoji ukinitvi oziroma kdaj prej. Dokumenti, ki so zadevali samostanska temporalia, so se pričeli s 17. stoletjem in so segali v obdobje delovanja državne domene Kostanjevice. Znatno manjši del gradiva pa se je nanašal na duhovne zadeve samostana, to je na spiritualia, in to predvsem na zadeve samostanu inkorporiranih fara za obdobje od 17. do 19. stoletja. Izbrani material je sestavljal obsežne serije, delno pa omogočil, da so se z njim dopolnile in izpopolnile serije, ki so že bile v deželnem muzeju.

Naj na kratko naštejemo najboljše in najpomembnejše serije arhivskega gradiva ter posamezne arhivske enote, ki so za proučevanje zgodovine samostana izredno važne in pomembne, ki si jih je muzej pridobil šele ob koncu stoletja. Številčno zelo močno serijo so sestavljali urbarji (temeljni in priročni). Samostanskih urbarjev je bilo šest za čas od 1660 do 1785, kostanjeviškega gospodstva pa dvaintrideset za obdobje od 1625 do 1794. Drugo zelo močno serijo so sestavljali desetinski registri od leta 1663 do leta 1783 (18 kosov), nato registri vrečne in žitne desetine ter desetine od krčevin in lazov ter mladežne za obdobje 1705—1768 (8 kosov). Številni so bili tudi registri gornine in vinske desetine tako samostana kot gospodstva Kostanjevice za čas od leta 1613 do leta 1803. Omembe vredni so tudi samostanski inventarji iz 17. in 18. stoletja (3 kosi), Računska knjiga opata Jurija Sagoschena za čas od leta 1638 do leta 1659, criminalia in iustitialia kostanjeviškega deželskega sodišča od 16. do 19. stoletja, beležke za zgodovino samostana iz 18. stoletja, patentni in normalije večinoma iz 18. in 19. stoletja ter vrsta spisov iz obdobja francoske okupacije. Naj omenimo tudi gradivo samostanu inkorporiranih fara in njihovih filial, sv. Jakoba v Kostanjevici, sv. Križa na Podbočju pri Kostanjevici, sv. Jurija na Čatežu, sv. Petra v Gorenjem Mokronogu, sv. Ruperta na Vidmu, sv. Lavrencija v Bre-

žicah, sv. Janeza Krstnika na Kovorju, Vivodine in Žumberka. Gradivo, ki je zadevalo tako duhovne zadeve fara kot njihove gospodarske zadeve, je bilo v glavnem iz 17. in 18. stoletja. Gradivo, nastalo pri gosposčinah in graščinah, ki so bile v času ukinitve samostana v njegovih rokah, pa je obsegalo predvsem dominicalia in rusticalia, urbarje, desetinske registre, gorninske registre, in to iz časa 17. in 18. stoletja.

Analitični inventar kostanjeviškega arhiva nam dokazuje, da nekaterih arhivalij, ki jih najdemo v Wallnerjevem seznamu iz leta 1889, danes ni med ostalim kostanjeviškim gradivom v Arhivu Slovenije. Naj navedem samo zelo lep urbar kostanjeviškega gospodstva iz leta 1625. Čeprav je omenjeni urbar naštet med urbarji gospodstva, pa ga danes najdemo v novomeški študijski knjižnici. Zanj vemo le, da je bil v posesti krškega trgovca in zbiralca starin Engelsbergerja in da je prišel po vojni v knjižnico preko Okrajnega centra v Novem mestu.³⁹ Nekateri primeri pa nam tudi dokazujejo, da so posamezni dragoceni arhivski kosi ostali v kostanjeviškem samostanu tudi še po letu 1889. Kot primer naj navedemo protokole gorskih in kvaternih pravnih iz 17. stoletja, ki so ležali med staro šaro pri gozdni domenski upravi prav do konca stare Avstrije. Protokole je odkril zgodovinar A. Kaspret ter jih skrivaj vzel in odnesel M. Dolencu v Gradec, ki jih je obdelal in na osnovi njih napisal svojo razpravo o pravosodstvu kostanjeviške opatijske v letih 1631 do 1655.⁴⁰ A. Kaspret je nato foliant skrivaj vrnil na staro mesto, kjer je ta čakal do konca vojne, ko je bil izročen deželnemu muzeju.⁴¹ Zanimiva je tudi usoda urbarja kostanjeviškega gospodstva iz leta 1588. M. Dolenc ga pred prvo vojno citira na več mestih v zgoraj omenjeni razpravi, ki jo je pisal za časa svojega službovanja v Gradcu.⁴² Urbar je vpisan v inventarju Štajerskega deželnega arhiva leta 1959, nahaja pa se v Pokrajinskem arhivu v Mariboru.⁴³ Urbar je moral biti leta 1845 vsekakor v Gradcu, ker je bil tedaj tod narejen njegov uradni prepis.⁴⁴ Če primerjamo citate pri Dolencu s tekstom originala in prepisa, ugotovimo, da je Dolenc uporabljal po vsej verjetnosti original. Torej je bil originalni urbar v času, ko je Dolenc živel v Gradcu, še tam. Ostaja nam odprtih dvoje vprašanj. Kdaj in po kaki poti je original prišel v Maribor? Prepis hrani danes Posavski muzej v Brežicah, kamor je po vsej verjetnosti prišel iz Engelsbergerjeve zbirke, vendar pa tudi v njegovem primeru ostaneta čas pridobitve in pot, po kateri je prišel tja, nepojasnjena.

Po prvi vojni so se začeli slovenski kulturni krogi močneje zanimati za stavbni kompleks

Faksimile samostanske ustanovne listine Bernarda Spanheimskega iz leta 1249 (Arhiv Slovenije)

kostanjeviškega samostana, za ta eminentni kulturni spomenik med slovenskimi umetnostnimi spomeniki. Tedaj je odšel po nalogu spomeniškega urada v Kostanjevico tedanji deželni konservator Fr. Stelè, da bi ugotovil, kaj bi bilo treba storiti za ohranitev tega enkratnega spomenika. O svojem obisku je poročal v Zborniku za umetnostno zgodovino. Fr. Stelè je tedaj našel v samostanskem traktu nasproti prezbiterija cerkve dva kupa arhivalij, ki sta bila po njegovem mnenju za

gozdno skrbništvo brez pomena. Spomeniški urad se je tedaj dogovoril z gozdnim ravnateljstvom v Ljubljani, da se te arhivalije deponirajo kot last gozdne uprave v arhivu deželnega muzeja v Ljubljani in da konservator opravi prevoz gradiva na stroške spomeniškega urada.⁴⁵

Z vso upravičenostjo lahko trdimo, da je spričo burne usode, ki jo je kostanjeviško arhivsko gradivo doživljalo po razpustitvi samostana, in spričo odisejade, ki jo je napra-

vilo, bilo precej gradiva uničenega in izgubljenega in da se gradivo hrani tudi v privatnih rokah. Po pripovedovanju Kostanjevčarov naj bi bilo precej arhivalij v nekdanjem samostanu še tik pred drugo vojno. Naj omenim, da je po vojni dobil Posavski muzej v Brežicah v dar sveženj kostanjeviških arhivalij, in sicer listine in njih prepise ter spise iz časa od konca 16. do 18. stoletja.⁴⁶

Deželni muzej je označil kot kostanjeviški arhiv ne samo gradivo, ki je bilo dejansko samostanske provenience, ampak tudi tisto, ki ga je imela v hrambi gozdna in domenska uprava v Kostanjevici in ki je bilo popolnoma tuje provenience, tako arhiv samostana in gospostva Pleterij, del arhiva upraviteljskega urada združenih državnih posestev v Novem mestu, sodišča Mokronog ter imenja Radeče, avguštinskega konventa v Ljubljani in gradivo več dolenjskih občin. Ob preureditvi arhiva je to gradivo bilo ločeno od kostanjeviškega ter postavljeno kot samostojni fond.⁴⁶

Danes obsega fond kostanjeviškega arhiva, označen s signaturo Sam. A II, in za katerega je delno izdelan analitični inventar, 94 knjig in fasciklov za obdobje od leta 1282 do leta 1843.⁴⁷ Preko 170 kostanjeviških listin pa je seveda v zbirki listin, ki so nastale v času med leti 1249 in 1761.⁴⁸ Fond je urejen po shemi za ureditev graščinskih arhivov, njegova struktura pa je takale: knjige-normalia (1-7), dominicalia (8-9), rusticalia (10-78), iustitialia (79-83), korespondenca (84), nabor-nookrajna gosposka Kostanjevica (85), okrajna gosposka Kostanjevica (86), graščine Grundelj, Radelca in Klevevž (87-88), graščina Klevevž (89-90); gradivo v fasciklih-normalia (1), dominicalia (2-6), rusticalia (7-12), ecclesiastica (13-15), iustitialia (16-27), korespondenca (28-34), okrajna gosposka Kostanjevica (35-37), nabor-nookrajna gosposka Kostanjevica (38), graščina Grundelj, Radelca in gosposčina Klevevž (39), gosposčina Klevevž (40-41), gosposčina Mehovo (42) in extranea (43).⁴⁹

Kljub pomembnosti in starosti kostanjeviškega arhiva so bili iz njegovega fonda doslej publicirani le posamezni drobci. Pač pa je bila doslej publicirana vrsta starejših kostanjeviških listin ali pa so bili izdani njih registri. Prva kostanjeviška listina, ustanovna listina iz leta 1249 je bila publicirana že leta 1847 in nato leta 1860.⁵⁰ Sistematično je pri nas prvi začel izdajati listine Franc Schumi, ki je objavil tudi šestnajst kostanjeviških ter izdal regeste k listinam za čas od leta 1232—1321. leta.⁵¹ Posamezne kostanjeviške listine so bile publicirane ali pa izdane v obliki regestov tudi v publikacijah Historičnega društva za Kranjsko, v Smičiklasovem Diplomatičnem

zborniku,⁵² v Monumentih A. Jakscha,⁵³ ter v Gradivu za zgodovino Ljubljane.⁵⁴ Sicer glede na svoj obseg skromno, toda skoraj kompletno zbirko regestov kostanjeviških listin pa nam je izdal 1930 Fran Pokorn v Zborniku za umetnostno zgodovino. Zbirka obsega regeste 173 listin za čas od leta 1232 (Pokorn 1230) do leta 1762.⁵⁵

OPOMBE

1. Npr. transumpt listine ddo. 1258, pred sept. 21. 1405, oktober 11. v AS Sam. A II, fasc. 2 (prepis). — 2. A. Wolf, Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782-1790, Wien 1871, str. 54. — 3. I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima I, Split 1963, str. 319. — 4. M. Pivec-Stelè, Srednjeveške knjižnice v Sloveniji, Knjižnica XV, 1971, str. 87. — 5. Prim. L. J. Lekai, Geschichte und Wirken der Weissen Mönche, Köln 1958. — 6. AS Sam. A II, fasc. 4. — 7. Ibidem. — 8. Ibidem. — 9. Arhiv samostana Rein, B XIV (1736, avgust 2., Ljubljana) in AS Vic. arhiv I 26, LXXII-7, Prim. Fr. Schumi, Archiv I, št. 13, str. 29. — 10. AS Sam. A II, fasc. 28. — 11. AS Sam. A II, fasc. 28 (Zadeve protiopatov Jakoba in Arnolda). — 12. AS Sam. A II, fasc. 29. — 13. W. Milkowicz, Die Klöster in Krain, Studien zur österreichischen Monasteriologie, Wien 1889 (sep.), str. 200., ter R(obert) S(enn), Archivalische Ueberrste von Landstrass, Cistercienser-Chronik XXIX, 1917, str. 265-266. — 14. A. Wolf, o. c., str. 41 in 146. — 15. M. Kos-Fr. Stelè, Srednjeveški rokopisi v Sloveniji, Ljubljana 1931, str. 1. Prim. K. Stefan, Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Laibach, MMK XX, 1907, str. 16 in 20. — 16. A. Wolf, o. c., str. 42. — 17. S. Laschitzer, Die Verordnungen über die Bibliotheken und Archive der aufgehobenen Klöster in Oesterreich, Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung II, 401-440. — 18. W. Milkowicz, o. c., str. 202. — 19. Ibidem, in A. Wolf, o. c., str. 147. — 20. AS Sam. A II, knjiga št. 9, in A. Wolf, o. c., str. 147. — 21. AS Sam. A II, knjiga št. 9. — 22. Ibidem: »Diese Acten sind alle dem Hofrichter Johann Baptist Zierrer in die Verwahrung von Seite der Aufhebungsrommission übergeben worden.« Popis tega gradiva z majhnimi spremembami se hrani v AS Sam. A II, fasc. 4. — 23. J. Wallner, Eine archivalische Nachlese in Landstrass und Sittich, MMK III, 1890, 207-216, ter MZK NF XXI, 1895, str. 60-61. — 24. AS Sam. A II, knjiga št. 9: »Nachfolgende briefliche Urkunden, welche zwar zu diesen Stift gehörig waren, und in dem Archiv aufbewahrt vorgefunden, sind mit den übrigen Schrifften nach Laybach abgeschicket, und Inhalt Gubernial-Verordnung dato Gratz den 23. ten Febr., Empfang Landstrass den 7. ten März 1786 sub Lit. A der Oeconomie Gesellschaft vermöge Original-verzeichnuss dato Laybach den 13. ten April 1786 übergeben worden.« — 25. J. Benkovic, Analecta aus der Geschichte der Klöster Sittich und Landstrass, Cistercienser Chronik IX, 1897, 74-79. — 26. AS Imenjska knjiga (1662-1756). — 27. I. Vrhovec, Zgodo-

vina Novega mesta, Ljubljana 1891, str. 3. — 28. Listini 1714, maj 22. in 1728, april 16. v AS Sam. A II, fasc. 2. — 29. -lž-, Popotovanje v kostanjevski samostan, Slovenija 1848, list 28, str. 112. — 30. J. Wallner, o. c., str. 208. — 31. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 9. — 32. MHK XV, 1860, str. 20—22. 33. MHK II, 1847, str. 76 in 88-89. — 34. MHK I, 1846, str. 28. — 35. MHK II, 1847, 87-88 in 111-112. MHK XV, 1860, 18-20. — 36. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 9. — 37. J. Wallner, o. c., str. 207. — 38. Analitični inventar kostanjeviškega arhiva v Arhivu Slovenije (tipkopis). — 39. Prim. J. Mlinarič, Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625, 1970, str. 3-5. — 40. Pravosodstvo kostanjeviške opatije v letih 1631 do 1655, ČZN XI, 1914. Isti, Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja, ZZR III, 1923-24, str. 1. — 41. Ibidem. — 42. Pravosodstvo kostanjeviške opatije, str. 33, 37 in 50. SBL I, str. 139. — 43. Vodnik po arhivih

Slovenije, Ljubljana 1965, str. 154. F. Posch, Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz 1959, str. 164. — 44. Prepis je danes v Posavskem muzeju v Brežicah pod inv. številko K 731. — 45. ZUZ I, 1921, str. 82. — 46. Analitični inventar v arhivu Slovenije. — 47. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 142. — 48. Listina z datacijo 1232 je po mnenju prof. M. Kosa nepristna. Prim. tudi A. Jaksch, Monumenta IV, št. 2475, str. 401. — 49. Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, str. 142. — 50. MHK II, 1847, str. 87-82 in 111-112. MHK XV, 1860, str. 18-20. — 51. Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain II (1884—1887) ter Archiv für Heimatkunde I-II (1882-1887). — 52. T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae 1102-1373. (1904-1916). — 53. Monumenta historica ducatus Carinthiae I-IV (1896-1915). — 54. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I-XII, (1956-1968). — 55. ZUZ X, 1930, str. 8-21.

Zgodovino našega celotnega rudarstva in fužinarstva sestavljajo — vsaj do leta 1913, ki časovno omejuje naš prispevek — podrobne zgodovine železarstva, živega srebra in premogovništva kot najpomembnejših rudarskih panog, manj pa zgodovina svinca, cinka in mangana; gospodarsko in socialno še najmanj odločujoči so bili rudniki bakra in antimona. Skoraj samo za geologa zanimivi so »rudniki« grafita, boksita, pirita itd. Če teh rudnikov zgodovinar ne bo popisal, ne bo to nobena posebna pomanjkljivost.¹

Ker so historično obdelani že vsi rudniki in fužine iz prvih dveh skupin, nam preostaneta za opis le še baker in antimon.

Še v 60 letih preteklega stoletja, torej v desetletju, ko se je gospodarski liberalizem že precej sprostil, je bilo dokaj rudnikov in fužin v domačih rokah. Največje izjeme so bile: državni rudnik živega srebra v Idriji, Premogokopna združba v Zagorju ob Savi, železarna na Prevaljah s premogovnikom v Lešah itd. Že v začetku 70 let pa se je stanje za domači kapital hitro poslabšalo: domačini so do takrat akumulirali premalo kapitala, da bi mogli obdržati v svojih rokah vse svoje dotakratne postojanke in pridobiti še nove; premočni kapital z Dunaja, pozneje tudi iz Pariza in Berlina, je zagospodaril v vsem Zasavju, sčasoma tudi na Jesenicah in na Javorniku, pa v Litiji in še kod. Vzrok ni samo v tem, da je vrsta pomembnih dogodkov med leti 1800 in 1830 ovirala hitrejšo akumulacijo kapitala v naših središčih, ampak tudi v tem, da terjajo investicije v rudarstvo in fužinarstvo po pravilu vedno znatno več kapitala kot pa na primer v lahko industrijo. Trditi, da je takega razvoja kriva dozdevna podjetniška in organizacijska nesposobnost kapitalistov-domačinov, je pravi nesmisel.

Eden izmed primerov omenjenega »vdora« premočnega tujega kapitala k nam, ki se je tu hotel plasirati tudi za ceno zgrešene investicije, je

RUDNIK BAKRA SKOFJE

Če bi vse zelo številne podatke o rudosledcih na Slovenskem strnili v razpredelnico in sešteli iskalce po skupinah rud in rudnin, bi vsekakor prvo mesto pripadlo iskalcem železove rude. Le-teh je bilo od leta 1668 (šele od tedaj so vse rudarske knjige ohranjene!) do leta 1918 prav gotovo več tisoč. Od leta 1760 dalje so se zelo množili iskalci premoga, ki jih je bilo nekaj sto. Z njimi se lahko kosajo samo še rudosledci svinca, ki so že od 17. stoletja dalje iskali to rudo vsepovsod,

toda z bolj skromnim uspehom. Rudosledcev bakra je bilo morda le nekaj desetin v vseh 250 letih.

S tem, da smo navedli številke rudosledcev, čeprav zelo zelo približne, smo hoteli reči, da ni minil teden, ko se ne bi oglasili morda po dva ali trije iskalci železove rude. V primeri z njimi so bili iskalci bakra zelo redki v tem časovnem okviru. Iskalce antimona pa bi našteali tako rekoč na prste ene roke in še to v poslednjih desetletjih habsburške monarhije.

Glede bakra je ozemlje med Cerknim in Poljanami nad Škofjo Loko pritegnilo rudosledce sorazmerno zgodaj. Ne želimo poseči prav daleč nazaj v zgodovino; za naš prispevek bo kar dovolj, da pričnemo s koncem 18. stoletja.

V neki rudarski knjigi beremo,² kako je leta 1791 idrijski rudar Anton Dienstmann rudosledil baker v cerkniški fari v trikotu Porezen—Blegoš—Cerkno, na poljanski strani pa je skupina iskalcev srebro vsebujočega bakra naslednjega leta že kar prejela v last tak kop rude v trikotu Blegoš—Hotavlje—Podjelovo brdo. V glavnem so ti in redki poznejši rudosledci tudi ostali pri iskanju; več kot 60 let ni nihče gospodarsko izkoriščal te bakrove rude. Šele leta 1852 so sèm prišli izurjeni raziskovalci z dobrim znanjem geologije in moderne tehnike kopanja rud. Financirala jih je skupina dunajskih veletrgovcev. Rezultat raziskav je bil ugoden in rudarska oblast je pozno spomladi 1857 odobrila izkoriščanje bakrove rude na vzhodnih pobočjih hriba Škofje in zahodno od črte Leskovica-Podjelovo brdo (v občini Leskovica); kompleks se je imenoval »Rudnik bakra Škofje«. Posebno združbo (Gewerkschaft Skofje), ki je izkoriščala ta kompleks, je vpisal v rudarske knjige poleti 1858³ dunajski veletrgovec Carl Kanitz. Poleg njega, ki je imel največ kuksov (rudarskih deležev), so bili člani združbe njegovi stanovski tovariši iz istega mesta Berthold Kern, Bernhard Eisen-schütz, Jakob Lichtenstern, končno še dr. Heinrich Kern, prav tako z Dunaja.⁴ Prvi obratni direktor je bil Matevž Pirc. Enako pomemben strokovnjak je bil od leta 1860 čalje rudniški upravitelj Julij Pogačnik, ki je — kot domnevamo — zamenjal Pirca in mu je leta 1864 združba podelila tudi polno-močje. Pogačnik je torej ostal vodilna tehniška osebnost tudi v času nove širše družbe, ki se je konstituirala leta 1860. Sestavljali so jo: Carl Kanitz, Heinrich grof Wimpfen, Jacobovics, Karl Auspitz, Rudolf Pontzen, dr.

Heinrich Kern — in drugi.⁵ V kakšni zvezi s tem dogajanjem je pripomba v rudarskih knjigah, da je leta 1860 lokalni direktor in opolnomočenec Albert Burger z Dunaja, ki je bil tudi edini lastnik (česa?), niti nismo ugotavljali, ker najbrž nima posebne teže.

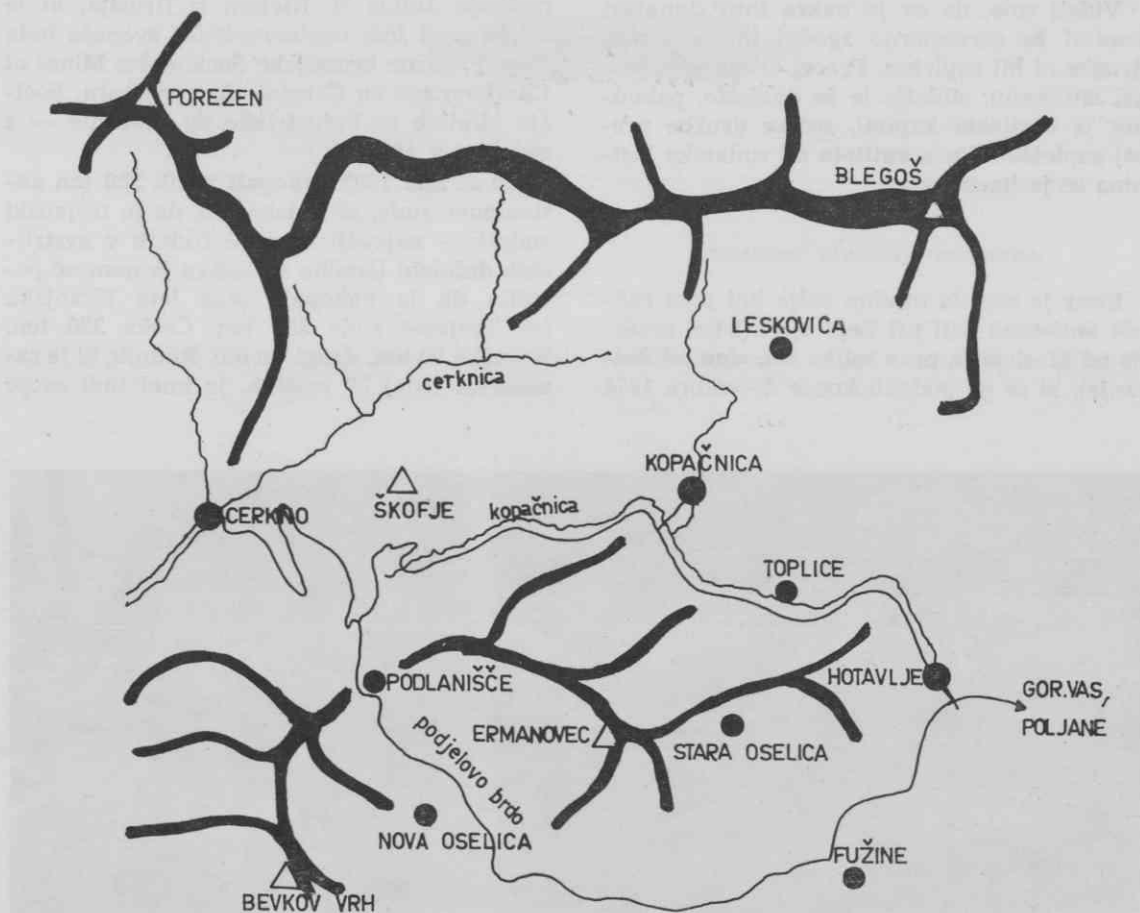
Rudo so pričeli v širšem obsegu kopati leta 1861, toda dela so še vedno imela bolj študijski kot pa gospodarski pomen.⁶ V tem študijskem času nakopana količina bakrove rude nikakor ni bila neznatna. Že leta 1861 so jo nakopali 2520 ton, toda pridobili iz nje le 3 tone surovega bakra. Problem je torej bil v precej revni rudi: imela je komaj 0,5 odstotka čistine. Čeprav je takrat bila srednja cena za cent ali 56 kg rozetnega bakra izredno visoka, kar 70 fl, je bil dobiček enak ničli. Toda podjetje je kljub temu nadaljevalo z izkopom v upanju na večjo rudarsko srečo. Naslednja leta so nakopali 928 ton rude, ki pa tudi ni imela dosti več čistine. Na bolje se je obrnilo šele leta 1863, ko so odkopali rudo z 1,5-odstotno čistino. Uspeh je družbo pripravil do tega, da je v Toplicah nad Gorenjo vasjo oziroma nad Hotavljami postavila talilnico. Iz 664 ton rude so pridobili 9 ton rozetnega

bakra, ki mu je takrat cena že padla na 31 fl za 56 kg.

V letu 1865 so iz stadija poskusov prešli na širokopoteznejšo eksploatacijo. Iz 2975 ton rude so pridobili 22 ton čistine (po 52 fl za cent). Potem se je pričela proizvodnja hitro dvigati: leta 1866 že 4990 ton rude in 52 ton rozetnega bakra, leta 1867 pa 6356 ton rude in 74 ton bakra.

Leta 1868 so vgradili manjši parni stroj, ki naj bi pomagal povečati proizvodnjo. In res so pridobili iz 6312 ton rude 52 ton bakra, naslednja leta iz 6961 ton rude 87 ton rozetnega bakra; leta 1870 so sicer nakopali največ rude, 7599 ton, toda fužinica je dala manj končnega proizvoda, le 73 ton. Od tedaj dalje je proizvodnja zdržema padala. Tako je v dveletju 1869/1870 podjetje doseglo vrh svoje zmogljivosti. Le-tega jim je omogočilo doseči — poleg parnega stroja — 83 moških in ena ženska delovna moč (otrok niso zaposlili).

V tej zvezi nas seveda zanima, kakšno mesto v okviru Avstrije (brez dežel ogrske kro-
ne) je Združba Škofje zavzemala. Naj pove-
mo: izmed štirih kronovin — predzadnjega.

Ozemlje med Poreznom, Blegošem, Fužinami, Bevkovim vrhom in Poreznom po turistični karti z merilom 1 : 75000 iz let med obema vojnama (Prosto po karti: Skofješko pogorje, izd. podružnica SPD v Skofji Loki; risal O. F.).

Pridobila je

Tirolska	241 ton rozetnega bakra
Salzburška	204 tone rozetnega bakra
Kranjska	73 ton rozetnega bakra
Bukovina	48 ton rozetnega bakra

Avstrijski del cesarstva torej sploh ni bil dežela bakra. Pri vsem tem je proizvodnja Kranjske (= rudnik bakra Škofje) pričela prav naglo nazadovati zaradi prerevne rude: leta 1871 so je nakopali 5471 ton, pridobili pa 69 ton bakra, naslednjega leta le še 3308 ton rude in 34 ton bakra, čeprav je tedaj delalo največ delavcev: 138 pri rudokopnji, 81 pri fužini.

Že leta 1873 se je slišalo, da rudnik ne obratuje več in da se opušča. Posledica tega je bila, da so Združbo Škofje črtali iz rudarskih knjig 3. oktobra 1876.⁷

Na osnovi dodelitvene listine iz leta 1898 je priposestvovala ta ležišča Tovarna kemičnih proizvodov v Hrastniku,⁸ leta 1912 pa sosednja ležišča ljubljanski trgovec Alojz Sušnik.⁹ To je vse, kar vemo o končni usodi bakrovega »rudnika«. Nikjer več se ne piše in ne govori o kakršni koli eksploataciji bakrove rude.

Videli smo, da se je bakra lotil dunajski kapital že sorazmerno zgodaj in da sestav družbe ni bil zapleten. Precej drugače je bilo pri antimonu: stoletje je že dvajseto, pobudnik je berlinski kapital, sestav družbe precej zapleten. Njena entiteta ali rudarska lastnina se je imenovala

ANTIMONOV RUDNIK TROJANE

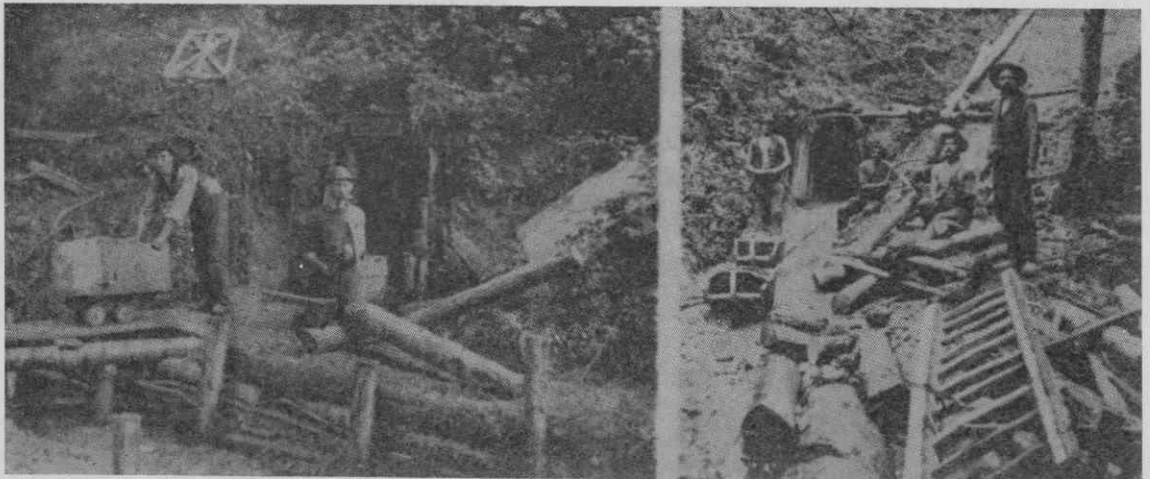
Sicer je res, da uradno velja kot prvi rudnik antimona tisti pri Lepi njivi (5 km severno od Mozirja in prav toliko zahodno od Šoštanja), ki so ga podelili konec decembra 1874

Jožefu Bičmanu, upravitelju v Gornjem gradu, res je pa tudi, da je obstajal bolj na papirju kot v resnici. Šele ko je prevzel leta 1898 »rudnik« Friedrich Hocke iz štajerskega Gradca, so menda nakopali bore 14 ton, naslednjega leta celo samo 10 ton antimonove rude.¹⁰ Po tem ni slišati kaj prida vesti o »Rudniku antimona Lepa njiva«.

Več sreče je imel Max Fuchs, tovarniški direktor v pruskem Charlottenburgu, ki je spomladi 1907 prejel pravico kopanja za antimon v dolini južno od znane trojanske gostilne Konšek (na desni strani serpentinate ceste Trojane—Izlake).

Že naslednjega leta so vpisali v rudarsko knjigo berlinsko družbo I. D. Riedel Aktiengesellschaft kot ustanoviteljico združbe »Antimonbergbau-Gewerkschaft Trojana«. Listino so podpisali v Berlinu 28. oktobra 1908. To je bila družba na kukse, ki so jih imeli poleg drugih tudi Max Fuchs, Michael Glaesener, inž. Georges Doyen iz Bruslja in inž. Claus Gatton iz Pariza. Ta združba je imela sedež v Mediji (pri Izlakah). Leta 1912 je postal opolnomočenec združbe Michael Glaesener, rudniški in fužinski direktor v Mediji. Leta 1916 je postal direktor tega majhnega podjetja Julius H. Nielsen iz Bruslja, ki je bil že pred tem opolnomočenec zveneče toda komaj opazne bruseljske Société des Mines et Charbonnage en Carniole (po prevratu: Société Minière et Industrielle de Slovénie — s sedežem v Parizu).¹¹

Ko so leta 1907 nakopali prvih 350 ton antimonove rude, se je izkazalo, da je trojanski rudnik — največji tovrstni rudnik v avstrijskih deželah! Uradna statistika je namreč potrdila da je nakopala tega leta Kranjska (= Trojane) rude 350 ton, Češka 330 ton, Koroška 50 ton, drugi pa nič. Rudnik, ki je zaposloval tedaj 39 moških, je imel tudi svojo

Antimonov rudnik pod Trojanami po razglednici, natisnjeni okoli leta 1910.

talilno peč z dvema delavcema v Mediji. Njej so izročili v taljenje le 15 ton rude; s pomočjo 24 ton rjavega premoga je natalila 1,5 tone čistine. Ostala količina rude je obležala v zalogi. Ista usoda je čakala 150 ton rude iz leta 1908 (15 delavcev), 400 ton rude iz leta 1909 (18 delavcev), 175 ton iz leta 1910 (9 delavcev), ter končno 250 ton iz leta 1911 (le še dva delavca).¹²

Torej je bilo podjetje pri vsem slovesu kar daleč od rentabilnosti.

OPOMBE

1. Popisal jih je, z mnogimi historičnimi napakami, Ivan Češmiga, Rudarstvo LR Slovenije, Ljubljana 1959. — 2. Arhiv Slovenije (AS, Ljubljana), Rudarska knjiga Schurf-, Mutungs- und Bestätigungs Buch von Jahr 1791- , II. Bd, str. 5 in 30. — 3. AS, Rudarska knjiga s signaturo M 3, str. 65, dalje Rudarska knjiga V C, str. 341. — 4. AS, knjiga Rudarske združbe I (Gewerkenbuch

Tom I.), str. 1. — 5. AS, Bergbuch-Urkunden (za ljublj. okr. sod.) 1860—1866, dok. št. 32/1860. — 6. Besedilo po podatkih statistične serije knjig s skupnim naslovom Der Bergwerks Betrieb Österreichs — za citirana leta — 7. AS, Rudarska knjiga M 3, str. 65. — Leta 1871 je bil Julij Pogačnik še rudarski in fužinarski upravitelj (= tehnični direktor) pri podjetju, po likvidaciji le-tega pa je postal tehnični direktor Cinkarne Celje, ki je pričela obratovati leta 1875. Ko je bila v januarju 1868 v Ljubljani skupščina montanistov, je Pogačnik obširno referiral o bakrovi rudi na Škofjem (Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, 16. Jgg, Wien 1868, str. 34 sl.). — 8. AS, Rudarska knjiga V C, str. 341. — 9. AS, Posestna knjiga, str. 244. — 10. AS, Rudarska knjiga V C, str. 861, dalje Nova posestna knjiga I, str. 7; statistični podatki: Ivan Češmiga, op. cit., str. 239. — 11. AS, Nova posestna knjiga I, str. 8 in 241, dalje Supl. Band II der verschiedenen Werkskomplexe, str. 25, končno Rudarska knjiga II, str. 97. — 12. Ivan Češmiga, op. cit., str. 239 (z napakami), dalje Statistik des Bergbaues in Österreich... za citirana leta.

POLOŽAJ NA SLOVENSKEM PRIMORJU V LUČI PISARNE ZA ZASEDENO
OZEMLJE OD NOVEMBRA 1918 DO NOVEMBRA 1920

DUSAN NEČAK

O obdobju takoj po italijanski zasedbi slovenskega Primorja po prvi svetovni vojni do podpisa rapalske pogodbe je bilo sorazmerno malo napisanega, še zlasti pa ne iz zornega kota Pisarne za zasedeno ozemlje, ki je delovala v tem času v Ljubljani. Pisarna je imela široko področje dela, v njene okvire pa je sodilo tudi zbiranje podatkov o stanju na okupiranem ozemlju. Podatke je zbirala s pomočjo ustnih in pisemenih poročil posameznih oseb in svojih zaupnikov. Zato ima naš prispevek poleg namena prikazati položaj v slovenskem Primorju od novembra 1918 do novembra 1920 še en cilj: Pojasniti želi, kakšno predstavo so o zasedenem ozemlju imeli tisti, ki so živeli v Ljubljani in drugod po Sloveniji, in pa na podlagi česa so si lahko ustvarili sliko o položaju Slovencev na omenjenem ozemlju. Prikaz je napisan na podlagi gradiva, ki ga hrani arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

V začetku novembra 1918 (4. novembra) je bilo sklenjeno premirje med Avstro-Ogrsko in Italijo ter določena demarkacijska črta. Na slovenskem ozemlju je potekala od Karnskih Alp do Trbiža dalje do Julijskih Alp preko Mangarta in Triglava do razvodja pri Podbrdu. Od tod je šla proti Snežniku, nato proti hrvaškemu Primorju čez Kastav, Matulje in Volosko ter se nadaljevala v Dalmaciji.¹

Avstro-ogrška armada je bila po kapitulaciji v razsulu. Z italijanske fronte so vojaki trumoma bežali domov, za sabo pa so puščali vojaški material, hrano, vprežne živali, nekateri celo uniforme. Za begunci se je valila »zmagovita«² italijanska armada, ki je, sodeč po nekem proglasu italijanskega poveljstva, sama premagala in uničila Avstro-Ogrsko.² Do prve polovice novembra 1918 je italijanska vojska zasedla vse točke demarkacijske črte in jo nekajkrat tudi prestopila.

Že 14. novembra 1918 je prišlo na naslov Narodnega sveta v Ljubljani, odsek za okupirano ozemlje, prvo pismo iz zasedene Primorske.³ Poslal ga je zaupnik Narodnega sveta in v njem opisal, kakšen je bil položaj na zasedenem ozemlju takoj po prihodu Italijanov. Pismo je bilo sestavljeno po ustnih in pisemenih sporočilih ljudi iz zasedenega ozemlja. Poročalo je, da so Italijani ob prihodu nastopili precej vljudno, toda so takoj zahtevali razorožitev narodnih straž in drugih vojakov, na javnih poslopih pa so razobesili italijanske zastave ter ustavili ves poštni, telegrafski in telefonski promet. V

Gorici so zaprli podružnice Ljubljanske kreditne banke, Goriške ljudske posojilnice in drugih naših zavodov.

Italijansko vojaštvo ni, sodeč po pismu, ničesar pripeljalo s seboj. Vojaki so živeli na račun prebivalstva ter kradli in rekvirirali vse, kar jim je prišlo pod roke. Tako so na primer odpeljali glavno skladišče živil v Gorici in je zato po mnenju poročevalca prebivalcem grozila lakota. Najbolj pa so prizadeli prebivalce zasedenega ozemlja s tem, da so rekvirirali vse tisto, kar so si pridobili od umikajoče se avstrijske armade. Ljudstvo je namreč od vojakov kupovalo živino in živež, uporabljal pa se je tudi les in drug material, ki ga je zapustila bežeča armada.

Začela so se prva nesoglasja in nasilstva. Zaupnik Narodnega sveta je poročal, da so Italijani v Oseku pri Gorici sneli slovensko trobojnico s cerkvenega stolpa in jo poteptali v blato. Od prebivalcev so zahtevali, da morajo odstraniti vse jugoslovanske znake, zaplenili so avtomobila, last pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici, v Logatcu pa je italijanski poveljnik zahteval celo odstranitev zvezd na ovratnikih vojakov.

Italijani so v skladu s svojo politiko začeli v javne urade nastavljeni svoje ljudi. Vse to je močno razburilo prebivalstvo, še zlasti, ker so Italijani povsod razglašali, da so deželo dokončno zasedli in da jo nikdar in nikomur več ne odstopijo. Zasedli so tudi Logatec in prišli celo do Vrhnike, kjer jih je ustavil srbski polkovnik Švabić. Italijanski komandant je zasedbo Logatca in prodor proti Vrhniki utemeljeval s tem, da vodovje v Logatcu izginja v zemljo in da zato mesto ne sodi v savsko razvodnico.

Zaupnik je bil v poročilu še posebej zaskrbljen nad položajem v Istri. Bal se je, da bi lahko prišlo do krvavih spopadov, ker je prebivalstvo že tako sovražno razpoloženo do Italijanov. V okolici Pazina so italijanski vojaki že prvi dan posameznikom grozili z orožjem in hoteli več oseb aretirati. Bal se je tudi, da bi se italijanski prebivalci mest hoteli s pomočjo italijanskega vojaštva maščevati nad podeželskim slovenskim prebivalstvom.

Slovenske občine na Primorskem so na zasedbo takoj reagirale. V Ljubljano so začele pošiljati izjave za priključitev k Jugoslaviji. Do 1. decembra 1918 je v Ljubljano prispelo 59 izjav, največ iz političnih okrajev Sežana, Gorica in Tolmin.⁴

Tudi Italijani niso stali križem rok. V posameznih krajih so oblast prevzela vojaška poveljstva — Commando di Presidio, v Gorici pa poveljstvo 21. armadnega korpusa. Začel se je pritisk, s katerim so oblasti hotele prisilili Slovence na prisego zvestobe Italiji. Že 14. novembra 1918 je bil razpuščen pokrajinski svet Narodnega sveta v Gorici, katerega predsednik je bil dr. Karel Podgornik.⁵ Le nekaj dni zatem, 23. novembra, je bil razpuščen tudi Narodni svet v Trstu. K predstojniku redarstvene oblasti v Trstu so bili poklicani dr. Otokar Rybar, A. Miklavec, dr. Josip Ferfolja, dr. Edvard Slavik in dr. Josip Vilfan. Prišla sta samo dr. Vilfan in Miklavec, ker so bili drugi zadržani ali bolni. Na redarstvu so jima enostavno prebrali ukaz o razpustitvi Narodnega sveta in zapečatenju njegovih prostorov.⁶

Ko so ukinili slovenske politične organizacije, so začeli z mobilizacijo in internacijo vidnih slovenskih političnih osebnosti. Internirani so bili dr. Karel Podgornik, predsednik pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici, tajnik dr. Peter Medvešek in bivši podglavar dr. Alojzij Franko.⁷ Toda Italijani niso ostali samo pri tem. Pričeli so izdajati ukaze, ki naj bi potrdili dokončnost zasedbe okupiranega ozemlja. Pet dni po razpustitvi Narodnega sveta v Trstu so se na hišah v Postojni⁸ in drugod po zasedenem ozemlju⁹ pojavili razglasi, v katerih so italijanske vojaške oblasti pozivale vse tiste, ki so bili 24. oktobra 1918 še vojaki, naj se zglasijo pri štacijskem poveljstvu, ker da so vojni ujetniki. Razglas je dopuščal, da lahko vojni ujetniki prekoračijo demarkacijsko črto proti vzhodu do polnoči istega dne. Veliko slovenskih fantov se je odločilo za to, ker se je zvedelo, da bivše avstrijske vojake deportirajo v razna taborišča, med katerimi je bilo najbolj zloglasno tisto v Krminu, kjer so bili zaprti skoraj vsi politični voditelji goriških in idrijskih Slovencev, med njimi tudi dr. Podgornik.

Primorski Slovenci so kljub italijanski zasedbi začeli javno kazati svoje slovenstvo. Na hišah so se začele pojavljati slovenske trobojnice, slovenska dekleta in fantje pa so začeli nositi slovenske kokarde. Italijani so na to ostro reagirali. Prihajalo je do incidentov, teptanja zastav in trganja kokard. Guverner Julijske Benečije grof Carlo Petitti di Roreto je z namenom, da bi preprečil nadaljnje incidente, izdal 26. novembra 1918 ukaz o prepovedi nošenja jugoslovanskih in avstrijskih kokard in zastav.¹⁰ Toda incidenti tudi sedaj niso prenehali.

Medtem je oblast v deželi prevzel civilni komisariat. V začetku leta 1919 je na višji ukaz izdal vsem županstvom naredbo, da se

morajo vsi župani in gerenti posluževati edine italijanskega uradnega jezika.¹¹ Pritisk je šel tako daleč, da poštni uradi niso več dostavljali pisem s slovenskimi naslovi. Pošiljateljem so jih vračali s pripombo, da morajo biti naslovi napisani v italijanskem jeziku.¹² Italijanske oblasti so začele posegati tudi v cerkvene zadeve. Kerkoviški dekan Škerbec je 5. marca 1919 zaprosil škofijski ordinariat, naj ga razreši dolžnosti, ker v takih razmerah ne more več delovati. Poveljujoči častnik je namreč v imenu Commando di Presidio prepovedal sklenitev zakona v slovenskem jeziku.¹³ V Senožečah pa so Italijani aretirali župnika, ker je pridigal v slovenskem jeziku.¹⁴

Po odhodu Avstrijcev so dvignili glavo tudi Italijani, bivši avstrijski državljani. V Trstu so takoj po premirju ustanovili »Comitato di purificazione« (Odbor za očiščenje); Lavo Čermelj, ga je v svoji knjigi »Slovenci in Hrvatje pod Italijo«, Ljubljana 1965, imenoval tudi Comitato di epurazione). Namen odbora je bil jasen. Mesto je treba očistiti sovražnikov Italije, a Italijanom najhujši sovražniki so bili Slovenci. Ta namen je bil očitien tudi iz članka v listu »La Nazione«. Ko avtor govori o delu odbora, med drugim pravi, da je treba »prijazno napotovati stari vladavini vdane, neitalijanski narodnosti pripadajoče osebe, naj odidejo v svoje kraje, zahtevati od obratovavcev (obrtnikov, lastnikov podjetij), da naj sprejemajo delavce italijanske narodnosti...«¹⁵

Slovenska inteligenca, bivši vojaki in vsi tisti, ki so bili Italiji lahko kakorkoli nevarni so bili v glavnem v internaciji ali v izgnanstvu. Nato se je začel tudi pritisk na državne uradnike. Na vrsti so bili železničarji, orožniki, učitelji in ne nazadnje uradniki. Vse te so Italijani silili, da prisežejo zvestobo Italiji ali pa bodo izgubili svoje službe.¹⁶ Velika večina slovenskih uradnikov se je temu uprla, železničarji pa so celo ustanovili odsek pod vodstvom dr. Josipa Vilfana, ki je skrbel za preselitev železničarjev v Slovenijo. Do avgusta 1919 so bili že skoraj vsi preseljeni.¹⁷

Približno tako je Pisarna videla politični položaj na zasedenem ozemlju. Opozarjala pa je tudi na slab gospodarski položaj tega ozemlja. Vojna je na njem pustila hude sledove. Hiše so bile deloma razrušene, deloma poškodovane, zemlja ne v zadostni meri obdelana. Ljudje so od bežeče avstrijske armade kupovali konje in govedo, iz starih avstrijskih barak so pobirali les, s katerim so popravljali ali hiše ali ga uporabljali za kurjavo. Moški so bili večinoma vojaki, trgovina in obrt sta zamrli. Primanjkovalo je osnovnih živilskih artiklov.

Tako stanje je našla italijanska vojska. Njena propaganda je skušala prepričati prebivalstvo o gospodarski stabilnosti in trdnosti Italije. Obljubovala je, da bo italijanska armada pripeljala s seboj velike količine hrane. Toda zgodilo se je ravno nasprotno. Takoj po prihodu je italijanska vojska začela rekvirirati zlasti seno in les.¹⁸ Vse, kar je zapustila avstrijska armada, so proglasili za vojni plen, in kmetje, ki so od bežeče armade kupovali konje in govedo, so bili obnje.¹⁹

Iz poročil, ki jih je pisarna dobivala iz zasedenega ozemlja, pa je bilo razvidno, da gmotni položaj prebivalcev vendarle ni bil tako slab. Italijani so delili aprovizacijo v obliki riža, moke, kave, sladkorja in makaronov.²⁰ Ponekod so bili Italijani celo zadovoljniji z njo, saj so včasih poleg redne provizacije dobili še po steklenico vina »Chianti«. Toda po vesteh, ki so prihajale iz Primorske, lahko ugotovimo, da je bila aprovizacija močno odvisna od posameznega komandanta. Velikokrat so ljudje po zvezah ali podkupovanju prišli do boljše in obilnejše aprovizacije.²¹

Kmalu se je delitev hrane sprevrglo v crodje politike. Italijani so ljudem oznanjali, da bodo dobili veliko hrane, če bodo dobri Italijani.²² Predvsem pa se je poznalo izrabljanje aprovizacije v politične namene pri šolskih otrocih. Z delitvijo malic ali kosil so hoteli pridobiti otroke za pouk italijanskega jezika.²³ Brezplačno so delili riž in kavo tudi tistim, ki so se »zapisali« Italijanom.²⁴

Že tako slabo stanje v trgovini in obrti na zasedenem ozemlju se je s prihodom Italijanov še poslabšalo. Samo v Gorici so do aprila 1919 Italijani zaprli 24 slovenskih gostiln in 21 slovenskih trgovin.²⁵ Nekaj trgovin in obrtnih delavnic je bilo izropanih, kar pa jih je ostalo, so jih italijanske oblasti nenehoma nadlegovale. Najhuje je primorsko gospodarstvo prizadela zapora vsega prometa s Slovenijo. Posebno so to čutili vinski trgovci, ki doma vina zaradi italijanske konkurence niso mogli prodati, izvoziti pa ga tudi ni bilo mogoče.

Na vseh prehodih preko demarkacijske črte je bila kontrola zelo stroga, pa tudi črta sama je bila močno zastražena, ponekod celo utrjena.²⁶ Kljub temu pa je bilo dosti prebegov in se je zelo razvilo tihotapstvo, zlasti z živino.²⁷

Trgovci so imeli tudi velike težave z denarjem. Kurz menjave kron v lire je bil zelo različen in se je raztezal od 60 do 22 lir za 100 kron.²⁸ Menjava denarja je bila tudi časovno omejena, ljudje pa, ki so bili prepričani, da je okupacija začasna, kron niso hoteli zamenjati. Tako je zlasti med kmečkim prebivalstvom propadlo mnogo denarja.

Pomlad 1919 prinese začetke normalizacije na zasedenem ozemlju. Italijanske oblasti so počasi začele menjavati taktiko nasilja s taktiko prilizovanja. Prirejali so plese, proslave, zabave in sprejeme. Te prireditve pa postanejo glavni način agitiranja za Italijo. Naši ljudje se teh zabav, kakor je razvidno iz poročil, udeležujejo v zelo majhnem številu, zato pa dosti bolj obsojajo tiste, zlasti ženske, ki se jih udeležujejo.

Po vaseh so Italijani začeli ustanavljati dobrodelna društva, imenovana »Comitato di beneficenza«. Tu so delili hrano in vsakdo, ki je zaprosil zanjo, jo je dobil. Toda ljudje so, kot kažejo poročila, kmalu spregledali osnovni namen teh društev in zelo malo je bilo prosilcev iz slovenskih vrst.²⁹ V svoji »dobroti« so šli Italijani celo tako daleč, da so italijanskim vojakom, ki so se poročili s Slovenko, dali »doto«. Vojak je dobil 500 lir, oficirji pa tudi do 15.000 lir.³⁰

Ne samo proti ljudstvu, tudi proti slovenskim političnim organizacijam so se začeli Italijani obnašati bolj prijazno. V začetku avgusta 1919 so se v Trstu sestali predstavniki slovenskih meščanskih krogov na zasedenem ozemlju. Sklenili so na novo ustanoviti politično društvo »Edinost«, izhajati pa je znova začel tudi list »Edinost«. V začetku oktobra 1919 je začela izhajati še »Goriška straža«, kot protiutež italijanskega »Goriškega Slovenca«, ki je izhajal v slovenščini. Poleg teh pa na zasedenem ozemlju začenejo delovati še nekatera druga društva, kot na primer zveza slovenskih županstev v Gorici, Glasbeno društvo v Gorici in še vrsto drugih.³²

Kaže, da je Pisarna za zasedeno ozemlje še posebej pozorno spremljala dva pojavi na Primorskem: razvoj in položaj šolstva ter italijanska nasilstva. Zato si malo podrobneje oglejmo dokumente iz fonda Pisarne, ki jih je zbrala o teh dveh vprašanjih.

Pred prvo svetovno vojno in med njo so na zasedenem ozemlju delovale razne vrste slovenskih šol, od osnovnih do srednjih in strokovnih. Slovensko šolstvo se je razvijalo tako kakor povsod v slovenskih deželah, ki so bile tedaj pod habsburško krono. Po koncu vojne in po odhodu Avstrijcev so slovenski šolniki na Primorskem pričakovali priključitev k na novo nastajajoči kraljevini SHS in s tem tudi svobodno poučevanje v materinem jeziku. Prihod Italijanov in njihov pritisk na slovenski živelj pa je učiteljstvo na okupiranem ozemlju zmedel. Italija je sicer z velikimi besedami obljubljala svobodo materinega jezika in šolstva³³, toda pokazalo se je, da so bile vse to resnično samo besede in obljube.

Večina poročil o stanju šolstva, ki jih je Pisarna dobila iz zasedenega področja, datirajo v prvo polovico leta 1919, zato bo morda težje rekonstruirati kasnejše dejansko stanje na terenu.

Šole v Trstu so Avstrijci zaprli že med vojno zaradi španske bolezni (gripa). Nekaj mesecev po koncu vojne (januarja 1919) so zato Slovenci poskušali doseči od ministrstva za zunanje zadeve v Rimu ponovno otvoritev šol, toda brez uspeha.³⁴ V Trstu je bilo ta čas največ slovenskih šol: gimnazija, učiteljska šola, trgovska šola, pet osnovnih šol in tri meščanske.³⁵ Vse slovenske srednje šole: gimnazija, učiteljske in trgovska šola, so imele v tem času skriven pouk v sokolskih telovadnicah, čitalnicah, zasebnih in odvetniških pisarnah.³⁷ Marca 1919 so bile vse slovenske šole še vedno zaprte. Zato je šel novembra istega leta podpredsednik političnega društva »Edinost« dr. Slavik h komisarju Domenicu Baronetu na pogovor glede šolstva. Govorila sta predvsem o šolah v Trstu in Gorici, toda največ, kar je dr. Slavik lahko dosegel, je bila obljuba, da bo komisar upošteval prošnje tistih slovenskih učiteljev, ki bi se hoteli iz emigracije vrniti v zasedene kraje.³⁸

Stanje šolstva na podeželju se je bistveno razlikovalo od tistega v Trstu. Na področju goriškega in tolminskega okraja so Italijani po podatkih Pisarne takoj po prihodu prepovedali pouk v vseh šolah. Toda to vendarle ni odločujoče vplivalo na položaj šolstva, kajti posamezna županstva so lahko prosila lokalne oblasti (Commando di Presidio) za dovoljenje, ki so jim ga v glavnem povsod dali. V Gorici so Italijani ustanovili italijansko gimnazijo, nameravali pa so ustanoviti še štiri šole, dve za dečke in dve za deklice.³⁹ Februarja 1919 so bile po vsem Vipavskem odprte vse šole, pouk v njih pa je bil izključno v slovenskem jeziku.⁴⁰ Odprte so bile tudi slovenske šole na Rakeku⁴¹, v Spodnji Senici⁴², Ponikvah⁴³ in Kašči na Tolminskem.⁴⁴ V Idriji, ob Bači in Tribuši pa so bile odprte šole v italijanskem jeziku.⁴⁵

Položaj šolstva na zasedenem ozemlju je bil torej zelo različen. Lahko celo rečemo, da je v šolstvu vladala prava zmeda, predvsem zato, ker se ni vedelo, kdo je odgovoren zanj. Zdi se, da so v tem obdobju imele glavno besedo posamezne krajevne oblasti (Commando di Presidio), sicer bi ne bilo mogoče, da so bile šole ponekod odprte, ponekod zaprte.

Ravno iz te zmede se je rodil najtežji problem slovenskega šolstva na zasedenem ozemlju. Učitelji so začeli odhajati z delovnih mest, zapuščali so domače vasi in emigrirali v Slovenijo. Naenkrat je nastalo veliko po-

manjkovanje laične inteligence. Iz zasedenega ozemlja so začeli prihajati podatki, da primanjkuje na Goriškem 50, na Tolminskem 30 in na Sežanskem 20 učiteljev. Poročevalci so opozarjali šolske oblasti v Jugoslaviji, naj ne sprejemajo učiteljev iz Primorske, kajti od italijanskih oblasti se jim ne godi velika krivica.⁴⁶

Kljub opozorilu iz zasedenega ozemlja in kljub obljubi komisarja Baroneta pa je bil položaj slovenskega učiteljstva vedno slabši. Marca 1920 so begunski učitelji iz Primorske ustanovili »Klub primorskih učiteljev beguncev v Ljubljani«, v katerem je bilo vključeno približno 150 učiteljev.⁴⁷

Samo število članov je dovolj zgovorno in ne potrebuje komentarja. Politično in narodno vodstvo je tako prišlo v roke duhovnikom.

O italijanski okupaciji po prvi svetovni vojni gre glas, da je bila najbolj mila, kar smo jih Slovenci doživeli. Toda vendarle je treba opozoriti na nekatera nasilstva in dejanja, ki niso bila nikoli kaznovana. Gotovo najhujše nasilstvo nad slovenskim prebivalstvom v zasedenem Primorju so bile aretacije in internacije naših vodilnih političnih in drugih ljudi v italijanska taborišča in zapore. Taborišča so bila po vsej Italiji: v Castelfrancu, Krminu, Padovi, Consebei, Campo Bassu, južni Italiji in drugod. Največ naših ljudi pa je bilo zaprtih v zaporih na tržaškem gradu in v zloglasni ulici Tigor, nekaj pa tudi v Benetkah.

Največ pomembnejših Slovencev iz Gorice in Idrije je bilo zaprtih v Krminu. O razmerah v tem taborišču je Pisarni za zasedeno ozemlje poročal bivši policijski uradnik v Trstu Anton Kos.⁴⁸ Povedal je, da je hrana nezadostna, ljudje so natrpani v lesene barake, sanitarni pogoji pa nevarni. Delavce in kmete so Italijani izpuščali kmalu, saj so jih potrebovali pri obnovi življenja v zasedenih krajih. Kmete so izpuščali na podlagi »Licenca agricola illimitata« (dokončen kmečki odpust). Vse druge internirance pa so klasificirali po tem, kdaj naj bi bili izpuščeni. Razvrstili so jih v tri skupine: 1. z oznako »torni adagio« (vrne se pozno), 2. z oznako »torni molto adaggio« (vrne se zelo pozno) in 3. z oznako »via« (odpuščen). Dr. Karel Podgornik pa je sestavil seznam jetnikov v jetniškem taboru B v Krminu z dne 23. decembra 1918.⁴⁹ Seznam nam jasno kaže, da so Italijani načrtno internirali slovensko inteligenco, saj na spisku pravzaprav ni človeka brez izobrazbe.

Še slabše se je godilo ljudem, zaprtim v Via Tigor. Od tam je poročal bivši zapornik.⁵¹ V času od 1. marca do 10. maja 1919 je bilo v zaporih približno 700 jetnikov. V večini so bili Slovenci in Hrvatje, nekaj pa je bilo

tudi Italijanov iz Trsta. V zaporu je bilo veliko število žensk in otrok, ki so morali tudi po več tednov čakati na zaslisanje. Zdravstvene razmere so bile skrajno slabe, saj jetniki niso imeli na razpolago niti najosnovnejših zdravil, celice niso nikoli prezračili, na sprehod pa so jetniki hodili enkrat na teden od četrtr do pol ure. V celicah, ki so normalno sprejele do pet oseb, je bilo 15 do 20 ljudi. Večina jetnikov slovenske in hrvaške narodnosti je bila obtožena zaradi narodnostnega prepričanja ali zaradi prekoračenja demarkacijske črte. Za prestop demarkacijske črte so bili po poročilu bivšega jetnika obsojeni na eno leto pogojno.

Prihod Italijanov je spodbudil tudi italijanske nacionaliste. Začeli so prirejati razne shode in demonstracije, ki so se praviloma končale z razbijanjem in pretepanjem. Tržaški študentje so na primer 28. decembra 1918 sklicali shod, ki so mu sledile demonstracije. Vdrli so v škofovo palačo, razbijali po njej in grozili škofu dr. Karlinu ter tajniku kanoniku Pahorju.⁵²

Najhujši teror nad slovenskim prebivalstvom po koncu prve svetovne vojne je nastopil z letom 1920, ko so bili italijanski nacionalisti že prepričani, da bo zasedeno ozemlje ostalo njihovo. Karabinjerji so 7. julija 1920 v Prvačini razbili cerkveno procesijo in tekla je kri. Samo nekaj dni zatem, 13. julija, je Slovence doletela najhujša izguba. Podivjani Italijani so zažgali in uničili Narodni dom v Trstu. Napadli in demolirali so urad in stanovanje konzularnega predstavnika SHS na Reki, v Puli, Pazinu, Buzetu, Zadru in Šibeniku pa so razbili prostore jugoslovanskih denarnih zavodov (Jadranska banka, Ljubljanska kreditna banka, in Banka za Primorje). Pred italijanskimi teroristi niso bile varne niti pisarne slovenskih odvetnikov, trgovine in delavnice jugoslovanskih trgovcev in obrtnikov.⁵³

Pod vtisom okupacijskega pritiska in nasilstva se je slovenski narod na zasedenem ozemlju tolažil, kakor je vedel in znal. Moral je ohraniti moralo za nadaljnji boj proti okupatorju. Za dvig morale si je izmislil marsikaj, eden najizvirnejših načinov pa je bilo prav gotovo deset zapovedi za neodrešene:⁵⁴

1. Ena sama je tvoja domovina: Jugoslavija, veruj, da ti odrešenje pride od nje.
2. Ne govori po nepotrebnem tujega jezika.
3. Spoštuj jezik, ki te ga je mati naučila.
4. Nauči svoje otroke ljubiti svoj materin jezik, da ne bodo kdaj kot odpadniki zaničevali tebe in tvojega očeta.

5. Ne zataji svoje domovine! Ko pride do odločitve, ne pusti se premamiti z denarjem, ne s pijačo, ne z golažem, ne s svilenim krlom za svojo ženo. Glasuj za Jugoslavijo. (kraljevino SHS) Pridobi tudi svojega brata in svojega soseda, da glasujeta s teboj.

6. Ne ženi se s tujko, ne možič se s tujcem.

7. Ne prodajaj svoje hiše in svoje zemlje tujcu.

8. Ne prejemaj darov iz tujčevih rok, ne zase, ne za svojo ženo, ne za svojo deco.

9. Poslušaj samo poklicane voditelje, izogiblji se kupljenih zapeljivcev! Skrbi, da se tudi tvoj brat in tvoj sosed ne ujameta v tujčeve mreže.

10. Vedi, da izgube tvoji pridelki, posebno vino in sadje veliko na vrednosti, ako prideš pod tujčevo vlado.«

OPOMBE

1. Arhiv INV fasc. 35, št. 654. — 2. ibd. fasc. 42, zavoj. 7 neurejeni dokumenti. — 3. ibd. fasc. 35, št. 126. — 4. ibd. fasc. 35, št. 208 (337). — 5. ibd. fasc. 42, št. 362 zav. 2. — 6. ibd. fasc. 42, zav. 4 št. 416. — 7. ibd. fasc. 35, poročilo z dne 12. 11. 1918. — 8. ibd. fasc. 42 zav. 1 št. 101. — 9. ibd. fasc. 35, poročila Andreja Močnika, župana iz Gabroveka 27. 11. 1918 in Vlada Poljšaka iz Šmarij. — 10. ibd. fasc. 39 R 141. — 11. ibd. fasc. 42 zav. 3 št. 678. — 12. ibd. fasc. 36 št. 1275. — 13. ibd. fasc. 42 zav. 1 št. 19. — 14. ibd. fasc. 35 št. 235. — 15. ibd. fasc. 35, št. 330. — 16. ibd. fasc. 36 št. 1939. — 17. ibd. fasc. 37 št. 2543. — 18. ibd. fasc. 35 poročilo z dne 19. 11. 1918. — 19. ibd. fasc. 35, št. 489. — 20. ibd. fasc. 36, št. 1165. — 21. ibd. fasc. 35 št. 650. — 22. ibd. fasc. 39 R 141. — 23. ibd. fasc. 39, R 141 str. 6. — 24. ibd. fasc. 35, št. 115. — 25. ibd. fasc. 39 št. R 49. — 26. ibd. fasc. 35, št. 118. — 27. ibd. fasc. 35, št. 481. — 28. ibd. fasc. 42, št. 1627. — 29. ibd. fasc. 39, št. 1320. — 30. ibd. fasc. 42 zav. 7, št. 2124. — 31. ibd. fasc. 36, št. 2781. — 32. ibd. fasc. 39 R 129. — 33. ibd. fasc. 42 zav. 2, št. 1155, (326) Izšel je razglas: »Slovinci — Italija, velika država svobode vam da iste državljanske pravice kakor vsem drugim državljanom, vam da šole v vašem jeziku več kakor vam je dala Avstrija«. — 34. ibd. fasc. 35 št. 499. — 35. ibd. fasc. 36 št. 1072. — 37. ibd. fasc. 36 št. 1224. — 38. ibd. fasc. 39 R 166. — 39. ibd. fasc. 36, št. 1013. — 40. ibd. fasc. 36, št. 1020. — 41. ibd. fasc. 36, št. 1010. — 42. ibd. fasc. 36 št. 1376. — 43. ibd. fasc. 39 R 140. — 44. ibd. fasc. 42 zav. 3 št. 931. — 45. ibd. fasc. 39, R 139. — 46. ibd. fasc. 36, št. 2594. — 47. ibd. fasc. 42, št. 4477. — 48. ibd. fasc. 35 poročilo Antona Kosa. — 49. ibd. fasc. 41. neurejeni dokumenti. — 50. ibd. fasc. 36, št. 2278. — 52. ibd. fasc. 35, št. 408. — 53. ibd. fasc. 37 št. 4702. — 54. ibd. fasc. 39 R 53.

Gluhonemnica v Ljubljani je bila odprta javnosti 28. okt. 1900. Stavbišče, na katerem je bilo zgrajeno staro glavno poslopje (nekdanji zavod) in hiša za vrtnarja, sta v vzhodnem delu Ljubljane.) O nastanku Gluhonemnice v Ljubljani glej Kroniko 1970 (3.)! Na severu meji na Holzapflovno cesto, na vzhodu na Cegnarjevo ulico, na jugu na Zaloško cesto, na zahodu pa jo je ločila ograja od drugih zemljišč v tem delu.

Ob južnem delu stavbišča se dviga dvanadstropno poslopje s čelno stranjo proti Zaloški cesti (hiša št. 5). Pred glavnim vhomom je vrtič, urejen kot park, poleg vzhodnega dela nekdanji sadni vrt (že preurejen), zraven zahodnega dela je bil nekoč zelenjadni vrt z drevesnico. Za poslopjem je bil nasad z vodometom. Sledila sta hiša za vrtnarja na dvorišču in igrišče. Čelna stran gluhonemničnega poslopja meri 49,50 m, stranska pa 23,20 m. Bilo je torej to v začetku stoletja eno večjih poslopij tedanje Ljubljane. Poslopje ima neorenesančne fasade, s slemenimi in strešnimi pomoli, ki imajo obilne okraske, kar je po izjavah začetnikov zavoda« napravilo na človeka ugoden vtis.«

Na pročelju je bil nekoč napis: Ustanovni zavod za gluhaneme — Taubstummen Stiftungs-Anstalt z letnico 1900, ki pomeni začetno leto obstoja zavoda. Kadar stopimo v to poslopje (danes last ljubljanske bolnišnice), vas prijetno iznenadi v okusnem slogu izdelana veža, ki veže glavni vhod s hodnikom in stopnicami. V veži sta bili mramorni plošči s slovenskim in nemškim napisom:

Zgrajeno za slavnega vladanja njegovega c. kr. apostolskega veličanstva cesarja Franca Jožefa I. iz imovine ustanove Ignacija Holcapfela po načrtih c. kr. nadinženirja J. Böltza in pod njegovim vodstvom.

Pričeto 1899 — Dodelano 1900.

Poslopje ima podprtiličje, pritličje in dve nadstropji. Dvodelne kamnite stopnice vežejo posamezne dele med seboj. To je skromen opis poslopja, ki je vse do jeseni leta 1966 dajalo streho otrokom, prizadetim na sluhu in govoru. Naj torej v sledečem besedilu očitamo, kako se je odvijalo delo v tem zavodu, ki je bil osrednji slovenski zavod za slušno in govorno prizadete otroke vse od leta 1900 do 1945.

Z odprtjem zavoda je bil vsaj zasilno rešen problem gluhih otrok za Kranjsko, ki se je vlekel nekaj desetletij. Tedanji vladni administrativni referent je na nasvet deželnih in okrajnih šolskih nadzornikov postavil za kandidata strokovnih učiteljev za pouk glu-

honemih učitelja in šolskega vodjo na petrazrednici v Postojni, Štefana Primožiča in učitelja na enorazrednici v Sori, Josipa Armiča. V šolskem letu 1899/1900 sta dobila oba dopust in bila zaradi izobraževanja v tej smeri poslana hospitirat na dunajsko državno gluhonemnico. V majskem roku istega šolskega leta sta opravila strokovni izpit za pouk gluhonemih otrok pred dunajsko izpraševalno komisijo za obče ljudske in meščanske šole. Oglekala pa sta si tudi več gluhonemnic in poročala o tem deželni vladi. Štefan Primožič je bil prvi ravnatelj gluhonemnice v Ljubljani. Ko se je vrnil z Dunaja, je po nalogu deželne vlade takoj prevzel ravnateljsko mesto ter sestavil statut in provizorični hišni in službeni red. Od 32 gojencev, ki so se prijavili prvo leto za sprejemni izpit, jih je bilo sprejetih 26. Razdelil jih je v 2 paralelna razreda; (I.a in I.b), I.a razred je vodil sam, I.b razred pa je vodil njegov tovariš.

Ravnatelj Primožič je bil ves čas službovnanja do otrok ljubezniv, do učiteljstva takten in obziren. Spretno je predaval tovarišem o metodiki pouka gluhonemih. Poleg tega je vodil vse pisarniške posle. Ob koncu šolskega leta 1904/05 je bil na lastno prošnjo razrešen ravnateljske službe. Tu je služboval 5 let. V času njegovega vodstva je bilo na zavodu 14 učiteljev.

Naj naštejemo nekatere: Josip Armič, Anton Arko, Fran Grm, Vita Zupančič, Pavla Vodušek, Janko Pianecni, Marija Drenik, Ludvik Dermelj, Viktor Šega in dr. Z objavo dne 5. junija 1905 št. 19398 je podelilo c. kr. ministrstvo za bogočastje in nauk zavodu pravico javnosti v smislu 72. člena državnobzorskega zakona z dne 14. maja 1869 (drž. zakonik I. št. 62). To naj bi veljalo od šol. l. 1904/05 dalje.

Deželna vlada je z dekretom 10. julija 1905 poverila vodstvo zavoda Janku Pianekemu. To je bilo ravno nekaj dni pred sklepom šolskega leta. Novi ravnatelj je opravil sklep šolskega leta z javno preizkušnjo ter razstavo del vseh gojencev. V svojem nastopnem govoru je poudaril, da bo sledil svojemu predhodniku, da postane gluhonemnica, kakor hitro bo to mogoče, redna osemrazrednica v polnem obsegu. Zavezal se je tudi, da bo skrbel za redni dotok gluhonemih v gluhonemnico. Ugotovil je, da je prebivalstvo vse premalo poučeno, kakšnemu namenu služi nova zgradba gluhonemnice. Saj je bilo nešteto županskih uradov, ki niso vedeli, da obstaja tu šola za gluhaneme. Prosil je deželno vlado, naj izpopolni in dokončno

uveljavi organizacijski statut ter službeni red, da se bo lahko sestavilo poročilo o uspehu šestletnega poslovanja gluhoemnice, ki naj bo objavljeno v javnosti v obliki letnega poročila. Ob sklepu šolskega leta 1906/07 je izšlo prvo letno poročilo. Posamezne izvode tega poročila so dobili v glavnem vsi občinski in župni uradi, okrajna glavarstva, zdravniki ter tudi šolska vodstva. Uspeh je bil dober, saj so se prijave za vpis v gluhoemnico kar podvojile. Prvo letno poročilo je eden redkih dokumentov tistega časa, ki spričuje, kako so si narodno zavedni učitelji le postopoma prisvajali pravico do objave šolskih poročil v materinem jeziku. To poročilo pa je obenem tudi eden večjih dokumentov o delovanju tega zavoda v času od začetka do l. 1940, ko je izšel obširnejši zbornik. Razumljivo je, da je ob začetku bilo število učencev še zelo majhno. Bilo pa je majhno tudi število prostorov. Da bi se gluhoemnica povečala takoj ob začetku, sploh ni bilo misliti, ko je bil sam boj za ustanovitev zavoda tako dolg in težaven. Ravnatelji naslednjih let (vse do leta 1966) so imeli zelo težavno stališče, ko se je vleklo in odlagalo iz leta v leto, kako sprejeti vse otroke v prostorsko tako omejen zavod, kajti število gojencev je bilo vse večje, prijavitelcev še mnogo več. Učiteljstvo je v tej dobi plačeval deželni zbor, doklade učiteljstva za težko delo pa deželna vlada. Zavod se je ravnal po organizacijskem statutu, ki ga je izdala deželna vlada. Z njim je bilo urejeno učno in upravno delo zavoda. Poseben službeni red je urejal interno hišno delo. Nadzorstvo nad poukom in upravljanjem je bilo poverjeno kuratoriju, nadzorstvo stavbe je opravljal šef stavbnega oddelka deželne vlade, zdravstveno kontrolo pa šef zdravstvenega oddelka vlade. Vse nadzorstveno osebe je bilo obenem član kuratorija. Vsak mesec je bila redna konferenca kuratorija, ki so se je morali udeleževati tudi člani učiteljskega zbora. Uradni poslovni jezik je bila za časa Avstrije nemščina, pouk gluhih pa je bil v slovenščini. Ta določba je pač važen preobrat glede pouka gluhih otrok v tedanjem nemško usmerjenem času.

Ker so bile obresti od preostale glavnice skromne, se je moglo v zavodu šolati največ do 50 otrok, predvsem iz bivše Kranjske. Zavod pa je bil zgrajen za približno 70 učencev. Gluhi iz bivše Štajerske so pač ostajali doma brez pouka. Le nekaj se jih je šolalo v nemških zavodih v Linzu, Celovcu in v Gradcu, a gluhoemni iz Primorske v italijansko-slovenskem zavodu v Gorici. Nekaj gojencev je bilo v zavodu brezplačno, le premožnejši starši so plačevali oskrbnino po svoji premoženjski zmogljivosti. Za obleko, perilo in obutev so skrbeli starši. Vsi stroški za vzdr-

ževanje zavoda so se poravnali iz obresti glavnice volil. Za večja dela pa se je uporabljala tudi glavnica. Ob koncu šol. leta 1904/05 je prvokrat zapustilo gluhoemnico 11 gojencev, ki so dobili odpustnico.

Ustanovitev zavoda je imela širok odmev v tedanji dobi. Med važnejše obiske v zavodu smemo šteti obisk predsednika deželne vlade Kranjske Theodorja Schwarzja in grofa Chorinskega v oktobru 1905. 23. jan. 1906 pa si je zavod ogledalo lepo število članov »Društva zdravnikov na Kranjskem« pod vodstvom zdravstvenega referenta deželno vladnega svetnika dr. Frana Zupana. Ob tej priliki so hospitirali po posameznih razredih in si ogledali metode dela z gluhihimi. Aprila meseca leta 1907 je obiskal gluhoemnico ljubljanski knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič ter nadzoroval pouk verouka.

Dne 6. februarja 1906 je bil revidiran organizacijski statut zavoda. Z učnim načrtom pa je bilo težje. Tako je bil do leta 1907 izdan samo učni načrt za I. artikulacijski razred in so ga potrdile pristojne oblasti, medtem ko je bil popolni učni načrt šele v pripravi. 19. julija 1907 je mesto ravnatelja gluhoemnice sprejel Fran Grm, ki je to službo opravljal vse do upokojitve leta 1939. Za njegovega ravnateljstva je doživljala gluhoemnica »zlati dobi« svojega vzpona in mnogi pedagogi iz domovine in tujine so obiskovali gluhoemnico kot najbolj vzoren zavod za gluhoemne otroke v bivši Jugoslaviji. Redno delo v zavodu je prekinila v letih 1914 do 1918 prva svetovna vojna. Zavod je okupirala vojaška oblast in nastanila sprva v njem vojaštvo, pozneje pa ga spremenila v vojno bolnišnico. V zavodu se je tedaj šolalo le 12 do 14 gojencev višjih razredov. Drugi gluhi učenci so ostali ves vojni čas doma brez pouka. Vojaštvo je zavod v notranjosti zelo poškodovalo, poškodovan je bil tudi vrt, ki so ga uporabljali za vse mogoče namene, celo za strelske vaje. Mnogo je bilo stroškov in dela, da so po končani vojni spet uredili zavod in vrt. Ker pa je dala deželna vlada preostalo glavnico vseh volil za vojno posojilo, je bil zavod po prvi svetovni vojni brez vsakih denarnih sredstev. Ob koncu prve svetovne vojne je bilo v zavodu 14 gojencev, ena učna soba, ravnatelj, en strokovni učitelj in ena strokovna učiteljica ter 5 uslužbencev.

V razdobju 1900—1918 se je izšolalo na zavodu 146 učencev. Veliko nazadovanje pomeni prav gotovo obdobje prve svetovne vojne (1914—1918). Pregled tega prvega zavodnega obdobja nam jasno kaže, da je tedanja deželna vlada, ki je nasprotovala napredku slovenskega naroda, zanemarjala tudi gluho mladino. Ni dala sredstev za gradnjo zavoda v Ljubljani; čakala je, da so potrebna sred-

stva zanj zbrali privatniki (vse od leta 1830 dalje). Med prvo svetovno vojno pa je dala še glavnicu kot vojno posojilo ter tako zavod in gluhe spravila ob vse premoženje. V hudem vojnem času je prenehalo delo tudi v Gorici in to je tudi naša soseda Primorska bridko občutila. Učiteljica Matilda Podkrajšek je bila od tam pregnana zaradi vojne in je leta 1920 nastopila službo v Ljubljani, gluha mladina pa je bila med prvo svetovno vojno preseljena iz Gorice na Grm pri Novem mestu.

Ker je bil zavod po preobratu leta 1918 brez vseh sredstev, je bilo treba najprej poiskati pristojno oblast, ki bi prevzela zavod pod svoje okrilje. Ker so se oblastva v tem času hitro menjavala, tudi zavod ni imel vsa leta nobene stalne zaščite. Sprva so dajali skromno dotacijo za vzdrževanje zavoda ustanovljene pokrajinske oblasti, in sicer poverjeništvu za socialno skrbstvo, nato nekaj časa šolska oblast, dokler ni zavod prevzelo ministrstvo za socialno skrbstvo v Beogradu. Od tega ministrstva so prihajale dotacije zelo neredno in komaj za sproti. Ko je bila ustanovljena ljubljanska oblast, ga je podredila sebi in prevzela vse stroške za njegovo vzdrževanje. Odslej so bili sprejeti v zavod tudi gluhonemi iz mariborske oblasti, nekako od leta 1922 dalje. Za gluhoneme otroke iz bivše Štajerske je bilo to leto izredno važno, ker je tedaj prenehalo šolanje slovenskih gluhih v nemških zavodih. Zaradi priključitve otrok iz mariborske oblasti pa je v zavodu takoj nastala prenatrpanost, ki je zavodu kumovala še dolgo let kasneje. Kljub temu je ostalo doma še mnogo gluhonemih brez pouka. Učiteljstvo in uprava zavoda sta napela vse sile za razširjenje stavbe. Nešteto prošenj in dokazovanj pa je ostalo brez uspeha. Razumljivo je, da so se po prevratu leta 1918 vsi razveselili novo ustanovljene Jugoslavije, saj so od nje pričakovali poleg svobode tudi uresničitev boljšega življenja in napredka. Toda ti upi se niso uresničili. Kapitalistični voditelji niso zadovoljili ljudstva, niso kompleksno reševali socialnih vprašanj, prav tako tudi ne vprašanj okrog pouka gluhih. Zavod se je bolj in bolj polnil, pomoči pa ni bilo od nikoder. Učiteljstvo in uprava sta po lastnih močeh izpopolnjevali in dvigali pouk in izobrazbo gojencev ter učiteljskega naraščaja. Oblast pa ni dajala razen obveznega izobraževanja nikake zaščite gluhim. Tako ni uredila odnosov do gluhih, ne pravega šolanja, še manj pa nastavitve, zaposlitve in vključitve gluhih po delavnicah. Borba za obstanek zavoda je bila huda, prav tako pa je bil težak tudi položaj gluhih. V tem časovnem obdobju pa se je pričela akcija splošne bolnišnice zoper zavod; uprava je hotela izsiliti izselitev

zavoda na deželo, zavodno stavbo pa porabiti za lastne namene. Edino, za kar je pokazala razumevanje tedanja oblast, je bilo to, da je preprečila izselitev.

V drugo učiteljsko generacijo, ki je zasukala svoje rokave po prvi svetovni vojni, smem šteti naslednje učitelje: Mirka Dermelja, Rudolfa Dostala, Ivana Erbežnika, Vilka Mazija, Karla Puharja, Matildo Podkrajšek, Albina Ogorelca, Ivana Kusta, Metoda Kumlja, Draga Supančiča, Zoro Pianeki, Vinka Rupnika, Alojza Tometa, Ljudmilo Penko-Kezele, Marijo Ravninar, Jožeta Zakovška, Angelo Ambrožič, Zdravka Omerza, Emila Ulaga, Karolino Ulaga in Anušo Verbič. Pripomniti je treba, da so nekateri od naštetih učiteljev delali na zavodu že pred prvo svetovno vojno.

Kljub mnogim težavam, ki smo jih že omenili, pedagoško delo ni stagniralo, temveč je rastle po svoji kvaliteti in po obsegu iz dneva v dan.

Že leta 1921 sta odšla v inozemstvo strokovna učitelja Karel Puhar in Vilko Mazi. Obiskala sta guhonemnico na Dunaju, kjer je deloval znani pedagog in pedagoški pisatelj Baldrian. V vseh razredih je bila v glavnem enotna učna metoda s posebnim poudarkom na čistem govoru. Oglekala sta si Döbling in Hitzing, kjer sta ugotovila, da smo Slovenci imeli tedaj že enako raven pedagoške usposobljenosti kot ti kraji.

V letu 1926 je obiskal strokovni učitelj Rudolf Dostal guhonemnico v Italiji. V Trstu je bil zavod še v povojih, v Benetkah je bil pouk sicer po glasovni metodi, ne pa še izdelan; dobro je bil urejen zavod v Milanu pod vodstvom odličnega pedagoga in pedagoškega pisatelja Ferrerija. Tu je bilo učilišče za vse učitelje gluhih za vso Italijo. Tudi zavoda v Turinu in Padovi sta bila dobra. V letu 1929 je obiskal pariško guhonemnico tedanji ravnatelj ljubljanske guhonemnice Fran Grm. Pouk je bil po artikulacijski metodi. Ravnatelj je obiskal tudi laboratorij, ki je bil priključen guhonemnici, pod vodstvom znanega strokovnjaka fonetika Marichela. Tu je dobil ravnatelj Grm dosti pobud. V letu 1932 je bil na tritedenskem študijskem potovanju po Nemčiji strok. učitelj Metod Kumelj. Obiskal je Berlin, Leipzig, Braunschweig in Ratibor. V Leipzigu se je seznanil s pisalno-govorno metodo, katere predstavnik je bil Lindner. Istega leta pa je obiskal München zavodni katehet Alojzij Tome. Hospitiral je pri dr. Rechbergerju. V Prago sta leta 1936 odšla na proslavo 150-letnice tamkajšnjega zavoda strok. učitelja Mirko Dermelj in Drago Supančič. V pogovoru z nemškim znanstvenikom in pedagoškim pisateljem Lehmanom sta izvedela o takrat novi metodi dr. Barczija v

Budimpešti. Tako sta tja odšla kmalu po vrnitvi strokovna učitelja Mirko Dremelj ter Zora Pianeki. Barczijeva metoda temelji na ugotovitvi, da večina otrok ni ravno popolnoma gluha, da je njihovo slušišče zakrnjeno in se da obuditi k delovanju. To hoče imenovana metoda doseči na podlagi slušnih pobud, ki pa slone na akustičnem zakonu o tresenju zvoka. Ta tudi trdi, da se prenaša zvok v začetku po kostnem vodu, kasneje pa se še sluh toliko razvije, da je to nepotrebno in da sprejema otrok zvok na isti način kot polnočutni otroci. Ker je bil za resno delo v šoli en sam ogled premalo, sta odšla v letu 1938 na študijsko potovanje še učitelja Drago Supančič in Albin Ogorelec. Obiskala sta Salzburg, kjer je že 2 leti gospodovala Barczijeva metoda, kasneje pa sta šla še v gluho-nemnico v Budimpešto. V obeh krajih se je metoda dokaj prilagodila praktičnim izsledkom tistih, ki so jo uporabljali. Ob svojem bivanju v Bolgariji je strokovni učitelj Drago Supančič obiskal tudi gluho-nemnico v Sofiji. Pri pouku so tu uporabljali artikulacijsko metodo. Strokovni učitelj Zdravko Omerza je leta 1939 obiskal zavod za gluho-neme v New Yorku. Tudi tukaj so imeli nekateri zavodi stike s fonetičnimi laboratoriji na univerzah. Ljubljanski zavod je obiskal in vzdrževal stike z zagrebškim in beograjskim zavodom za gluhe otroke. Poleg tega so ljubljanski zavod tudi večkrat obiskali predstavniki jugoslovanskih zavodov. Tako je ljubljansko gluho-nemnico obiskal ravnatelj zavoda v Jagodini Matič, znani jugoslovanski strokovni pisatelj in pedagog.

Prihajali pa so strokovni učitelji tudi iz inozemstva, da si ogledajo ljubljanski zavod. Od 30. septembra do 3. oktobra 1928 so obiskali zavod češki učitelji gluhih pod vodstvom inšpektorja Josipa Zemana iz Prage. 4. junija 1931 ja zavod obiskala tudi Helen Keller. Ta svetovnoznana slepa in gluha Američanka se je lastnoročno podpisala tudi v zavodno spominsko knjigo.

Za strokovno poglobljanje je bilo zlasti v letih po prvi svetovni vojni mnogo storjenega. Tako je učiteljstvo na svojih rednih in izrednih pedagoških konferencah bralo v odlomkih ali izvlečkih informacije o strokovnih delih, ocenilo študijska potovanja, prenašalo tako metode dela v zavod, referiralo in koreferiralo na številnih sestankih o novostih. Leta 1921 je izšlo litografirano Berilo za osnovne šole, ki so ga sestavili strokovni učitelji zavoda: Vita Zupančič, Ivan Erbežnik in Vilko Mazi. Leta 1923 pa je izšla Čitanka za posebne osnovne šole, ki jo je sestavil Vilko Mazi z uredniškim odborom. Ne smemo pozabiti, da so številni zavodni sodelavci skoraj redno objavljali svoje dosežke in poglob-

ljanja v številnih slovenskih, jugoslovanskih in morebiti tudi mednarodnih revijah (v Roditeljskem listu, v Popotniku, v »Glasu ne-dužnih« itd.).

Leta 1931 je izšel nov učni načrt za gluhe otroke v osnovni šoli, za katerega so se več let trudili zavodni sodelavci, strokovni učitelji in vzgojitelji. Redno so skrbeli tudi za izvenšolsko izobrazbo gluhih otrok. Posojali so strokovno primerne knjige, učbenike in strokovno literaturo. Kot plod živega stika z mladino so leta 1937 osnovali zavodni listič »Sonček«, ki je živo svetil skozi štiri leta gluhi mladini z materino besedo vse do vojne leta 1941. Veliko zaslug za izid lista imata pedagoga Ivan Erbežnik in Vinko Rupnik. Velik premik v meri izobrazbe gluho-nemnih je bil sklep pedagoškega sveta gluho-nemnice leta 1937, da se odpre pripravljalni razred, v katerem naj bi se gluhi otroci pripravljali na vstop v prvi razred. Ob tej priliki naj bi se opravila tudi selekcija otrok po inteligenci in stopnji gluhoti. Prvi začetki so pokazali zadovoljive rezultate. Žal, pa je druga svetovna vojna preprečila nadaljnje delo pripravljalnih razredov, ki so se lepo razvili šele po končani vojni po letu 1945. Za ilustracijo naj navedemo, da je bilo z ustanovitvijo predšolskih oddelkov v letu 1937/38 v pripravljalnem razredu 17 učencev, v šolskem letu 1938/39 14 učencev, v šolskem letu 1939/40 pa zopet 17 učencev. Nedvomno je ta priprava dokaj izboljšala delo prvih let osnovne šole, bila pa je pomembna tudi za nadaljnje šolsko delo z gluhi učenci.

K ponovnemu razmahu dela v zavodu in k pravilnemu obravnavanju logopatov pa je mnogo pripomoglo osnovanje logopedskega oddelka na zavodu pod vodstvom zaslužnih strokovnih delavcev Vilka Mazija, Albina Ogorelca in Zdravka Omerze. Ta oddelek je bil osnovan 2. januarja leta 1942: v začetku sta poučevala v njem dva predmetna učitelja. Že v stari Jugoslaviji se je zavodno učiteljstvo zelo prizadevalo, da bi bil ustanovljen tak oddelek, vendar zaradi tedanjih družbenih razmer to ni uspelo. Z osvoboditvijo je ta oddelek nehal delovati, ker je zaradi velikega navala gluho-nemnih otrok manjkalo učiteljev in prostora za opravljanje logopedičnega dela. Šele kasneje, v šolskem letu 1947/48, je bil ta oddelek ponovno odprt, ker se je učiteljski kader izpopolnil z novimi močmi.

Glede števila učencev oziroma gojencev naj nam v oporo služi bežen pregled gojencev oziroma novincev, sprejetih v zavod v letih 1900—1939. Med vojno je to število zelo nihalo in nimamo točnih podatkov (med 40 in 60 uč.).

STEVILČNO STANJE UČENCEV ZA LETA 1900—1939

Leto	Stev. učencev	Leto	Stev. učencev
1900	26	1920	23
1901	13	1921	13
1902	—	1922	11
1903	8	1923	13
1904	—	1924	13
1905	14	1925	13
1906	?	1926	14
1907	25	1927	12
1908	—	1928	24
1909	16	1929	13
1910	?	1930	14
1911	13	1931	17
1912	—	1932	14
1913	21	1233	25
1914	12—14	1934	16
1915	12—14	1935	13
1916	12—14	1936	15
1917	12—14	1937	27
1918	33	1938	23
1919	28	1939	28

Po socialni strukturi so bili gojenci v tem razdobju (1900—1939) povečini otroci kmečkih staršev. Tako je od skupnega števila gojencev v tem razdobju kar 249 otrok kmečkih staršev, 118 otrok delavcev, 62 otrok obrtnikov, 52 otrok državnih uslužbencev in 7 otrok drugih poklicev. Pri omembi kmečkega porekla otrok je treba še dodati, da so bili to otroci večinoma revnejših kmečkih slojev (malih kmetov, bajtarjev in gostačev). Po tem, od kod so bili ti otroci, pove statistika, da jih je bilo od celotnega števila 538 kar 509 iz bivše Kranjske in kasneje dravske banovine (Slovenije), iz drugih krajev Jugoslavije 8, iz sosednjih držav 21.

Čeprav je bila že ob ustanovitvi zavoda poudarjena skrb za odpuščene učence, vendar je bila njihova življenjska usoda vezana na materialno osnovo, v tem obdobju pogosto zelo žalostna. Prvo letno poročilo za leto 1907 sicer navaja, da zavod skrbi za »izpuščene učence«, da jih priporoča kot obrtne učence, da jim dovoli semtertja kako podporo, da jim nabavi ob odpustu iz zavoda najpotrebnejšo obleko, perilo, obuvalo in orodje, da jim daje primerne knjige in spise in da jih podpira tudi na drugačen način zaradi njihovega napredovanja, toda, žal, da premnogokrat niti za tekoče vzdrževanje zavoda ni bilo potrebnih sredstev. Zato je zavodni kolektiv, sestavljen iz socialno čutečih učiteljev, spoznal potrebo po ustanovitvi društva, ki bi dajalo pomoč gluhim v zavodu, v poklicu in v življenju. Tako je bilo leta 1930 ustanovljeno Podporno društvo za gluhome mladinu. Pravila društva so bila sestavljena po vzoru podobnih društev pri nas in v inozemstvu ter potrjena od banske uprave II. NO 34.426 z dne 22. XI. 1930. Dne 10. XII. 1930 je bil ustanovni občni zbor društva pod vodstvom tedanjega ravnatelja Gluhonemnice Frana Grma.

Naj navedemo samo nekaj njegovih besed iz njegovega govora: »V naši gluhonemnici je okoli 100 otrok, dvakrat toliko pa jih je še doma, kjer životarijo brez vsake vzgoje. Naš zavod jim ne more nuditi strehe, ker je že zdaj pretesen. Zato bodi naloga novega društva, da bo podpiralo stremljenje po razširjenju zavoda. Največ gluhonemnih otrok prihaja iz siromašnih družin, kjer vladata beda ter bolezen. Tudi tukaj bo moralo društvo priskočiti na pomoč. Skratka, nujna je potreba po takem društvu.« Za prvega predsednika društva je bil izvoljen sodni svetnik v pokoju Fran Vedernjak. Na prvi seji 18. decembra 1930 v gluhonemnici je bil izvoljen odbor, v katerem so bili še podpredsednik Janko Čepon, tajnik Vilko Mazi, blagajnik Vita Zupančič ter odbornika Ciril Sitar in Anton Urbančič. V smislu društvenih pravil je bil član odbora redno tudi vsakokratni ravnatelj gluhonemnice. S propagandno brošuro »Usoda gluhoneme mladine« (1933), ki je bila v nekaj tisoč izvodih razdeljena med slovensko javnost, je društvo začelo dobivati pomoč od vsepovsod. Po smrti Frana Vedernjaka (3. I. 1935) je bil 15. II. 1935 izvoljen za predsednika društva univ. prof. dr. Henrik Steska, moč široke razgledanosti. Ta je izposloval, da je ministrstvo prosvete z odlokom P br. 49376/32 dne 15. januarja 1936 priznalo odpustnico iz gluhonemnice kot spričevalo o dovršeni meščanski šoli za gluhoneme. S tem je bil šele omogočen nadarjenim absolventom gluhonemnice dostop v poklice, ki so jih v nekaterih, seveda, naprednejših državah že davno odpirali, tu pa so se morali naši ljudje za to šolo šele boriti. Ker pa je bil novi predsednik rahlega zdravja, se je predsedništvu odpovedal. 18. II. 1937 je bil izvoljen za predsednika dr. Oton Papež, po njegovi smrti 13. I. 1940 pa je prevzel mesto predsednika znani ljubljanski veletrgovec Andrej Šarabon. Da je število članstva rastlo, se najbolje vidi iz zapisnikov društva.

Posameznim podpornim članom so se pridružile še cele občine, ki so poslale prispevke in darila.

Pregled članstva:

Leto	Clani
1931	95
1932	112
1833	44
1934	171
1935	174
1936	150
1937	370
1938	427
1939	458
1940	705

Glavnica društva z darovi in dotacijami v letih 1931—1940

Leto	Dinarjev
1931	19.110
1932	15.945
1933	14.923
1934	15.630
1935	10.649
1936	10.223
1936	28.070
1938	27.604
1939	32.124
1940	74.477

Iz tega denarja so dajali pomoč otrokom in mladini, ki je odhajala iz šole v poklice. Na osnovi soglasnega sklepa občnega zbora Podpornega društva za gluhonemo mladino 15. II. 1935 so izločili iz društvene imovine vsoto 10.000 din, ki naj bi se posebej upravljala pod imenom Sklad Vite Zupančičeve, učiteljice, ki je bila dolgoletna vestna in zvesta sodelavka ter dobrotnica sklada. Obresti glavnice 10.000 din so bile namenjene za obdarovanje gojencev 4 višjih razredov ljubljanske gluhonemnice, ki so »uspešno sledili pouku na gluhonemnici in so siromašni«. Obdarovanje naj bo ob koncu vsakega šolskega leta sporazumno z društvom in ravnateljstvom zavoda. Prvo tako obdarovanje je bilo 24. VI. 1937, drugo 17. VI. 1938, tretje 21. VI. 1939 in četrto 14. VI. 1940.

Leto	Dinarjev
1936	12.095
1937	21.225
1938	23.558
1939	36.990
1940	47.300

Iz navedenega je jasno, da je zavod opravljal plemenito delo zlasti še v času gospodarske krize, nezaposlenosti in splošne narodne revščine. Med večje dobrotnike gluhe mladine tega obdobja more šteti zavod: Gabrijelo Cidrihovo, profesorico iz Ljubljane, Antonijo Kadivčevo, trgovko iz Ljubljane, veletrgovca Josipa Urbančiča, trgovca Josipa

Eberla, delavko Frančiško Ciglerjevo, veletrgovca Andreja Šarabona, vratarja Matija Župančiča in še nekatere. Ob desetletnici svojega obstoja (leta 1940) je društvo izdalo brošuro »Pomoč najbednejšim«, ki bi z gotovostjo dosegla svoj namen še bolj, kot je, če ne bi vsega lepega dela zbiranja za gluhonemo mladino in otroke preprečila druga svetovna vojna. Posebno se je odlikoval med učitelji te učiteljske generacije Vilko Mazi, ki je nenehno govoril in pisal v prid gluhoneme mladine. Obe imenovani brošuri jasno kažeta njegovo plemenito delo in trud v prid gluhim otrokom.

Med drugo svetovno vojno okupator ni zasedel zavoda, zato pa je bilo mogoče ohraniti zavod v tem času brez poškodb. Pač pa so v vojnem času okupatorske patrolje pregledale zavod kar dvakrat. Ker je bil zavod za slepo mladino v Kočevju od bomb hudo poškodovan, so se slepi iz Kočevja leta 1944 preselili v ta zavod. Med vojno je zavod sprejel v službo 7 učiteljev, ki so bili pregnani od Nemcev iz Štajerske. Na zavodu so bili učitelji povezani z OF. Zavod tudi ni utrpel med vojno večje škode zaradi bombardiranja, le nekaj šip je popokalo ob zračnih napadih. Večje, neprecenljive žrtve pa je dal zavod v ljudeh. Tako so bili med vojno internirani 4 učitelji, 1 vzgojitelj in 1 gojenec. Od odraslih bivših gojencev pa je bilo interniranih 15. Trije bivši gojenci in ena gojenka so darovali svoja življenja za novo Jugoslavijo. Tako je zavod v miru dočakal svojo 45-letnico 28. X. 1945.

LITERATURA

1. Prvo letno poročilo Kr. ust. zavoda za gluhonemo leta 1907, str. 8-12, 39-45. — 2. Stirideset let gluhonemnice v Ljubljani (1900-1940), Ljubljana 1940, str. 24-30, 96-106, 136-139, 154-169. — 3. Jubilejni zbornik zavoda za gluhonemo mladino v Ljubljani (1900-1950), Ljubljana 1950, str. 13-19, 110-113. — 4. Naš svet 1958-1961. IX. letnik, št. 2, str. 56. — 5. Iz zavodovega arhiva (referati, dopolnila). — 6. Pomoč najbednejšim. Ljubljana 1941, str. 12-35.

Pasigrafija se imenuje pisava, ki jo bere vsak v svojem jeziku. S pomočjo pasigrafije naj bi se vsi tako številni narodi med seboj lahko pismeno sporazumevali brez znanja tujih jezikov in brez tolmačev. Da je pasigrafija mogoča, dokazuje kitajska pisava, ki je nastala v pradavnih stoletjih in s katero se pismeno sporazumevajo vsi številni narodi jugovzhodne Azije, ki govore zelo različne jezike. Japonec bere v svojem jeziku vse, kar je pisano s kitajsko pisavo in tako postopajo tudi drugi narodi tega področja kljub jezikovni razliki.

Kitajska pisava je prava pasigrafija. Da bi se pa mogla razširiti na vse druge narode, ni mogoče misliti, ker obsega okoli 40.000 različnih znakov, ki so zelo komplicirani in se s pisavo (s čopičem) težko reproducirajo. Zaradi tega je v splošni rabi le okoli 3000 znakov, ki služijo vsakodnevnim potrebam.

Kitajec piše od spodaj navpično navzgor in vrste slede od desne proti levi strani. Vse to je razvidno iz naslednjega vzorca kitajske pisave.

吟 罷 預 期 他 日 會	夜 闌 欲 醉 酒 重 斟	舉 杯 欲 把 嫦 娥 問	底 事 清 光 入 席 來	國 粹 遙 流 新 大 陸	琳 瑯 詩 賦 集 名 家	恍 佛 釣 遊 臨 舊 地	丹 青 四 壁 入 眸 新
莫 慳 沽 酒 再 登 臨	不 醉 無 歸 帶 醉 吟	天 上 人 間 孰 樂 哉	碧 欄 千 外 月 徘徊	藉 教 西 土 見 中 華	雕 繡 精 工 實 足 誇	幾 忘 身 是 客 中 人	故 國 湖 山 妙 寫 真

Ni mi znano, kako se je sporazumeval z okolico Benečan Marco Polo; ta je v letih 1271 do 1295 potoval po Mongoliji, ki je takrat obsegala skoraj vso azijsko celino z nešteti narodi.

Medtem je razvoj prometnih sredstev imel za posledico, da je zemeljska obla postajala

* Pokojni dr. Ivan Slokar je leta 1960 v Ljubljani ustanovil lingvografsko društvo ter imel od januarja do marca 1961 tudi predavanja o sistemu te mednarodne pisave. Njegovo obširno delo (v dveh zvezkih) o lingvografiji pa je ostalo v rokopisu. (Op. ured.)

vedno manjša. Ko je leta 1873 izšel roman »Le tour du monde en 80 jours« (Pot okoli sveta v 80 dneh), ki ga je napisal Jules Verne, so imeli bralci to za fantazijo romanopisca. Danes potujemo okoli sveta lahko v enem dnevu, astronomi pa obkrožijo zemljo v nekoliko minutah. S potencirano hitrostjo prometnih in obveščevalnih sredstev postajajo vsi narodi drug drugemu bližji in s tem narašča tudi potreba po znanju in uporabi tujih jezikov. Nemogoče je pa, da bi kak človek obvladal vse jezike, ki jih je okoli 4000. Celo slavni poliglot Mezzofanti (1774—1849) je razumel 58, govoril pa le 12 jezikov.

Danes, ko se narodi poslužujejo za medsebojno obveščanje ne le pisem, telegrafa in telefona, ampak tudi radia, televizije in celo posredovalnih satelitov, bi bila še bolj potrebna mednarodna univerzalna pisava, ki jo vsak narod bere v svojem jeziku ali pa mednarodni svetovni jezik.

Kmalu po odkritju Amerike se pojavijo v Evropi prvi poskusi znanstvenikov, da bi postavili vsesplošno pisavo za vse narode. Prvi je bil nemški humanist Johannes Trithemius s svojo knjigo »Polygraphiae libri VI« (1518). Sledil mu je angleški filozof Francis Bacon (1561—1626). Nemški filozof in matematik Leibniz je v svojih disertacijah »De arte combinatoria« (1666) in »Characteristica universalis« izrazil svoje prepričanje, da bo enkrat uspela splošna pisava za vse jezike. Leta 1668 je objavil Anglež I. Wilkins svojo razpravo »Essay Towards a Real Character and Philosophical Language«. (Poskus jezika s praviimi znaki in filozofskega jezika).

Sicard, učitelj v zavodu za gluhomeme v Parizu, je objavil leta 1798 svojo knjigo »Pasigraphie ou premiers éléments de l'art d'écrire et d'imprimer une langue de manière à être lu et entendu dans toutes les autres langues sans traduction.« (Pasigrafija ali prvi elementi umetnosti pisanja in tiskanja nekega jezika na način, da ga beró in razumejo v vseh drugih jezikih brez prevajanja.) Sledili so številni drugi poskusi. Akademija znanosti v Kopenhagenu je razpisala leta 1811 celo nagrado za pasigrafijo, ki bi najbolj ustrezala splošni uporabnosti.¹

Leta 1853 je objavil Anton Bachmeier v Münchnu svojo publikacijo »Grundzüge einer Pasigraphie«. Pri svojem sistemu se Bachmeier poslužuje le številčk, kar je nesmiselno, ker si nihče ne more zapomniti številčk za neskončno množino pojmov. Bachmeier je bil predsednik pasigrafskega društva, ki je bilo ustanovljeno leta 1864 v Münchnu.

Prvi jugoslovanski pasigraf je bil Mojzes Paić iz Zemuna. Svoj sistem, ki se poslužuje enako le številki, je objavil leta 1864 bržkone v nemškem jeziku, ker je postal častni član omenjenega pasigrfskega društva.

Kako si je Paić zamislil svojo nemogočo pasigrafjo, navajam le naslednje primere:

3243 + 11 kupec	3243 + 013 kupcem
3243 + 12 kupca	3243 + 014 kupce
3243 + 13 kupcu	
3243 + 14 kupca	2069 + 111 ljubim
	2069 + 112 ljubiš
3243 + 011 kupci	2069 + 121 ljubil sem
3243 + 012 kupcev	2069 + 123 ljubil je

Član pasigrfskega društva v Münchnu je bil tudi Dubrovčan N. Pojatina, uradnik zavarovalne družbe Phönix na Dunaju, bržkone Hrvat. Objavil je leta 1870 na Dunaju razpravo »Eine Vorlesung über die Pasigraphie, ihre Berechtigung, ihr Wert und ihre Zukunft« (Predavanje o pasigrafiji, njena upravičenost, njena vrednost in njena bodočnost). Tudi on je sodil, da je mogoča le pasigrafija, ki se poslužuje samih številki za vse pojme in izraze.²

Problem pasigrafije bo zaposloval napredne znanstvenike, dokler ne bo končno rešen za splošni blagor človeštva. Ko bo nekoč za vsako območje človeškega udejstvovanja uporabna pasigrafija razširjena med izobraženci sveta, ne bo več potrebno prevajanje knjig in spisov, ki služijo praktičnemu življenju, v razne jezike. Pasigrfski tisk takih publikacij bo zadostoval, da postanejo dostopne vsem narodom. Izobražen popotnik se ne bo v tujini počutil tako osamljenega, če bo čital na letališčih, na železniških postajah, na ulicah, v hotelih in v trgovinah pasigrfske napise, ki jih bo bral v svojem jeziku. Tudi pasigrfsko tiskane časopise bo bral vsak v svojem jeziku. Niti tisk slovarjev v vseh jezikih ne bo potreben. Za francoski jezik npr. bo zadostoval pasigrfsko-francoski in francosko-pasigrfski slovar, ki bo služil vsem narodom.

Pri vseh teh koristih, ki jih daje pasigrafija, je razumljivo, da so se s to mislijo ukvarjali tudi nekateri Slovenci.

Prvi slovenski pasigraf je bil Jurij Humar, rojen 14. aprila 1819 v Mekinjah pri Kamniku. Služil je od leta 1862 do 1876 kot župnik v Črmošnjicah na Dolenskem in od leta 1876 do svoje smrti (19. decembra 1891) kot župnik v Primskovem. Bil je izreden človek. Ukvarjal se je kot župnik tudi z nenavadnimi načini magnetičnega zdravljenja ljudi in živali.³

Janez Trdina je pisal 26. februarja 1884 Levcu: »Mističnega in na pol mističnega župnika in magnetizerja Holmarja, ki ga neka-

teri ostro sodijo, sem pohvalil, ker ga poznam, da je jako pošten in blag človek in z dušo in telesom naš.«⁴

»Ljubeznivi gospod Holmer župniku je zdaj v Primskovem, prej pa je pasel mnogo let med volkovi in medvedi svoje uporne kočevske ovce v gorskih Črmošnjicah. Kdor ga pozna, poreče z mano vred, da je tako skromnih in blagosrčnih ljudi, kakor je on, prav malo.«⁵ Kako je Humar prišel na misel, da bi sestavil knjigo o pasigrafiji, ni znano. Leta 1870 je bila tiskana v Gradcu (Leykam) njegova knjiga: »Georg Holmar, Der Universaldolmetsch oder eine Sprache für alle Nationen des Erdkreises«. (Univerzalni tolmač ali jezik za vse narode zemeljske oble.) V naslednjem letu je bila tiskana istotam francoska izdaja pod naslovom »L'interprète universel ou langue pour toutes les nations de l'univers. Oeuvre pasigraphique«. (Univerzalni tolmač ali jezik za vse narode vesoljstva. Pasigrfsko delo.) Obenem je bila obljubljena še izdaja v angleškem in italijanskem jeziku.

Za pasigrafijo je potrošil 500 forintov.⁶

Humarjeva pasigrafija nima praktične vrednosti, ker si njegovih besed ne more raztolmačiti niti najtemeljitejši poliglot. Tako pomeni n. pr.:

nobar zob, marek klešče, benim čas, musab soba, gobus cisterna, vikem jezik, gamon češplja, kerob čebula, miroko človek, metir pomlad, satir poletje, nomir jesen, karim zima, rinor veter, ronob trebuh, katim brada, bokas dan, kutum čaj, gavis krožnik, kosib hiša, katab vrt.

Le okoli 40 besed si je izbral iz slovenščine, hrvaščine, latinščine, italijanščine in francoščine.

To so sledeče besede:

tama tam, tamo tja, ne ne, ne . . . ne niti niti, samo sam, rekis reka, bogat bogat, ko ko, komar komar, ravan raven, samava poedini, semi pol, sina brez, si če, savon milo, tabak tobak, vinos vino, katar katar, muzik muzika, korob streha, krov, risuk ris, o ali, reven reven, vagas tehtnica, vagon voz, vikar upiti, kani palica (francosko la canne), daso da bi, kero ker, kumar kumara, gasit gasiti, borit boriti se, se se, vosek vosek, kara ker, sukar sladkor, gibis mavec (gips), suris miš.

Sklanjatev in spregatev ima po slovenskem vzorcu.

miroko človek,	tabiram izbiram,
miroka	tabiras
miroku	tabira
miroka	tabiramó
miroki	tabirate
mirokov	tabirado
mirokom	
miroki	

Razumljivo je, da je že prva recenzija Humarjeve pasigrafije (Laibacher Tagblatt 29. in 30. XI. 1870) bila negativna. Njegova iznajdba ni bila pisava, ampak poskus svetovnega pomožnega jezika. Zaradi tega je kljub neuspehu to delo Slovence omembe vredno, ker je bilo objavljeno leta 1870, medtem ko so podobna dela pri drugih narodih izšla pozneje in sicer Volapük 1879, Esperanto 1887, Inerlingua 1903 in Occidental 1922. Leta 1963 je objavil Japonec Fuishiki Okamoto knjižico »Universal Auxiliary Language BABM«. Njegov sistem je pa popolnoma neuporaben.⁷

Drugi slovenski pasigraf je bil Anton Ertl, rojen 14. januarja 1886 v Mariboru, umrl istotam 2. julija 1934. Ertl je bil čevljarški mojster, a je gospodarsko propadel in se je v zadnjih letih svojega življenja preživljal kot čevljarški pomočnik.⁸

Ertl je objavil leta 1923 knjigo »Babilonska uganka, ki kaže, da se lahko razumejo vsi narodi med seboj, ne da bi bilo treba učiti se tujih jezikov«. Knjiga je bila tiskana v tiskarni Sv. Cirila v Mariboru. Nemška izdaja pod naslovom »Das babylonische Rätsel, welches uns zeigt, dass sich alle Völker untereinander verständigen können ohne gezwungen zu sein, eine fremde Sprache zu lernen« je bila tiskana v Gradcu v tiskarni Leykam brez navedbe letnice, tako da ne vemo, ali je bila tiskana pred slovensko izdajo ali pa pozneje.

Cirilova tiskarna slovenske izdaje ni hotela tiskati v lastni režiji in jo je tiskala na Ertlove stroške. Izdatki in stroški za tisk nemške izdaje so ga tako zadeli, da je gospodarsko propadel. Presenetljivo je, da je čevljarški mojster obvladal precej natančno slovensko in nemško slovnico. Njegov sistem pasigrafije je pa popolnoma neuporaben, ker se poslužuje le številc in njihovih kombinacij, ki si jih nihče ne more zapomniti.

V dokaz naj služijo sledeči primeri:

1 jaz, 2 ti, 3 on, 4 ona, 5 ono, 6 mi, 7 vi, 8 oni, 9 jaz sem, 10 ti si, 11 on je, 12 ona je, 13 ono je, 14 mi smo, 15 vi ste, 16 oni so, 17 jaz sem bil, 18 ti si bil, 19 on je bil, 20 ona je bila, 21 ono je bilo, 22 mi smo bili, 23 vi ste bili, 24 oni so bili, 25 jaz bom, 26 ti boš, 27 on bo, 28 ona bo, 29 ono bo, 30 mi bomo, 31 vi boste, 32 oni bodo.

1 jaz, 72 mene, 73 meni, 74 mene, 75 pri meni, 76 z menoj, 6 mi, 82 nas, 83 nam, 84 nas, 85 pri nas, 86 z nami.

1		2
401	jaz pišem,	401
28		28
	ti pišeš,	

6		9
401	mi pišemo,	401
28		28
	jaz sem pisala,	
25		01
401	jaz bom pisala,	401
28		28
	jaz ne pišem,	
	pes laja,	
	pes je lajal.	

Niti najbolj genialni možgani si ne bi mogli zapomniti vseh številc in njihovih kombinacij. Ni čudno, da je človeka, ki je žrtvoval za svojo iznajdbo toliko časa, truda in vse svoje premoženje, neuspeh tako potrl, da je končno kot čevljarški pomočnik umrl komaj 50 let star. Bil je fanatičen idealist, ki je hotel koristiti vsem narodom, a je končno propadel kot žrtev svoje fantastične iluzije.

Toda človeški duh ne počiva. Besede in misli beže in uidejo, če jih ne ujameš in fiksiraš. Sredstvo za njihovo fiksiranje je pisava. Ona konservira misli in jih posreduje sočloveku in tudi poznejšim pokolenjem skozi stoletja in tisočletja. Skoraj pri vseh narodih fiksira pisava le zvoke piščevega jezika, tako da je vse, kar je pisano, razumljivo le pripadnikom istega naroda in ljudem drugih narodov, ki so se naučili tega jezika.

Z vpeljavo znakov ne za zvoke, ampak za pojme, dosežemo pisavo za vse narode, ki jih bere vsak v svojem jeziku. To je prava pasigrafija, afonetična pisava, pri kateri prenese očesna mrežnica pisane znake v možganski transformator, ki jih pretvori pri pripadnikih vseh narodov v identične pojme, kot je to doseženo v sicer pretežki kitajski pisavi.

Pomisleki glede možnosti take pasigrafije so popolnoma neutemeljeni, saj je na mnogih področjih že davno v rabi. Pomislimo le na arabske številke, notno pisavo, mednarodne znake za mere, kemične, matematične, fizikalne in energetske znake in formule, mednarodne prometne znake, narodne in državne zastave itd.

Tako pasigrafijo z uporabo splošno razumljivih znakov imenujem lingvografijo (jezikovno pisavo). Uporablja le 200 znakov. Njihov pomen se spreminja z dodatkom enega od 7 splošnih znakov (splošni pomen, čustvo, simbol, nasprotni znak, materialni znak za

materijo, iz katere predmet obstaja, znak za močnejši pomen, znak za slabejši pomen).

Voda z dodatkom splošnega znaka pomeni tekočino, ker je voda v splošnem tekočina, hiša je v splošnem zgradba ali stavba, srce je v splošnem organ, drevo v splošnem rastlina, srce s čustvenim znakom pomeni dobroto, ki se pretvori z dodatkom nasprotnega znaka v zlobo, zlo, srce s simboličnim znakom pomeni ljubezen, nasprotno pa mržnja itd. Znak pomeni ukaz, naročilo, z dodatkom znaka za nasprotje pomeni prepoved. Prepoved z dodatkom znaka za nasprotje pomeni dovoljenje.

Hiša z materialnim znakom pomeni zid, drevo z materialnim znakom pa pomeni les.

Iz teh primerov je razumljivo, da uporablja lingvografija le malo znakov. Ko bo lingvografija izšla v tisku, bo problem pasigra-

fije napravil velik korak k njenemu dokončnemu splošnemu mednarodnemu uveljavljanju v korist človeške kulture.

Finis coronat opus

OPOMBE

1. M. Pojattina, Ein Vorlesung über die Pasigraphie. Wien 1870 str. 13. — 2. Iz Pojattinove razprave sem povzel omenjene podatke o Bachmeierjevem in Paičevem sistemu. — 3. Jutro 9. XI. 1930, 22. I. 1940, 28. VII. 1944, Slovenec 8. IX. 1932, 30. V. in 14. VII. 1932. — 4. Janez Trdina Izbrana dela, uredil Janez Logar, XII. str. 114. — 5. Janez Trdinova izbrana dela, uredil Janez Logar, VI. str. 274. — 6. Janez Trdinova izbrana dela VI. str. 355. — 7. To knjižico ima knjižnica SAZU v Ljubljani. — 8. Te podatke sta mi dala profesor Rudolf Rakuša in ljudski pisatelj Januš Golec, za kar sem jima hvaležen.

Fotografijo smo doslej na Slovenskem vse premalo pritegnili med zgodovinske vire. To velja posebej za naše najstarejše fotografske posnetke, za katere moremo celo reči, da je naša vednost o njih več kot pomanjkljiva. Fotografsko gradivo sicer zbirajo nekatere naše biblioteke, arhivi in muzeji. Vsaj za slednje pa si upam trditi, da poteka to zbiranje precej nenačrtno in samo priložnostno. Tudi ni bilo to gradivo doslej v celoti soočeno in odbrano z namenom, da bi izluščili posnetke, ki imajo tak ali drugačen pomen za domačo zgodovino. Prav tako smo po mojem mnenju brez slehernega razvida, kaj je od teh virov še v zasebni posesti.

Ni treba posebej poudarjati, da je šlo zaradi takšnega odnosa do starih fotografij doslej za našo zgodovino že marsikaj v izgubo, saj so ti posnetki največkrat nenadomestljiv vir za področja etnologije, kulturne zgodovine, urbanizma, spomeniškega varstva itd. Prav s kulturnozgodovinskega interesa bi bilo treba posvetiti starim posnetkom več pozornosti. Kaj vse so zabeležile fotografske kamere že v prvi polovici 19. stoletja npr. v Angliji in Združenih državah Amerike! Res so bile sicer te dežele po razvoju fotografije za nekaj desetletij pred nami, a tudi naših najstarejših fotografij ne kaže podcenjevati, saj je med njimi vrsta takih, ki so danes stare že daleč čez sto let.

V minulemu letu je izšla na področju historične fotografije zanimiva knjiga z naslovom »K. u. K. Familienalbum«. Avtor knjige, avstrijski novinar in publicist Franz Hubmann je zbral v tem delu več kot 300 posnetkov iz različnih pokrajin nekdanje monarhije. Čeravno je delo zasnovano na široki poljudnosti, ima izreden pomen zaradi avtentičnih posnetkov, ki osvetljujejo podobo nekdanjih mest in njihovih ljudi ter prikazujejo tudi številne pomembne zgodovinske dogodke. Med fotografijami je mnogo takih — npr. posnetki iz obdobja avstrijskih vojn v Italiji v 50 in 60 letih 19. stoletja in še starejše portretne fotografije, ki so bile javnosti doslej povsem neznane. Knjiga je po svoje pravo kulturnozgodovinsko odkritje. Gradivo za to zanimivo delo je avtor nabral v fotoarhivih na Dunaju, v izdatni meri pa so mu pomagale kulturne ustanove v Pragi, Varšavi in tudi v Zagrebu. Precejšnje število posnetkov so prispevali Arhiv SR Hrvatske, Gledališki muzej, nadalje Muzej mesta Zagreba in Muzej za umetnost in obrt v Zagrebu, kar dokazuje, da so Hrvatje na tem področju pred nami.

Pričujoči sestavek in fotografije sem zavestno namenil za Kroniko. Ne gre mi pri tem za objavo, ki naj bi predstavila slike samo zaradi njihove redkosti. Kar jih uvršča v zgodovinsko glasilo, je njihov nedvomni kulturnozgodovinski pomen. Vse tri fotografije so namreč posebej zgovorne zaradi pričevanja o oblačilni noši in modi svojega časa, so torej zgovoren in dragocen kulturnozgodovinski dokument.

Želeti bi bilo, da bi tem fotografijam sledila še objava drugih. V tem smislu bi mogli videti v pričujočem sestavku nekak uvod v novo rubriko Kronike, ki bi nam pomagala na izviren in slikovit način osvetljevati mnoga poglavja naše zgodovine.

Za začetek bi želel predstaviti tri fotografije iz 60 let 19. stoletja, torej iz časa, ko fotografiranje tudi pri nas ni bilo več redek pojav. Razmeroma redki pa so posnetki dogodkov iz tega časa. Vse tri fotografije izvirajo iz Ljubljane in obravnavajo vojaško tematiko.

Najstarejši posnetek nam kaže vojaško slovesnost pred nekdanjo šentpetsko vojašnico v Ljubljani. Fotografijo hrani kot kopijo (kje je original, nisem mogel ugotoviti) Zavod za varstvo spomenikov SR Slovenije pač zaradi pogleda na šentpetsko cerkev, ki jo je videti v ozadju prizora. Kakor je zapisano ob robu fotografije, jo je posnel J. Diwischowski, fotograf v Ljubljani.

Čeprav po posnetku ni bilo moč takoj ugotoviti, za kakšen dogodek gre, je bila okvirna datacija razmeroma lahka. Za 60 leta so govorila že ženska oblačila, še določnejša časovna opredelitev pa se je ponujala pri uniformah upodobljenecv. Po slednjih je bilo sklepati, da gre za čas med leti 1861-68. Ta časovni razpon se je zožil še z arhivskim podatkom o fotografu Josefu Diwischowskem. Le-ta je prijavil svojo obrt v kapucinskem predmestju v Ljubljani 21. septembra 1864, odjavil pa jo je že 1. decembra 1866.¹ Iskanije po časniku Laibacher Zeitung iz let 1864 do 1866 je slednjič razkrilo precej točen datum fotografije: posneta je bila kratko pred 30. majem 1865.² Tega dne je namreč časnik poročal o slovesnosti pred šentpetsko vojašnico: bila je to blagoslovitev nove polkovne zastave pehotnega polka št. 8, sicer vojaške enote z Moravskega, ki pa je nosila ime po feldmaršallajtnantu baronu Josefu Gerstnerju³ in je bila v tem času nastanjena v Ljubljani.

Opis dogodka v Laibacher Zeitung se povsem ujema s fotografijo. Trg pred šentpetsko vojašnico je bil tega dne slavnostno okrašen. Na severni strani je stal pod posebnim odprtim šotorom oltar, levo in desno od nje sta bila paviljona za goste. Vse je bilo okrašeno z girlandami in festoni, prostor pa so posebej poživiljale številne zastave različnih barv in narodnosti, ki so si jih za slovesnost izposodili pri mornarici v Pulju.

Članek v časniku pripoveduje o poteku prireditve. Čete so se razvrstile že ob 8. uri zjutraj. Pregledal jih je nadvojvoda Ernest, zatem je sledil nagovor polkovnega kaplana. Blagoslovitev zastave je opravil škof dr. B. Widmer z asistenco. Zastavi je botrovala mehiška cesarica Šarlota, ki jo je zastopala žena polkovnega poveljnika Lindnerja. Slovesnosti so prisostvovali gostje z Moravskega, na čelu z županoma iz Znojma in Jihlave. Prav tako so bili seveda navzoči predstavniki deželne oblasti, ljubljanske občine, številni meščani, med njimi mnogo dam. Sledilo je zabijanje spominskih žebeljev v drog nove zastave. Medtem je čete nagovoril polkovnik Lindner. Slovesnost pred vojašnico so končali z molitvijo za padle, prisego čet in defilejem polka pred nadvojvodom.

Naš posnetek kaže vojaške enote pred začetkom defileja. Dokaj dobro je videti vojake v značilnih belih suknjičih avstrijske pehote. Vojaki nosijo telečnjake in prek njih zvite plašče. Ob strani razvrščenih enot opazimo oficirje z ešarpami prek ramen, kakor so jih nosili med leti 1861/68. Pred enotami stoji na praznem prostoru oficir v generalski uniformi s klobukom, verjetno nadvojvoda Ernest. Za njim se gnete množica oficirjev in civilnih gostov. Ob robu slike na levi vidimo občinstvo in pred njim kordon vojakov. V ospredju fotografije nas posebej pritegne skupina žensk v krinolinah z ogrinjali in s sončniki, pač ljubljanskih meščank iz vrst povabljenec.

Seveda je slika prav zanimiva tudi zaradi tega, ker prikazuje nekdanje okolje šentpetske cerkve. V celoti imamo pred seboj dragocen zgodovinski posnetek: spomin na ljudi in življenje v stari Ljubljani in seveda na dogodek, ki je bil za tedanje razmere dovolj pomemben.

Bržkone v sredi 60 let, prav gotovo pa ne po letu 1868 je nastala druga fotografija.⁴ Prikazuje nam skupino avstrijskih oficirjev različnih rodov vojske, med njimi največ pripadnikov pehotnih in lovskih enot. Kakor

1. Blagoslovitev polkovne zastave pred šentpetsko vojašnico v Ljubljani — fotografija iz leta 1865

2. Skupina avstrijskih oficirjev v Ljubljani — fotografija pred letom 1868

piše na hrbtni strani posnetka, je le-ta delo fotografskega ateljeja Ernesta Pogorelca v Ljubljani. Ni znano, ob kakšni priložnosti je posnetek nastal. Po jahalni opreми, ki jo nosijo nekateri upodobljenci, bi mogli sklepati, da gre za sestanek ob neki jahalni prireditvi, kar je bil v vojaškem življenju tega časa pogost primer. Domnevo bi potrdila tudi dva oficirja na konjih za skupino.

Tudi pri datiranju te fotografije si je bilo moč s precejšnjo zanesljivostjo pomagati po znakih adjustiranja. Vsi oficirji na sliki nosijo suknjiče z mehкими, navzdol obrnjenimi ovratniki, kakor so jih vpeljali v avstrijski vojski z letom 1861. Pehotni častniki so v belih suknjičih, ki so bili v rabi do leta 1868. K tem suknjičem nosijo svetlo modre hlače. Oficirje lovskih enot spoznamo po temnejših, pač sivkasto zelenih uniformah z lampasi ob hlačnem šivu, nadalje po krivcih na levi strani kap.

Vredno je opozoriti na vojaško modo tedanjega časa. Če primerjamo vojaško nošo te dobe z značilnostmi avstrijske oficirske uniforme iz prejšnjega, bidermajerskega obdobja, nas preseneča dokaj robot videz upodobljencev in tudi v primerjavi s poznejšimi pedantnostmi v oblačenju se zdijo pojave posameznikov skoraj neugledne. Seveda ni no-

benega dvoma, da gre za aktivne oficirje in da so le-ti pač zavestno gojili tak videz. K temu so mnogo pripomogle košate »cesarske« brade in viseči brki. Posebnost časa so tudi nizke, potlačene črne kape, plašči in pelerine iz grobega vojaškega blaga in visoki, prek kolen segajoči škornji, v bistvu golenice škornjev, prišite na hlačnice.

Prav gotovo je tudi ta posnetek vreden ohranitve med redkimi fotografijami naše tedanje družbe. Zanimiv je prav zaradi specifičnosti vojaškega oblačenja te dobe, kate-rega napol romantični, napol utilitarni značaj je spodrinila šele oblačilna reforma z letom 1868. Zvesta času pa je tudi vojaška teatraličnost, ki se kaže v razgibanosti skupine, v kateri naj bi vsak upodobljenec pritegnil nase pozornost z individualno pozo.

Tretja fotografija predstavlja oficirja v uniformi, ki je bila v 60 letih tudi v Avstriji posebnost.⁵ To je uniforma prostovoljnih alpskih lovcev, enot, ki so jih ustanovili v kritičnem letu 1866 kot pomoč redni vojski. Prostovoljce so zbirali po alpskih deželah in tudi v naših krajih. Formirali so jih v lovske bataljone in so z njimi zasedli obrambno črto ob Donavi. V te enote so vstopali številni povratniki iz Mehike, kjer so se borili v

3. Oficir prostovoljnega alpskega korpusa — ljubljanska fotografija iz leta 1866

avstrijskem ekspedicijskem korpusu 1864 na strani cesarja Maksimilijana.

Pripadniki mehiškega korpusa so nosili ohlapne suknjiče s štirimi žepi, široke hlače pumparice in škornje, na glavah trde klobuke s perjanicami, okoli vratu pa so si zavezovali volnene kravate. Videz tega korpusa je bil precej slikovit, s fantazijskim prizvokom, saj so se v uniformah uveljavljale modra, rdeča in zelena barva. Tudi običajnih avstrijskih distinkcij z zvezdicami niso uporabljali.

Uniforme mehiških prostovoljcev ali »meksikajnarjev«, kakor so jim pravili ljudje doma, so odločilno vplivale na uniformo novega alpskega korpusa. Mehiške vzore zasle-

dimo v ukroju suknjičev s pokritimi žepi in pumparic. Alpski korpus je nosil obleko sivkaste barve in na mehkih ovratnikih zelene našitke z distinkcijami. Po mehiški modi so si prek ovratnikov zavezovali volnene kravate, ki so imele pri oficirjih zlate resice. Moda teh kravate pa očitno ni bila izvirno »meksikanska«, že prej jo srečamo pri nekaterih ogrskih uniformah in tudi pri ogrski ljudski noši.

Enako kot lovci redne vojske so tudi alpski prostovoljci imeli hlače obšite s temnozelenimi lampasi. Za vojake so bili predpisani črni usnjeni pasovi, za oficirje običajne ešarpe z resami. Alpski lovci so nosili podobne klobuke kakor mehiški korpus; bili so sive barve, s kovinskim znakom v obliki roga na eni in s temnozeleno perjanico na drugi strani. Vojaki so bili oboroženi s puškami in bajoneti, za oficirje je bil predpisan meč z usnjeno nožnico, mnogi so nosili tudi avstrijske oficirske sablje.

Uniforma moža na naši fotografiji se dobro ujema z opisom oblačila alpskih lovcev. Mož ima našitke stotnika, po čemer bi smeli sklepati, da je pred vstopom v to enoto služil daljši čas že drugje. Opozoriti velja tudi na svojevrstne visoke čevlje z gumbi na golenicah. Obuvalo te vrste bi utegnilo biti ostanek uniforme mehiškega korpusa. Tudi ta fotografija je nastala v ateljeju že omenjenega Ernesta Pogorelca v Ljubljani, bržkone leta 1866. Ni torej izključeno, da predstavlja povratnika iz Mehike, morda kar »meksikajnarja« Slovenca, ki je po vrnitvi v domovino vstopil kot oficir v novi prostovoljni korpus alpskih lovcev.

OPOMBE

1. Podatek mi je oskrbel v. arhivski svetovalec Božo Otorepec. — 2. Laibacher Zeitung 1865, Narodni muzej v Ljubljani. — 3. Schematismus für das K. u. K. Heer und für die K. u. K. Kriegsmarine 1904. — 4. in 5. Fotografiji sta iz fotoarhiva pisca. — 6. Ottenfeld-Teuber: Die österreichische Armee 1700—1867 in podatki z Vojnega muzeja (Heeresgeschichtliches Museum) na Dunaju.

KONFINACIJA SLIKARJA FERDA VESELA

FRANCE ŠTUKL

V Mestnem arhivu v Ljubljani je v Reg. I, fasc 1818, št. 18122/1915, f. 220 in 221, ohranjeno mnenje ljubljanskega magistrata o slikarju Ferdu Veselu. Ta je bil leta 1915 konfiniran v Göllersdorfu in je prosil magistrat za posredovanje, da bi ga izpustili. V prevodu se magistratna vloga glasi nekako takole:

C. kr. vojnemu nadzornemu (Kriegsüberwachungsam)t uradu na Dunaju.

Priložena prošnja slikarja Ferdinanda Vesela za opustitev konfinacije se predlaga z naslednjim poročilom:

Ferdinand Vesel je rojen v Ljubljani v letu 1862 kot sin tržnega dobavitelja in je semkaj pristojen. Odkar je stopil v moško dobo, je živel le malo v Ljubljani; tu ima brata, ki je hišni posestnik, kramar in poduradnik v c. kr. tobačni tovarni in je na najboljšem glasu.

S čim je postal Ferdinand Vesel sumljiv državnim uradom, da je bil interniran, oziroma konfiniran, ni znano. Podpisani mestni magistrat mora vendar poudariti, da nima Vesela za človeka, ki ne bi bil vreden političnega zaupanja.

Vesel je v vsem kompleten čudak. Je najbolj nežno čuteč in tehnično dognan krajinar in portretist med slovenskimi umetniki in njegova dela so lahko povsod, kjer jih je razstavljal, poleg drugih izdelkov častno zastopana. V nasprotju s svojo umetnostjo je kot človek surovega, neljubnega nastopa, čeprav ni slab in je vseskozi

neškodljiv. Zaradi teh lastnosti je — kakor smo zvedeli od tukajšnjih sorodnikov — z mnogimi sosedi v okolici svojega posestva na Grumlofu na Dolenjskem v stalnih prepirih in sovraštvu. Zavoljo svoje nesrečne narave se tudi kot gospodar s c. kr. žendarmerijo, ki je bila najemnik v njegovi hiši, ni mogel razumeti, kljub temu, da mu je protidržavni namen pri vsem tem gotovo popolnoma tuj. Vesel bi se ravno tako z vsako drugo stranko nič bolje ne razumel. Žendarmerija se je končno izselila; morda je v teh okolnostih iskati vzrok Veselove internacije?

Pred leti se je Vesel poročil z nekaj starejšo Angležinjo, neko gospodično Case, ki je prav tako slikarka in s katero se je seznanil v Münchnu. Zakon je brez otrok. Gospa Vesel živi že nekako 4 leta nekje v inozemstvu, domnevno v Italiji, od koder naj bi svojemu možu že večkrat pisala, naj bi se k njej preselil (ona živi od majhne rente, ki jo je imla že kot deklica).

Vesel upravlja svoje, baje močno zadolženo posestvo na Grumlof, ki ga je kupil pred kakimi 10 leti in katerega bi zelo rad spet prodal, sam kot kmet, vmes pa slika.

Mestna občina ljubljanska je pred nekaj leti kupila s tušem risano kmečko glavo, zelo fino delce.

Podpisani mestni magistrat ima za svojo dolžnost, da prispelo prošnjo z vsem, kar ve o Ferdinandu Veselu, in še svoje sodbe o njem, predloži in najtopleje priporoča izpustitev, razen če govore proti temu dejanski tehtni vzroki.

Kruhme.

Pr. 22/XI. 1915.

Razstava »Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih tiskov«

Dne 26. maja je bila v Slovenskem šolskem muzeju otvoritev razstave »Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici uradnih šolskih tiskov«. Leta 1772 je bila namreč na Dunaju z dvornim dekretom cesarice Marije Terezije ustanovljena šolska založba, ki naj bi skrbela za izdajo potrebnih šolskih knjig. Šolska knjiga naj bi bila poceni in enotna za vso državo.

Razstavljeno je tudi gradivo o učbenikih pred letom 1772, to je iz reformacijske in potireformacijske dobe. Takrat je za učbenike skrbela cerkev. V času reformacije so v šolah uporabljali Trubarjev abecednik in katekizem, Kreljev katekizem in Bohoričeve priredbo Ljubljanske začetnice. V protireformacijski dobi ni izšla nobena izrazito šolska knjiga razen Pohlinovega abecednika. Ta je izšel šele leta 1765, ko je že začela država prevzemati šolstvo v svoje roke. Že leta 1760 je bila na Dunaju ustanovljena šolska študijska komisija. Izjema so bili protestanti v Prekmurju, ki so imeli že do leta 1725 za svoje šole slovenske učbenike in sicer pesmarico, katekizem in abecednik.

Do leta 1775 je imela šolska založba na Dunaju izključni privilegij za izdajanje učnih knjig, a tega leta je bilo tudi drugim kronovinam dovoljeno pod nekaterimi pogoji tiskati šolske knjige. Med prvimi si je pridobila tiskovno dovoljenje za najpotrebnejše učbenike ljubljanska okrožna šolska komisija in leta 1777 je ljubljanski tiskar Eger prevzel založbo šolskih knjig za to območje. Na Koroškem je kmalu zatem dobil to pravico Ignac Alojz Kleinmayr. Razstavljene so fotokopirane listine o obeh tiskarjih.

Prevodi slovenskih učbenikov v terezijanski dobi so se morali dobesedno ujemati z nemškimi originali. V šolah so uporabljali Japljeve prevode katekizma in svetega pisma, dobili pa smo tudi prvo posvetno dvojezično slovensko-nemško berilo, ki ga je leta 1778 prevedel Blaž Kumerdej. Prvo slovensko računico je spisal Marko Pohlin in je izšla leta 1781. Izšlo je tudi več dvojezičnih in samo-slovenskih abecednikov ali »plateltafov«. Leta 1782 smo dobili tudi prvo slovensko-nemško učno knjigo z zdravstvenega področja. Spisal jo je Anton Makovic in je bila namenjena babiški šoli v Ljubljani.

Leta 1805 je bil uveljavljen drugi avstrijski osnovnošolski zakon »Politična šolska ustava«. Določal je, da šolstvo prevzame cerkev, zato so posebej za učbenike skrbeli škofijski ordinariati. Do leta 1809 je izšlo nekaj ponatisov učnikov iz terezijanske dobe. Ob-

dobje francoske okupacije nekaterih naših krajev od leta 1809 do 1814 je bilo pomembno za slovensko šolsko knjigo. Skrb za šolstvo v Ilirskih provincah je prevzel vrhovni nadzornik za šolstvo Zelli in ta je določil Valentina Vodnika za pisca slovenskih učbenikov. Vodnik je res spisal več učbenikov za osnovne pa tudi za srednje šole. Nekaj jih je ostalo v rokopisu, so pa temelj za poučevanje osnovnošolskih in nekaterih gimnazijskih predmetov v slovenščini. Graški gubernij, to je celovško, celjsko in mariborsko okrožje, je ostal pod Avstrijo. Tudi tu je študijska dvorna komisija leta 1811 odredila, da je treba prirediti nekaj najpotrebnejših dvojezičnih učnih knjig za 1. in 2. razred osnovne šole. Najbolj zaslužna prevajalca učbenikov sta bila Jurij Alič in Janez Nepomuk Primic.

Po dunajskem kongresu leta 1815, ko so ilirske dežele spet pripadle Avstriji, se je začela odločnejša borba za slovenščino v šolah in hkrati s tem tudi borba za slovenske učbenike. 28. maja 1829 je cesar Franc I. na predlog ljubljanskega škofijskega konzistorija odredil, da naj se za trivialke na Kranjskem, kjer se poučuje le slovensko, tudi tiskajo samo slovenski učbeniki. V glavnih šolah in v večjih mestih pa sta ostala pouk in pa učbeniki dvojezični. Slovenski učbeniki so bili v nekaj naslednjih letih jezikovno dokaj neenotni, saj so bili pisani v gajici, metelčici in danjčici, čeprav se tisti, ki so bili tiskani v poslednjih dveh pisavah, v šolah niso obnesli.

Velikega pomena za slovensko šolsko knjigo je bila tržaška šolska založba, ki jo je leta 1846 ustanovil grof Stadion. Delovala je do leta 1856 in za Primorsko izdala veliko slovenskih šolskih knjig.

Po letu 1848 je bilo na Dunaju ustanovljeno ministrstvo za uk in bogočastje, ki je po selej skrbelo za učbenike. Slovenski učitelji so se po tem letu začeli v tisku in na učiteljskih konferencah zavzemati za slovenske učbenike. Uvideli so, da so v šolah potrebni razen abecednikov, beril in redkih računic tudi učbeniki za zgodovino, zemljepis in naravoslovje. Za popestritev pouka so že takrat mnogi razgledani učitelji uporabljali še časopise npr. Slovenijo, Vedeža, Novice in nekatere priročnike za kmetijstvo.

V gimnazijah slovenščine do leta 1848 niso poučevali in tudi ni bilo učnih knjig. Šele Osnutek organizacije gimnazij in realk v Avstriji iz leta 1849 je določal, da je vsak deželni jezik lahko učni predmet na gimnazijah. Po tem letu smo dobili prva slovenska berila za srednje šole. Priredili so jih: Macun, Kle-

emann, Bleiweis, Miklošič in Janežič, ki je poleg beril pripravil tudi slovnico.

Po letu 1850 je bil ukinjen monopol dunajske šolske založbe nad izdajanjem gimnazijskih učbenikov. Še vedno pa je ostalo v veljavi, da se v šolah uporabljajo le knjige, ki jih odobri ministrstvo za uk in bogočastje. Ministrstvo si je pridržalo tudi pravico, da daje pobudo za sestavo šolskih knjig in jih da natisniti, če ima to za potrebno. Privilegij šolske založbe za izdajo osnovnošolskih učbenikov pa je prenehal šele leta 1869, ko je izšel tretji osnovnošolski zakon in je skrb za šolstvo prevzela država.

Številni učbeniki, ki so jih založili zasebni založniki, niso bili uradno dovoljeni. Na zahteve slovenskih poslancev v deželnem in državnem zboru za slovenski jezik na srednjih šolah so nasprotniki slovenščine odgovarjali, da slovenščina ne more biti učni jezik zato, ker ni primernih učbenikov. Medtem pa smo Slovenci imeli že lepo število učnih gimnazijskih knjig, ki niso bile dovoljene za rabo v šoli. Tudi le redke učne knjige, ki jih je za srednje šole izdala Slovenska matica med leti 1872 in 1893, so bile odobrene.

Podobno je bilo tudi pri osnovnošolskih učbenikih, zlasti na Štajerskem. Učitelj Ivan Lapajne iz Ljutomera je založil in prevedel iz uradno dovoljenih nemških učbenikov v slovenščino učbenike za zgodovino, zemljepis, fiziko in prirodopis. Razen ene niso bile dovoljene za rabo v šolah. Na drugi strani pa je šolski odsek državnega zbora zagovarjal obstoj dunajske založbe šolskih knjig, češ da je edina, ki izdaja šolske knjige za nekatere narode v Avstriji. Dunajska založba je izdajala večinoma učbenike za najnižje razrede slovenskih osnovnih šol. Učbenikov v slovenščini za višje razrede, ki so jih založili zasebniki, pa vlada ni odobrila.

Proti koncu 19. stoletja je bilo pri nas ustanovljeno več strokovnih šol in tako smo dobili tudi učbenike za razne strokovne predmete. Po letu 1910, ko so nižji razredi naših gimnazij postali slovenski, je viden tudi porast učbenikov za gimnazije. Večinoma so izšli pri zasebnikih in raznih društvih.

Po prvi svetovni vojni je Avstroogrška razpadla. Šolski založbi na Dunaju je ostala velika zaloga šolskih knjig, ki jo je ponudila deželni vladi Slovenije z vsemi založniškimi pravicami. Leta 1919 je bila v Ljubljani ustanovljena založba šolskih knjig, ki je izdajala učbenike za vse vrste šol do leta 1944.

Tudi med narodnoosvobodilnim bojem so za šole na osvobojenem ozemju izšli ciklostirani učbeniki za osnovne in srednje šole. Po vojni je nekaj časa izdajala učbenike le Državna založba Slovenije, kmalu nato pa so

jih začela izdajati tudi nekatera druga založniška podjetja.

Na razstavi so razstavljeni poleg učbenikov za vse vrste šol tudi odloki o učbenikih, literatura o šolskih knjigah, slike nekaterih tiskarn, ki so se ukvarjale s tiskom in založbo šolskih knjig, in pa nekateri statistični prikazi.

Razstava je bila prirejena tudi v počastitev mednarodnega leta knjige. Kaže nam izreden razvoj slovenske šolske knjige od prvih dvojezičnih začetnic do bogatega izbora učbenikov za vse vrste šol, katerih kvaliteta in oprema je na sodobni višini.

Tatjana Hojan

Razstava »Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju«

Že od 9. decembra lani je v muzeju narodne osvoboditve v Mariboru odprta razstava Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju. Nastala je kot rezultat plodnega sodelovanja med muzejem narodne osvoboditve v Mariboru in muzejem revolucije v Celju ter ob strokovni pomoči dr. Toneta Ferenc, ravnatelja IZDG v Ljubljani. Del razstavnega gradiva so prispevale tudi nekatere druge muzejske in arhivske ustanove v Sloveniji, tako: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Muzej ljudske revolucije Slovenije in Muzej ljudske revolucije v Slovenjem Gradcu. Oblikovno je razstavo uredil arhitekt Rudi Zupan. To pa ni bila prva postavitve te razstave, kajti že aprila in maja leta 1969 je bila odprta v Velenju (obenem z razstavo »Talci 1941—1945 na slovenskem Štajerskem«, kjer si jo je ogledal tudi tov. Tito), lani julija in potem še enkrat septembra pa v Celju. Doslej (do 10. novembra 1972) si je razstavo Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju ogledalo že okrog 17.200 obiskovalcev. Največ je bilo šolske mladine, za katero je razstava še posebej koristna.

Že vrsto let nazaj se je ob občasnih razstavah, ki so prikazovale le posamezna poglavja iz NOB, kazala potreba po razstavi, ki bi obiskovalcu dajala širši pregled zgodovine narodnoosvobodilnega boja v severozahodni Sloveniji. Tako je koncept razstave zajel NOB na Štajerskem in Koroškem v celoti in kot del velikega osvobodilnega boja naših enot na tem majhnem, a tako pomembnem koščku Evrope. Razstava je bila široko zasnovana, zato je bilo treba napraviti skrben izbor med tisoči fotografij, dokumentov in drugega gradiva, da ne bi bila prenatrpana in nepregledna in da bi obdržala svoj prvotni poudarek, ki se kaže v prikazu specifičnih elementov v razvoju narodnoosvobodilnega boja omenjenih slovenskih pokrajin.

Zato je na razstavi našlo mesto mnogo eksponatov, ki so bili tokrat prvič predstavljeni širši javnosti. Ni treba posebej poudarjati, da so oblikovalci razstave dali posebno velik pomen fotografskim dokumentom, ki delujejo neposredno, enkratno in ki obiskovalcu vizualno najbolj približajo čas narodnoosvobodilnega boja. Na razstavi lahko zasledimo mnogo pomembnih dokumentov partizanskega in okupatorskega izvora. Kljub obilici gradiva pa je bilo za nekatera obdobja in dogajanja težko najti primerno razstavno gradivo (npr. za prve mesece vstaje nimamo partizanskih fotografskih dokumentov), nekaj pa je na razstavi tudi eksponatov, ki služijo le za ilustracijo celote (nekateri predmeti o partizanski saniteti). Kot posebnost razstave naj omenim vodilne legende, ki niso običajne, ampak so uporabljeni verzji iz partizanske poezije, ki obiskovalcu simbolično in mnogo intimneje pojasnjujejo vsebino posameznih delov razstave. Tako na vodilni legendi nad delom razstave o talcih lahko beremo: »Je še kje kak drobec slovenske prsti, kjer naša ni kanila kri?« Ne smemo pozabiti, da je bila partizanska pesem eno tistih gibal, ki je dvigalo borcev moralo v najtežjih trenutkih. Razstavno gradivo je v glavnem razporejeno kronološko, tematsko le za partizansko saniteto in okupatorjev teror. Pa še ti dve temi sta postavljeni v obdobje, za katerega sta najbolj značilni: saniteta od leta 1944 naprej, najhujši okupatorjev teror pa za leto 1942.

Ker so bili za postavitev razstave v Mariboru na razpolago večji razstavni prostori, smo razstavo lahko močno razširili in dopolnili, obenem pa dodali še razstavo publikacij o narodnoosvobodilnem boju na Štajerskem in Koroškem. Razstava publikacij priča, da je bilo doslej o NOB na Štajerskem in Koroškem veliko napisanega, pa naj gre za objavo dokumentov, spominov, ali za pravo zgodovinsko literaturo. Seveda so vse te publikacije tudi kvalitetno zelo različne. To pa nas opozarja, da je veliko dela še neopravljene in da je treba v bližnji bodočnosti resno misliti na kompleksno znanstveno zgodovino narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem in Kroškem, ki bo v dokončni in pravi luči prikazala velike napore naših ljudi v štiriletnem boju proti nemškemu okupatorju. Taka zgodovina pa prav gotovo ne more biti cilj in naloga posameznika, ampak vseh institucij, ki raziskujejo NOB v severovzhodni Sloveniji. Omenjena razstava pa naj bi le v osnovnih obrisih začrtala smer in obseg takega dela.

Razstava Štajerska in Koroška v osvobodilnem boju daje torej pregled narodnoosvobodilne vojne na Štajerskem in Koroškem od

prihoda okupatorja do osvoboditve. NOB ni prikazana samo s partizanske strani, ampak tudi z okupatorjeve (npr. okupacijski sistem, raznarodovalna politika, okupatorjeve akcije proti osvobodilnemu gibanju); vidimo, kako sta se na slovenskih tleh spopadla dva povsem različna svetova. Na eni strani sledimo dokumentom, ki prikazujejo okupatorjevo mentaliteto, manifestirano v grožnjah, uredbah, v cenenem propagandizmu in v okrutnih povračilnih ukrepih, na drugi strani pa dokumentom, v katerih se kaže podoba zasužnjene slovenskega naroda v njegovi trdni veri v lastne sile, v resnico in svobodo. Okupatorjevo gradivo je predvsem močno poudarjeno v njegovih načrtih za germanizacijo slovenskega naroda. Krog teh dokumentov se začne že s Hitlerjevo odredbo o začasni postavitvi civilne uprave na Spodnjem Štajerskem. Nadaljuje se v Himmlerjevih smernicah za izselitev tujerodnih elementov s Spodnje Štajerske z dne 18. IV. 1941 in v uredbi o zaplembi premoženja pregnanih in pobeglih Slovencev ter se preko zloglasne Himmlerjeve odredbe z dne 25. septembra 1941 o izgonu 200 slovenskih družin s Koroškega (to bi naj bil nekak finale nemškega germanizatorskega pritiska na 90.000 Slovencev, ki so po saintgermainski mirovni pogodbi ostali pod Avstrijo), sklene z osnutkom nepodpisane Hitlerjeve odredbe o priključitvi slovenske Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu. Takoj ob tem dokumentu imamo poročilo PK KPS za severno Slovenijo iz septembra 1941 o partizanskih akcijah na Štajerskem, kar je hkrati tudi že odgovor na vprašanje, zakaj do priključitve nikdar ni prišlo. Med dokumenti o okupatorjevem terorju bo dovolj, če omenim samo dva. Velik plakat o ustrelitvi 143 talcev v Mariboru 2. oktobra 1942 in pa ponatis odredbe šefa civilne uprave o smrtni kazni že za manjše prestopke, ki jo je objavil v času najhujšega okupatorjevega nasilja komandant varnostne policije in varnostne službe Otto Lurker. Okupatorjevo moč in nemoč v boju s partizani pa nam dovolj zgovorno ilustrirajo: dokument o proglasitvi Pohorja za zaprto področje — Sperrgebiet, Himmlerjevo poročilo Hitlerju o padcu Pohorskega bataljona, lažni zapis o uničenju XIV. divizije v »Marburger Zeitung« z dne 6. marca 1944, ter nemški razglas iz maja 1944, ko je bilo že povsem na dlani, da je vojna za nacizem izgubljena. Tudi med dokumenti partizanskega izvora je nekaj takih ki zaslužijo, da jih posebej omenimo. Tak je zelo zanimiv letak z naslovom »Slovenci«, ki ga je v začetku septembra 1941 natisnil mariborski okrožni odbor OF in ki prizadeto kliče k uporabi proti preseljevanju slovenskega življa. To je eden redkih

ohranjenih dokumentov iz Maribora leta 1941. Omeniti moramo tudi dopis glavnega poveljstva slovenske partizanske vojske in PO štabu štajerske operativne cone 12. januarja 1943 o možnosti formiranja dveh oziroma treh brigad. To je bil čas, ko je po padcu Pohorskega bataljona prišlo osvobodilno gibanje na Štajerskem v najbolj kritično fazo. Zanimiv je ta dokument zaradi politične ocene položaja in napovedi o razpadanju v vermanšaftu, v katerem bi utegnila priti do določenih pozicij bela garda. Pismo vrhovnega štaba glavnemu štabu NOV Slovenije 5. januarja 1944 pa govori o širokih strateških konceptih slovenske NOB. V nadaljevanju tega pisma, ki ga je podpisal tov. Tito, je tudi napotek, da je treba poslati na Štajersko lahko gibljivo divizijo, ki naj bi bila pozneje jedro bodočega korpusa. XIV. divizija je bila v tem času že na poti proti Štajerski. Po prihodu enot XIV. divizije na Štajersko doživi osvobodilno gibanje v tem delu Slovenije svoj največji razmah. Formirajo se tudi nove partizanske enote. Tako imamo dokument okrožnega odbora OF za Maribor z dne 27. aprila 1944 o ustanovitvi Lackovega bataljona, ki je bil junija vključen v novo ustanovljen II. pohorski odred, le-ta pa se je septembra istega leta preimenoval v Lackov odred. Mnogo je na razstavi dokumentov o koroškem osvobodilnem boju, ki je tokrat pravzaprav prvič tako temeljito prikazan v okviru slovenskega narodnoosvobodilnega boja. 12. maja 1943 je bila na Beli Peči konferenca koroških aktivistov OF. Pozdravna brzojavka ki so jo udeleženci konference po-

slali tovarišu Titu, sodi med najlepše partizanske dokumente. Osvobodilno gibanje na Koroškem je bilo vse do jeseni 1943 organizacijsko vezano na Štajersko in Gorenjsko in šele takrat je bilo ustanovljeno enotno politično vodstvo za Koroško. Zaradi tega nam še toliko več pove odredba glavnega štaba o ustanovitvi koroške grupe odredov z dne 24. aprila 1944.

Seznani smo se le z nekaterimi najvažnejšimi dokumenti iz prave panorame izredno privlačnega zgodovinskega gradiva. Tudi dokumentarne fotografije niso nič manj zgovorne, saj nam na izviren način prikazujejo narodnoosvobodilni boj od prvih žrtev leta 1941, ki nam jih kaže fotografija padlih borcev brežiške čete, preko streljanja talcev in poslovnih pisem na smrt obsojenih, legendarnega zadnjega boja Pohorskega bataljona, herojskega pohoda XIV. divizije na Štajersko, formiranja prvega večjega osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini poleti 1944, do osvoboditve, ki nam jih zelo značilno prikazujeta fotografiji partizanske straže pri vojvodskem stolu na Gosposvetem polju maja 1945 in prihod partizanske vojske v osvobojeni Maribor 9. maja 1945. Ostali eksponati, ki so v vitrinah (trofejno orožje, partizanski tisk, dnevniki borcev, rekviziti za mučenje zapornikov, razmnoževalni stroji partizanskih tehnik itd.) in pa maketa partizanske bolnišnice »Jesen« na Pohorju, samo še dopolnjujejo zaokroženo podobo o NOB na Štajerskem in Koroškem, ki si jo ustvari obiskovalec, ko odhaja z razstave.

Marjan Znidarič

Prosvetni zbornik 1868—1968. Izdala in založila Slovenska prosvetna zveza Trst—Gorica—Čedad, Trst 1970, 328 str.

Znana je ugotovitev, da nas kljub mrzličnosti sodobnega življenja čas še vedno prebiteva. To bi bila lahko nezdgovinska razlaga za to, da je Slovenska prosvetna zveza izdala svoj zbornik z dveletno zamudo, mi pa o njem prav tako poročamo šele dve leti po izidu. Pomen publikacije in pa dejstvo, da Slovenci preveč radi prezremo kulturne in znanstvene dosežke, porojene med našimi zamejci in izseljenci, nas sili k temu, da vsemu navkljub le poročamo o pričujoči publikaciji in jo tudi priporočamo v branje in strokovno proučevanje.

Čeprav stojita v naslovu knjige letnici 1868 in 1968, nobeden izmed prispevkov posameznih avtorjev, ki obravnavajo različna področja prosvetnega in kulturnega življenja primorskih Slovencev, ne sega dlje od leta 1945. Še več: večina zapisov se ustavi pri letu 1927, ko so prenehale z delom skoraj vse slovenske organizacije v Italiji, ker državi niso več zadoščala stalna strahovanja in razbijaštvo fašistične drhali, temveč se je poslužila še administrativnih prepovedi in razpustov. Dejstvo, da v zborniku ni zajeta tudi obnovljena kulturna dejavnost po zmagi nad fašizmom, lahko štejemo za omembe vredno pomanjkljivost publikacije, saj gre vendar za čas četrte stoletja. Verjetno pa se je zdelo izdajateljem zbornika predvsem potrebno nadomestiti, kar je bilo zaradi objektivnih okoliščin zamujenega v predvojnem primorskem zgodovinopisju. Za obdobje po drugi svetovni vojni imamo nedvomno več že objavljenih orisov dejavnosti. Zbornik se omejuje tudi le na dejavnosti društev in privatnih ali polprivatnih ustanov, ki sodijo v področje dela Slovenske prosvetne zveze, ne upošteva pa prosvetne dejavnosti slovenskih šol. Tudi tu velja ugotovitev, da so podatki o šolstvu lažje dostopni in da poznamo že nekatera obsežnejša dela o tej tematiki.

Avtor prvega sestavka je trenutno najdelavnejši primorski zgodovinar Samo Pahor. Njegova naloga je bila obdelati začetke prosvetnega dela leta 1848, oživitev društvene dejavnosti v novi ustavni dobi šestdesetih let, predvsem pa za Tržačane kritično leto 1869, ko je liberalna avstrijska vlada povsem pustila pritisku Italijanov. Nekatere podrobnosti iz Pahorjevega sestavka kažejo presenetljivo podobnost med metodami protislovenskega boja tedaj in v času fašističnega terorja. Pahor zaključuje s politično odjugo proti koncu sedemdesetih let in s prvim slo-

venskim nastopom v velikem tržaškem gledališču Fenice 31. januarja 1880.

Prispevek Nadje Kriščak »Slovenska pesem je večna« govori o (še danes živi!) bogati primorski pevski tradiciji in kulturi njihovih zborov. Zato ni čudno, da so se fašisti posebej srdito zaganjali prav v slovensko petje. Primorska pesem je »blagoslovljena s krvjo«; med žrtvami ostudnih fašističnih zločinov je bil leta 1937 tudi neumorni zborovodja in pevski organizator Lojze Bratuž. Gojmir Demšar v zborniku govori o primorski glasbeni dejavnosti. V njegovem sestavku se srečujemo z vrsto znanih slovenskih glasbenikov, ki so delovali na Primorskem; tudi med drugimi slovenskimi skladatelji in glasbeniki jih je veliko po rodu Primorcev. Tako kot je v glasbeni dejavnosti tržaška Glasbena matica postala pojem zase, tako v gledališki dejavnosti ne moremo mimo tržaškega slovenskega gledališča. O njem in o razvoju drugih gledaliških odrov na Primorskem piše Rado Nakrst. Kot ostali prispevki v knjigi, je tudi pregled nastanka, razvoja in uničenja slovenskih primorskih knjižnic Tonke Kolerič bogato ilustriran s citati in slikovnim gradivom. O mladih govorita Aldo Rupel in Drago Pahor. Rupel je z orisom razvejane telovadne in športne dejavnosti dokazal, kako močno so se Primorci že pred prvo svetovno vojno vključevali v slovensko, jugoslovansko in slovansko športno gibanje, s športnim življenjem pa so nadaljevali kljub razpustitvi društev. Pahorjev prispevek »Mladi rodovi — kovači bodočnosti« je med osrednjimi članki Prosvetnega zbornika. »Od časa, ko so v revolucijskem letu 1848 slovenski visokošolci na Dunaju kot prvi začrtali slovenski politični program za zedinjeno Slovenijo, je bila mladina vedno vključena v napore osveščanja in preporoda lastnega ljudstva. Če velja ta trditev za vso slovensko mladino, velja še posebno za mladino na Primorskem,« pravi Drago Pahor v uvodu v svojo razpravo. Dokaz mu je dejavnost primorskih dijakov in študentov sprva v splošnih prosvetnih društvih, od začetka 20. stoletja pa v lastnih društvih: v Zvezi tržaške slovenske mladine (1900), v Akademičnem ferijalnem društvu Adrija v Gorici (1902) in v Adrijinem narodnoradikalnem pobratimu ferijalnem Balkanu iz Trsta (1907), v preporodovski organizaciji v Gorici in v Trstu v letih pred prvo vojno. Po prvi svetovni vojni je število mladinskih društev še znatno naraslo, fašistična preganjanja so jih resda zavrla v njihovem delovanju, niso pa jih mogla uničiti. Med predvojnimi žrtvami je bila večina prav med mladinci.

Sumarno sliko prosvetnega dela v ilegali od leta 1927 do pričetka NOB podaja Milan Bolčič. Boj primorskih študentskih in štempiharskih organizacij zasluži nedvomno posebno mesto v slovenski zgodovini. V prispevku z naslovom »Kulturno prosvetno delo v Beneški Sloveniji« Živa Gruden zgovorno dokazuje, da slovenstvo v tem skrajnem zahodnem delu naše dežele nikdar ni zamrlo. Če v Benečiji ni bilo takega organiziranega prosvetnega delovanja, kot ga poznamo v drugih slovenskih pokrajinah, pa so bili številni Čedermaci in izredno živo ljudsko izročilo, ki so ga pravljicarke »čuvale kot žerjavico na ognjišču«.

Svojevrsten podvig je tudi seznam slovenskih organizacij na Primorskem do druge svetovne vojne; sestavila ga je Lelja Sancin Reharjeva. Česa takega za druge slovenske pokrajine nimamo. Vrednost seznama ne zmanjšuje niti dejstvo, da moramo uporabljati marsikateri podatek z določeno rezervo, saj uradni arhivi mnogokrat še niso odprti ali so bili uničeni, društvene arhive so hranili posamezniki, ki so jih v času preganjanja in dveh svetovnih vojn bodisi izgubili bodisi sami uničili. Tajnih organizacij avtorica ni vključila v seznam.

S strokovne plati bi bil mogoč poglobitveni očitek, da teksti niso povsem usklajeni med seboj. Mnogokrat prihaja do ponavljanja in kar je še huje, do različnih podatkov o isti stvari. Na splošno pa lahko trdimo, da je zbornik zelo uporaben priročnik. Upati je, da ga ne bodo znali ceniti le zgodovinarji, ampak tudi Primorci sami v svojem nadaljnjem boju za narodnostno uveljavitev. V uvodnem članku zbornika jim Robert Hlavaty kliče: »Ozrimo se nazaj in glejmo v bodočnost!«

Janez Stergar

500 let mesta Kočevje. Kočevje 1971, 196 str.

Mesto ob Rinži, ki je pred 500 leti dobilo svoje mestne pravice, je v počastitev tega visokega jubileja izdalo zbornik »500 let mesta Kočevje (1471—1971)«. To pa seveda ni edina publikacija te vrste, ki prikazuje poglobitvene značilnosti kočevskega prostora in njegove preteklosti. Pred tem so izšle že naslednje: leta 1939 Kočevski zbornik; leta 1956 Kočevsko. Zemljepisni, zgodovinski in umetnostno kulturni oris kočevskega okraja; leta 1971 Tekstilana Kočevje 50 let; čeprav je knjižica posvečena zgodovini tekstilne tovarne, prispevki zaobjemajo tudi širšo problematiko kraja.

Ivan Simonič, ki je že pisal o nekaterih vprašanjih v zvezi s kočevskim prostorom, je

tokrat prispeval dva večja orisa z naslovom Zgodovina mesta Kočevja in Kočevske ter Geografske značilnosti mesta Kočevja in ozemlja kočevske občine. Bralcu pregledno, zanimivo in poljudno prikaže prazgodovinsko in rimsko dobo, začetek naseljevanja Slovencev, značilnosti fevdalne dobe, kmečke upore, reformacije, francosko okupacijo, obdobje kapitalizma do okupacije 1941 ter osvoboditev; skratka vso preteklost ozemlja med Turjakom in Kolpo. Drugi Simoničev prispevek govori o nastanku in velikosti občine, legi in meji, površinski obliki, geološki strukturi in kraških pojavih, podnebju, rastlinstvu, živalstvu, prebivalcih in o gospodarski dejavnosti. Zanimiva je številčna tabela, s katero je prikazana gostota naseljenosti posameznih krajev Kočevske ob popisih iz leta 1931, 1948, 1953, 1961 in 1971.

V članku Razvoj delavskega razreda v Kočevju je Peter Šobar opisal gospodarski in socialni položaj slovenskega malega človeka, ki je bil še narodnostno zatiran od kočevskih Nemcev, nato začetke organiziranega boja za delavske pravice in stavko kočevskega delavstva, ki je bila znamenje solidarnosti in podpore veliki železničarski stavki aprila 1920. Poleg opisa je avtor z odlomki in citati iz časopisnih virov nazorno prikazal mozaik dogodkov, ki so bili značilni za začetek in razvoj delavskega gibanja v Kočevju.

O NOB na Kočevskem govorijo trije prispevki. Metod Mikuž je s člankom Partizanska Kočevska, pozdravljena! obudil spomine na nekdanje partizansko življenje in borbe Kočevske. Sprva se je pomudil pri prebivalcih Kočevske in odnosu med Kočevjarji in Slovenci v obdobju pred drugo svetovno vojno in v začetku okupacije. Na svojevrsten način je dalje prikazal NOB na Kočevskem z vsemi značilnostmi in pomembnejšimi dogodki, hkrati pa jih je povezal s slovenskim oziroma jugoslovanskim razvojem NOB. O partizanski topografiji Kočevske je spregovoril Matija Žgajnar. Uvodoma je povedal, da Kočevska v primerjavi z drugimi predeli v Sloveniji še ni bila celoviteje obdelana, zato je omenjeni prispevek toliko bolj razveseljiv. Po abecednem redu je prikazanih 39 krajev Kočevske, ki so pomembni iz NOB. Tretji prispevek je posvečen spominu Jožeta Šeska. Na podlagi arhivskih dokumentov in spominov je Žgajnar orisal kratko, a plodno življenjsko pot prvoborca in narodnega heroja Kočevske. Medtem ko je pri nekaterih prispevkih navedena le pomembnejša literatura, imata ta dva prispevka citirane opombe.

Zbornik zaključuje daljši članek Nandeta Žužka Povojni utrip Kočevja in Kočevske. Tu je pregled in nakazana problematika za celo

vrsto gospodarskih panog in družbeno kulturnih dejavnosti v tem delu Slovenije.

Ob primerjavi zbornika s prejšnjimi podobnimi deli je tudi ta poljuden prikaz bližnje in daljne preteklosti kočevskega prostora in prirejen za širok krog bralcev. Knjiga je lepo opremljena in jo poživljajo številne fotografije, med katerimi imajo nekatere dokumentarno vrednost.

Anka Vidovič-Miklavčič

225 let novomeške gimnazije 1746—1971. Zbornik ob obletnici gimnazije. Urednik Jože Sever, založila in izdala gimnazija v Novem mestu, str. 507 (tisk ČGP Delo, Ljubljana 1971).

Peter Vodopivec je v oceni zbornika ob 600-letnici Novega mesta v Kroniki zapisal, da pogaša članek o gimnaziji. Malo je namreč šol, ki bi bile tako tesno povezane s slovenskim znanstvenim, kulturnim in političnim življenjem kot gimnazija, ki je lansko leto slavila 225. obletnico obstoja. To velja toliko bolj za odločilno preteklost, ko je bilo le malo pomembnejših Slovencev, ki ne bi bili kot dijaki ali profesorji povezani z zavodom.

Težišče zbornika je v prispevku Milana Dodiča »Dvestopetindvajset let novomeške gimnazije« (470 strani). Od tega zavzema dobro polovico sam zgodovinski oris. Avtor spremlja gimnazijo leto za letom v njeni borbi za obstoj in nadaljnjo razširitev. Novomeščani so zanj prosili, da bi usihajoče mesto znova prebudili in mu dali novega poleta. Gimnazija in frančiškani, ki so jo dolga leta vodili, so imeli precej težav tako z mestom, ki bi se rado svojega finančnega deleža otreslo, kot z raznimi načrti, po katerih so jo hoteli ukiniti. Tudi obe vojni vihri sta ogrozili njeno normalno delo, vendar daljše prekinitve nista povzročili.

V krajših poglavjih obravnava tudi obe knjižnici: profesorsko in dijaško, kateri je zlasti težko razumljiv vandalizem v zadnji vojni težje prizadel; dijaške organizacije, društva, štipendije in druge probleme, ki so zvezani z življenjem dijakov. Posebno dragocenost prispevka Milana Dodiča so tudi sezname prefektov in ravnateljev, vseh profesorjev in absolventov, pri čemer so pomembnejši dijaki in profesorji tudi biografsko posebej obdelani. Opozorim naj še na seznam razprav, objavljenih v gimnazijskih izveštjih. Prispevek je ilustriran tudi z dvema rekonstrukcijama Petra Simiča in večjim številom fotografij.

Odlika tega dela zbornika je ogromna množica podatkov, ki jih je Milan Dodič zbral in uredil v dobrem letu. Opravil je neverjetno veliko delo, za kar zasluži vse priznanje. Žal

so pri tem nastale tudi nekatere pomanjkljivosti, ki pa so ob časovni stiski lahko razumljive. Nekatera dejstva in datume bi bilo namreč treba ponovno prekontrolirati.

Članek Viktorja Fabiana »V najtežjih letih slovenske zgodovine«, je v bistvu le seznam žrtev v II. svetovni vojni, opremljen s krajšimi biografskimi podatki. Ob tem bi rad pripomnil dvoje. Že primerjava s fotografijo spominske plošče pokaže, da vsi niso omenjeni (npr. Jože Boltar). Zaradi zgodovinske točnosti pa bi bil potreben seznam ali vsaj število dijakov in profesorjev, ki so padli na nasprotni strani.

Zadnji prispevek je napisal Bogo Komelj. V članku »Novomeški gimnazijski rokopisni listi« opozarja na literarno dejavnost dijakov, ki je bila zlasti od narodnega prebujenja izredno živahna. Pomembna je zlasti Kettejeva Zadruga. Avtor ugotavlja nad trideset listov, ki so daljši ali krajši čas izhajali na gimnaziji.

Kljub obširnosti zbornika zeva v zgodovini novomeške gimnazije precej lukenj, nekatere že obdelane probleme pa bo treba osvetliti še z drugih strani. Tega se zavedajo tako avtorji kot uredniški odbor in v svojih prispevkih na to tudi opozarjajo. Upajmo, da bodo izveštja, ki jih mislijo zbuditi k življenju, te vrzeli zamašila.

Stane Granda

Celjski zbornik 1971-72. Uredil uredniški odbor, odgovorni urednik Vlado Novak, Celje 1972, 604 strani.

Štirinajsti zvezek Celjskega zbornika, ki bi moral redno iziti 1971, je izšel kot dvojni letnik za leti 1971 in 1972. Uredniški odbor pojasnjuje, da je dobil do dogovorjenega termina premalo obljubljenih prispevkov, tako da se je priprava zbornika zavlekla. Zbornik 1971-72 ima poseben poudarek na zgodovini NOB in na problematiki gospodarskega razvoja celjske občine. Vsega skupaj je 26 prispevkov.

Prispevek Jožeta Marolta Ob tridesetletnici vstaje slovenskega ljudstva daje kratek pregled osvobodilnega gibanja na Štajerskem in poudarja težavne razmere: množične aretacije, izseljevanje, zapiranje, gestapovski aparat, ponemčevanje in hude izgube, ki so jih Nemci v začetku zadajali partizanskemu gibanju, ter njegov novi polet, ki se je uspešno končal v sodelovanju pri zaključnih operacijah maja 1945.

Lojze Požun je prispeval obširen članek o Veličkovi partizanski četi, to je o 4. četi 1. štajerskega bataljona. Podatki slone predvsem na ohranjeni dokumentaciji iz partizanskih, še več pa iz nemških virov. Pisec

izredno nadrobno obravnava delovanje čete od 6. junija do 7. novembra, ko je četa pri Vranskem doživela hud poraz.

Milan Natek se ukvarja z zaposlovanjem delavcev s celjskega področja v tujini. Tudi njegov članek obsega mnoge tabele in grafike. Zdomce obravnava po državah zaposlitve, časovnem režimu zaposlovanja, kvalifikacijski strukturi, spolni in starostni strukturi.

Fran Roš se v prispevku Srečko Puncer, njegovo življenje in delo spominja svojega prijatelja in sošolca iz celjske gimnazije. Opisuje njegovo življenjsko pot od rojstva leta 1895 v Sv. Petru (Loki) pri Zidanem mostu, njegovega šolanja v Celju, pripadnosti preporodovski organizaciji, sodelovanja skupaj z avtorjem pri literarnem klubu »Kondor«, ki mu je bil Srečko predsednik. Pisal je v dijaški list »Savinja«, ki so ga ustanovili skupaj s klubom, bil maja 1916 vpoklican, ter naredil na dopustu novembra 1916 zaključni zrelostni izpit. Po razpadu Avstro-Ogrske se je pridružil Maistrovim borcem, se boril na Koroškem v oddelku poročnika Malgaja. Urejal je list »Slovenski Korotan«, ki je izhajal v Velikovcu od 22. decembra 1918 do 14. številke 27. aprila 1919, zadnji dve pa sta izšli v Celovcu. Pri spopadu v Vovbrah 29. aprila 1919 so ga Nemci zahrbtno ubili. Septembra 1919 so njegovo truplo prepeljali v Braslovče, kjer je sedaj pokopan. Članku ja dodanih nekaj pesmi in proze iz Puncerjeve zapuščine.

Fran Roš je tudi pisec Groba na Plešivcu, v katerem piše o sestrah Lušinovih, učiteljici Anici in Minki, ter njunih prijateljskih vezeh z Ivanom Cankarjem.

Mirko Roš se ukvarja s kulturno dejavnostjo akademske mladine v Celju v letih 1907—1925, ki jo obravnava po posameznih časovnih obdobjih.

France Jesenovec je posvetil svojo razpravo osemdesetletnici Vesne, mesečnika slovenskega dijaštva. Prva številka je izšla 15. marca 1892, uprava je bila v Celju, uredništvo pa na Dunaju. Pisec prikazuje odnos Vesne do dijaških društev, katoliške narodne stranke, narodno napredne stranke in literarni pomen Vesne. Drago Čvetko je pripravil bibliografijo prof. Janka Orožna, uglednega zgodovinarja in šolnika, ki proslavlja svojo osemdesetletnico. Gradivo je urejeno kronološko in v posameznih letih po vrstah dela. Janko Orožen pa se ukvarja z razlago nekaterih zanimivih krajevnih imen.

Z arheološko problematiko se ukvarja Vera Kolšek, in sicer z izkopavanji v Zidanškovi ulici v Celju. Avtorica navaja natančen popis odkopane stavbe in seznam najdenih predmetov, med katerimi je tudi nekaj na-

pisnih plošč. Lojze Bolta obravnava najdbe na prazgodovinskem grobišču na Rifniku, ki jih natančno popiše in prikaže z risbami.

Ivan Stopar se ukvarja z grajskimi objekti s slovenske Štajerske po Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678. Najprej opiše zemljevid, sledi pa bogat katalog gradov po abecednem redu, pod vsako sliko gradu pa je še kratka zgodovina in opis.

Fedor Gradišnik st. piše o prvi uprizoritvi celovečernega kabareta v slovenski gledališki zgodovini. Kabaret se je imenoval »Veliki celjski Orfej«, uprizorjen pa je bil 7. julija 1907. Avtor navaja spored, nekatere tekste in okoliščine v zvezi z uprizoritvijo.

Gustav Grobelnik je prispeval dva članka, enega ob desetletnici nagrad Slavka Šlandra, kjer je tudi pregled vseh nagrad, drugega pa o ustanovitvi kuturne skupnosti v Celju.

Potem je tu še cela vrsta člankov posvečenih zdravstveni problematiki, pa razprava Fedorja Gradišnika ml. o regionalnoekonomskem razvoju celjske občine, zanimiv sestavek A. Soreta o počitniških hišicah v porečju Savinje in S. Koželja o gozdovih na gozdno-gospodarskem območju Celja ter prispevek o dejavnosti celjskega gledališča in likovnega salona v zadnjih letih. Večina sestavkov je tudi bogato ilustrirana.

Andrej Vovko

Marijan Zadnikar: Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije. Izdala SAZU, založila DZS, Ljubljana 1972, 432 strani, 367 ilustracij.

Že naslov nam pove, da je knjiga širše zasnovana. Po uvodni besedi Franceta Steleta, spregovori v predgovoru avtor sam, kako si je delo zamislil. Knjiga je iz treh delov: poglavje o kartuzijanskem redu, arhitekturi kartuzijanov in končno o slovenskih kartuzijah; sledi še podroben znanstveni aparat.

Zadnikar je pričel poglobljeno delati za to knjigo že pred desetimi leti. Leta 1963 in 1966 se je izpopolnjeval v inozemstvu. Seznanil se je s priznanimi strokovnjaki te specialne (romanske) arhitekture. Pregledal je pri nas nedostopne arhive in literaturo.

Prvi del knjige o kartuzijanskem redu je prav poučen in zanimiv. Pri nas smo prvičkrat toliko slišali o tem redu. Kartuzijane je utemeljil leta 1084 sv. Bruno in so bili do začetka reformacije eden izmed mogočnih evropskih meniških redov »stare šole«. Od reformacije dalje je red nazadoval, v avstrijskih deželah ga je pozneje še močnejše prizadel Jožef II. s svojimi reformami. Kartuzijani so primer kontemplativnega reda. Poleg molitve se ukvarjajo še s fizičnim delom, raznimi obrtmi in z vrtnarstvom.

Tudi drugi del knjige je posvečen generalijam. Tu avtor analizira posamezne dele samostana glede na celoto, ki se pač mora ravnati po redovnih pravilih (poudarek na skromnosti).

Oblike krščanskih meniških naselij so izšle iz grške laure; to je neprekinjeno obzidan prostor s cerkvijo v sredini. Primer takega samostana je Laura na Atosu iz 9. stoletja, od koder izvira tudi ime za ta tip samostanov. Zahod ni sprejel vzhodnjaškega eremitskega menišva, temveč je naprej razvijal meniške naselbine v obliki cenobija, kjer se je uveljavilo načelo skupnega življenja vseh redovnikov s skupnimi pritklinami. Cenobij imenujejo tudi clastrum (prvotno le izraz za križni hodnik), beseda se razvije v claustrum — kloster — clausura, kar pomeni samostan brez gospodarskih poslopij.

Kartuzija kaže vzhodnjaške prvine in je naslednica laure in v ostali evropski samostanski arhitekturi nima primere.

Sv. Bruno je pričel graditi v hribovitih in gozdnatih predelih pri Grenoblu prvo tako samostansko naselbino Grande Chartreuse, odtod tudi ime kartuzija, kartuzijani. Red se je vseskozi držal strogih pravil, ki se odražajo tudi v stavbarstvu. Vsaka zgodnja kartuzija, tja do 15. stoletja ima dve lokaciji, zgornjo in spodnjo. V »zgornji hiši« prebivajo menihi, »spodnja hiša« pa zapira dohod do zgornje hiše, da so menihi nemoteni, in je namenjena bratom laikom in gospodarskim dejavnostim.

Zgornja hiša je postavljena navadno ob potoku s pitno vodo, ki je včasih razpeljana po meniških prostorih. Ob samostanski cerkvi je mali križni hodnik in ob njem veliki križni hodnik, iz katerega so dohodi v meniške celice, samostojne hišice z vsemi pritklinami in delavnico. Ob cerkvenem prezbiteriju je zakristija, na drugi strani prezbiterija simetrično pa kapiteljska dvorana. Refektorij, skupna jedilnica, leži vzdolž malega križnega hodnika. Refektorij ni nujna sestavina zgornje hiše. Samostanska knjižnica je bila navadno v nadstropju nad zakristijo. Vsi ti prostori so lahko levo ali desno ob prezbiteriju, glede na teren, seveda pa v razmerju, kot smo že omenili. V prostoru velikega križnega hodnika, ki z eno stranico meji na mali križni hodnik, je anonimno pokopališče. Ob samostanu so lahko gospodarska poslopja, posebno če ni spodnje hiše, vendar so razporejena tako, da ne motijo zbranosti menihov. Zgornji hiša je bila praviloma obzidana.

Posebno poglavje so samostanske cerkve. So zelo dolge, ne poznajo slavoloka, prezbiterij je komaj opazno oddeljen od ladje, zato pa je sredi ladje posebna pregrada — lektorij, ki deli cerkev na dva dela, na meniški

del v smeri prezbiterija in na zahodni del, namenjen bratom in drugim laikom. Tak lektorij je v nadstropju dostopen in služi verskim obredom, v pritličju je na stebrih, tako da vzdolžnost prostora ni preveč motena. Zvonikov po pravilih kartuzijanske cerkve niso imele, če obstajajo, so poznejši.

Spodnja hiša, kjer so bivali laiki, konverzi, je imela gospodarski karakter, vendar je bila organizirana podobno strogo kot zgornja hiša. Samostojne hišice so tu zamenjale posamezne celice bratov laikov. V 15. stoletju so pričeli spodnje hiše opuščati.

Po orisu nekaterih tujih kartuzij se je avtor preselil k štirim domačim kartuzijam.

Žička kartuzija pod Pohorjem je še iz konca 12. stoletja in je 19. po vrsti ustanovitve in prva zunaj Francije. Med leti 1391—1410 je bil tu sedež generalnega priorja. Celota je bila sestavljena iz zgornje in spodnje hiše. Zgornja hiša je le delno ohranjena, predvsem so arhitekturno pomembne ostaline v osnovi romanske in pozneje gotizirane cerkve. Formalno gre za napredno arhitekturo, vplivano iz Francije, ki se lahko v svojem razredu kosa z drugimi evropskimi spomeniki. Od spodnjega samostana se je ohranila današnja župna cerkev v Špitaliču, ki je tudi še romanska, čeprav pozneje večkrat preoblečena.

Samostan Jurkloster je bil fundiran še v 12. stol., ponovno pa je zaživel v začetku 13. stoletja. Deli poznejših samostanskih traktov so ohranjeni, najbolj pa se je ohranila romanska cerkev, ki je dala zgled lokalni delavnici v Laškem in okolici. O spodnji hiši tu ni sledov.

Ustanovitev Bistre sega v sredo 13. stol. Žal se je od starejših traktov ohranil le del malega križnega hodnika in razna poznejša poslopja. O spodnjem samostanu ne vemo ničesar.

Zadnja kartuzija, ki je nastala pri nas, so Pleterje, ustanova Celjana Hermana po letu 1400. Gre za zrel gotski kompleks, od katerega se nam je ohranila le stara gotska cerkev. Sedanji pevski kor je ohranjeni stari lektorij in bi ga kazalo prestaviti nazaj na njegovo mesto v sredini ladje. Posebnost pleterške cerkve so glinaste resonančne posede, tim. štimanice, ki so vzdane v stenah, da asimilirajo odmeve.

Zadnikar je s to knjigo posegel v evropsko umetnostno zgodovino. Obolos inozemskim študijam sta prvi dve poglavji. Domače kartuzije je avtor obdelal zelo natančno, po posebnem redu, vendar pri gotških Pleterjah ni več tako zagnan kot pri romanskih Žičah. Ponekod je avtor tudi preveč avtoritativen do drugih raziskovalcev te arhitekture, oziroma posameznih spomenikov. Zaključki nje-

govih izvajanj, čeprav bolj na kratko formulirani, so vsekakor evropskega pomena, predvsem glede oblike cerkva, razmerja drugih pomožnih sakralnih prostorov, vplivu konverzov na potek gradnje (Aynard in Hartman pri nas). Utrdil je tovrstno terminologijo in dognal razne kartuzijanske posebnosti.

Prvi dve poglavji, obširen povzetek v francoščini, dober papir in vzorna avtorjeva oprema knjige, s številnimi ilustracijami, bodo pripomogli, da bo knjiga našla pot tudi v inozemstvo.

France Stukl

Miroslav Pahor: »Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja«, Mladinska knjiga, Ljubljana in Pomorski muzej »Sergej Mašera« v Piranu 1972, 287 str.

Pahorjevo delo o socialnih bojih v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja je dopolnjena in razširjena disertacija, ki jo je avtor zagovarjal leta 1965 na oddelku za zgodovino ljubljanske univerze. Že uvodoma pisec naglašča, da je problematika socialnih nasprotij v naših srednjeveških mestih v slovenskem zgodovinopisju skoraj neobdelana, posebej pa velja ta ugotovitev za primorska mesta Koper, Izolo in Piran, čeprav je bil boj za »večje meščanske pravice« prav v teh mestih najbolj razgiban. Raziskovanje problematike socialnih odnosov v Kopru in Izoli, piše Pahor, je oteženo zaradi pomanjkanja neposrednih arhivskih virov, zato se njegova razprava omejuje samo na Piran. Tudi ta razprava skoraj v celoti temelji na arhivskem gradivu, ki ga večinoma hrani mestni arhiv v Piranu. V posebnem poglavju avtor vire podrobneje opiše in komentira ter pokaže na razmeroma skromno dosedanjo literaturo, ki se v glavnem površno ali pa sploh ne dotika konfliktov med obema mestnima razredoma.

Pahorjevo delo je pregledno razdeljeno v zaključena poglavja. Prvo med njimi je namenjeno podrobnejšemu opisu razvoja gospodarskih razmerij in socialnih odnosov v občini od XIV. stoletja dalje. Pahor tako opozarja, da so Piran v času, ko je prišel pod beneško oblast, razdirala številna nasprotja, ki pa jih je Benetkam uspelo pomiriti. Ne le tedaj, tj. konec XIII. st. pač pa tudi kasneje so Benetke Piranu zaradi njegove posebne gospodarske in strateške pomembnosti posvečale veliko pozornost in poizkušale notranja nesoglasja stalno blažiti. V tem posebnem odnosu Benetk do Pirana vidi avtor tudi enega izmed razlogov za nekatere specifičnosti notranjega razvoja v Piranu, predvsem pa razmeroma počasno izpolnjevanje zahtev popularov.

Bralec lahko nadalje podrobneje spremlja rast moči plemstva in njegovo prizadevanje,

da bi številne mestne institucije, ki so zagotavljale oblast nad mestom, dobilo v svoje roke (med najpomembnejšimi plemiškimi družinami v tem obdobju našteva avtor imena: Petronio, Apollonio, Vidali, Petener in Colomban). Posebno urad sindikov, sprva ustanovljen kot finančno-gospodarsko nadzorstvo, je postal sčasoma trdna opora plemiške samovolje. Na drugi strani pokaže avtor na strukturo in gospodarsko zaledje razreda popularov (po piščevih ocenah je popularov pred zaostritvijo nasprotij v letih 1578—1614 okoli 3500), ki je pravzaprav kot upornik v središču pozornosti knjige. Z analizo gospodarskega zaledja obeh razredov Pahor razkrije, da gre tudi pri sporu v piranski občini za nasprotja z razrednim značajem. Posebno vlogo v tem sporu imajo solarne kot najpomembnejša gospodarska dejavnost mesta.

Prvi odločnejši nastop piranskih meščanov zoper samovoljo plemstva v letih 1578—1586 po Pahorjevih ugotovitvah ni imel večjega uspeha. V primeri z nekaterimi drugimi mesti, Splitom in Hvarom v Dalmaciji ali Caorli in Bresci v severni Italiji, kjer so populari dosegli precejšnje pravice, med njimi pravico svoje skupščine — arenga, so bili piranski uspehi majhni. Pirančani so dobili le mesto v svetu sodnikov, svoje uradnike v zdravstvenem uradu in nekaj manjših pravic, niso pa še uspeli omejiti moči velikega sveta in urada sindikov.

Novo obdobje boja piranskih meščanov se začne leta 1606. Izid tega boja je za meščane uspešnejši. Z desetimi predstavniki so populari prodrli v veliki svet, dobili so institucijo ljudskih skontrov, tj. kontrolorjev občinskih in fontikovih dohodkov in izdatkov ter nekaterih drugih občinskih ustanov, ki so bile izpostavljene stalnim poneverbam. Pahor poudarja v tej zvezi, da so sicer meščani v dalmatinskih in severnoitalijanskih mestih svoje pravice dosegli pred Pirančani, da pa niso nikjer uspeli prodreti v veliki svet. Čeprav vlada ni ugodila vsem zahtevam piranskih meščanov, je torej že sam prodor v veliki svet po Pahorjevem mnenju uspeh, ki ga je mogoče primerjati z največjim uspehom dalmatinskih meščanov.

Ti uspehi boja popularov pa pomenijo začetek novega obdobja v preteklosti Pirana, v katerem doživlja mesto številne gospodarske in socialne spremembe, obenem pa si v njem prizadevajo preprečiti nadaljnje poneverbe, urediti mestne finance in utrditi gospodarsko in politično življenje. Populari tako zdaj zahtevajo tudi dejansko enakopravnost obeh mestnih razredov. Pahor opozarja, da so populari v tem obdobju dobili nekatere nove pravice, vendar njihovega uveljavljanja zaradi pomanjkanja virov ni mogel točneje

slediti. Medtem ko nekatere plemiške družine že doživljajo gospodarski upad, se pa mnogi populari tudi že gospodarsko krepijo. Vendar avtor podčrtuje, da so v Piranu ostali populari ves čas politično homogena sila in jih plemstvu ni uspelo razbiti v dva dela, kot je to uspelo plemstvu v Splitu in Trogiru.

Temeljito spremembo v škodo plemstva pa pomeni sprememba političnega položaja na Jadranu, ko preneha uskoška nevarnost in ko mesto izgubi svoj obrambni pomen, plemstvo pa vlogo organizatorja obrambe. Z zadnjimi nemiri leta 1793 so populari dobili »svojo legalno«, več sto let trajajočo bitko. Tedaj so tudi sindiki kot najmočnejša opora plemiške oblasti izgubili »svoj pomen kot branilci občine oziroma njenih plemiških upraviteljev«. Pahor zaključuje sklepno poglavje z ugotovitvijo, da bi ta uspeh utegnil postati za razvoj odločilnega družbeno-političnega pomena, če ne bi prišel prepozno, v trenutku, ko se je beneška država že praktično razsula.

Pahorjevo skrbno napisano delo vsebuje še številne, zanimive podatke in prav gotovo zasluži vso pozornost. Upam pa, da ne bo napačno sprejet tudi majhen pomislek: delo, ki obravnava preteklost in razmerja v tako znamenem primorskem mestu, kot je Piran, bo prav gotovo pritegnilo širši krog bralcev. Zato je v njem morda pogrešiti poljudneje zapisan prikaz o problematiki odnosov v naših srednjeveških mestih in srednjeveških mestih v Evropi na sploh, ki bi začrtal širši okvir pirsanskih dogodkov, obenem pa problematiko, ki je tudi po avtorjevi trditvi v slovenskem zgodovinopisju močno zapostavljena, približal tudi manj obveščnemu bralcu. Prav poljudneje in dostopneje napisana dela v slovenski zgodovinski literaturi pogosto pogrešamo.

Peter Vodopivec

Ciril Zupanc: Gradišče in Oševljek v NOB, Nova Gorica, 1971. 64 str.

Tridesetletnico vstaje in ljudske revolucije v Sloveniji je s pisano besedo počastila vrsta avtorjev s prispevki, ki naj skušajo osvetliti našo polpreteklo zgodovino. Poleg nekaterih obsežnejših del je lansko leto tako izšlo še več manjših brošur, ki obravnavajo posamezne manj znane dogodke iz NOB in dopolnjujejo zgodovinsko sliko tega časa s podrobnimi lokalnimi kronikami. Pri piscih teh knjižic sicer iz leta v leto bolj prodira zavest, da je napisane trditve treba z zgodovinarsko vestnostjo preverjati in jih dokumentirati ter s tem tudi krajšim zapisom zagotoviti širšo in trajnejšo vrednost. Na žalost pa pri uporabi in citiranju arhivskih virov ter literature mnogokrat ostajajo nedosledni in je pri takih

publikacijah večkrat težko ločiti, kaj v tekstu predstavlja avtorjeve spomine in kaj dokumentirane dogodke. Zato je tudi težje oceniti vrednost novih zgodovinskih spoznanj, objavljenih v tovrstnih tiskih.

Krajevna organizacija ZB NOV Gradišče-Oševljek je s knjižico Cirila Zupanca poskrbela za kratek, vendar zanimiv in dovolj izčrpen prikaz novejšje zgodovine obeh naselij, ki ležita na južnem robu Vipavskega, dobrih deset kilometrov stran od Gorice. Pisec se v svojem prikazu ni omejil zgolj na dogodke med drugo svetovno vojno, čeprav bi po naslovu na to lahko sklepali, ampak je v prvem poglavju posegel v čas narodnih preroditeljev, ko je Simon Gregorčič kot gradiški kaplan tu ustanovil »Pevsko in bralno društvo«. Na Gradišču je bil rojen tudi Gregorčičev prijatelj duhovnik in prosvetni delavec Andrej Žnidarčič (1835—1913), slikar Josip Tominc pa je tu na rodbinskem posestvu preživel svoja zadnja leta.

Čas narodnoosvobodilnega boja se pri Primorcih ne da omejiti na leta od 1941 do 1945. Zupanc se zato ustavi tudi pri dobi terorja črnosrajčnikov po prvi svetovni vojni. Političnim preganjanjem je sledila še gospodarska kriza, ki je pognala velik del prebivalstva na delo v tujino. Zlasti tisti, ki so hodili na sezonsko delo v Švico, so se navzeli revolucionarnih idej o odporu proti fašizmu, kljub temu da se je fašizem tedaj zdel neustavljiv. Ilegalna narodnoobrambna organizacija je imela na Gradišču svojo trojko. Prebivalstvo je bilo tako dobro pripravljeno na bližajoči se čas splošnega oboroženega upora. Gradišče in Oševljek sta že v začetku jeseni 1941 dobila svoj prvi odbor OF, nekaj pozneje je bila ustanovljena še partijska celica. Leta 1943 se je število aktivnih borcev tako kot drugod na Primorskem zelo povečalo; precej novih borcev je padlo že konec septembra istega leta na partizanski goriški fronti.

V zadnjih dveh letih vojne je tu vseskozi živahno deloval NOO, ustanovljena je bila vrsta organizacij, ki so skrbele za partizanske enote na Vipavskem in krepile politično dejavnost na terenu. NOO je poskrbel, da se je po dvajsetih letih obnovil osnovnošolski pouk v slovenščini. V bližini Gradišča je bila zadnji dve leti kurirska relejna postaja P-12, od leta 1944 tudi posebna karavla za vzdrževanje stikov med štabom IX. korpusa in Komando mesta Trsta. Tik pred koncem vojne so v Gradišču dobra dva meseca imeli svojo postojanko četniki, ki pa s svojim strahovanjem niso uspeli zadržati boja Primorcev za osvoboditev. Iz Gradišča in Oševljeka je v tem boju izgubilo svoje življenje več kot petdeset žena in mož, kar pomeni približno vsak deseti. S seznamom padlih, z orisom za-

vezniške vojaške uprave od leta 1945 do septembra 1947 in s pregledom sodobnega stanja krajevne skupnosti Gradišče-Oševljek pisec zaključuje.

Nataša Stergar

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom. Založila Slovenska matica v Ljubljani, Ljubljana 1972, 241 str. 8°. Ilustrirano.

Avtor v uvodu poudarja, da je spoznal, da potrebuje njegova knjiga »Spomini na tržaška leta«, dopolnila. V svoji najnovejši knjigi ni obdelal celotne druge polovice svojega življenja, ker meni, da bi postala knjiga preobsežna. Prav tako pa se je obotavljal, ali naj uvrsti v svojo drugo knjigo spominov tudi drugi tržaški proces. Odločil se je, da ga uvrsti, ker ugotavlja, da še ni prišlo do obsežnejšega dela, ki bi kritično in nepristransko prikazalo ta proces.

Svojo drugo knjigo spominov pričinja pisec s svojim begom v Jugoslavijo 1929. leta. Pove, da je ob prihodu navezal stike z Jugoslovansko matico in kako je bila ta kot posledica atentata na uradniške prostore fašističnega časopisa »Il Popolo di Trieste« razpuščena. Nadaljnje poglavje svojih spominov posveča pisec svojemu prosvetnemu delu, težavam, ki jih je imel z nostrifikacijo diplome z dunajske univerze, poučevanju na 1. oziroma 3. realni gimnaziji in kako je bil 1935 dodeljen prosvetnemu oddelku banske uprave v Ljubljani z navodilom, naj opravlja svojo dolžnost pri Manjšinskem institutu. Udeleževal se je tudi pri »Jadranski straži«, kot predsednik ljubljanske sekcije proforskega društva pa je tudi precej potoval. Udeleževal se je tudi poljudnoznanstveno, o čemer govori naslednje poglavje.

Nedvomno dragoceni sta poglavji, ki govorita o primorskih beguncih in emigrantskih organizacijah. Pisec navaja zanimiv podatek, kako je redno informiral vodstvo zveze emigrantskih organizacij v Beogradu o dogodkih in položaju v Julijski krajini. Avtor meni, da bi se iz te in obratne korespondence dala spisati celotna zgodovina emigrantske Zveze in emigrantov iz Julijske krajine. Žal pa je ta važen zgodovinski vir uničen. Pisec je dal svoj arhiv hraniti prijatelju v Banja Luko, ta pa ga je v strahu pred ustaši uničil, spise, ki jih je hranil predsednik Zveze emigrantskih društev, pa je v Beogradu uničila bomba. Avtor navaja eno od dveh ohranjenih pisem.

Nadaljnji poglavji posveča avtor razstavam primorskega tiska ter publikacijam o Julijski krajini. Zlasti zanimive so bile reakcije na piščevo knjigo »Life and Death Struggle of a National Minority«, zlasti napad tržaškega

škofa Santina ter »Osservatore Romana«. Svojim predavanjem o primorskih Slovencih ter neprijetnostih, ki jih je imel v zvezi s tem, ter svojemu privatnemu življenju posveča avtor nadaljnji poglavji.

Večji del knjige pa posveča svojemu življenju v letu 1941. Opisuje delo pri ustanavljanju prostovoljne vojne formacije »Soške legije«, svojo pot po Hrvaški v času, ko so prevzemali oblast ustaši ter povratek v Ljubljano.

Seveda pa je največji poudarek spominov na piščevi aretaciji, njegovih zaporih, zasliševanju ter na drugem tržaškem procesu. Zanimiv je dokument, ki so ga Nemci dobili v jugoslovanskem vojnem ministrstvu in ki naj bi ga sestavil dr. Čok, ki pa je iz emigracije to že med procesom zanikal. Šlo je za seznam primorskih rojakov, ki naj bi delovali v zaledju sovražnika. Na listu je bilo tudi piščevo ime in to je bil važen dokument za obtožbo proti njemu.

Pisec opisuje razmere v rimskem zaporu Regina Coeli, obsežno poročila o poteku tržaškega procesa, o svoji smrtni obsodbi ter pomilostitvi na dosmrtno ječo. Omenja prošnje v korist obtožencev, posebej nekdanjega tržaškega škofa Fogarja, članov Sveta ljubljanske pokrajine ter Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Naslednje poglavje je posvečeno ječi Portolongone na Elbi, piščevem bivanju v njej ter njegovi izpustitvi iz zapora. Dotakne se tudi svojega delovanja v OF.

Epilog je posvečen letu 1945, ko je obiskal nekatere kraje in osebe, povezane z njegovim procesom.

Spomini Lava Čermelja so nedvomno dragocen prispevek k obravnavi drugega tržaškega procesa, pa tudi problemov v stari Jugoslaviji, zlasti begunskega. Res bi bilo želeti, da se ti problemi kar najhitreje natančno obdelajo, vsaj dokler soudeleženci v teh dogajanjih morejo posredovati podatke. Velika škoda bi bila, če tako pomebnih virov ne bi izkoristili.

Andrej Vovko

POPRAVEK

V prikazu knjige J. Pleterskega »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo« P. Vodopivca (Kronika št. 2, XX/1972, str. 121–123) je prišlo do pomote v zadnjem odstavku na str. 122. Drugi del stavka: Slovensko delavsko gibanje med prvo svetovno vojno je bilo daleč od tega, »da bi moglo spodbuditi revolucionarno akcijo v vsem narodnem delavskem gibanju« se glasi pravilno: »da bi moglo spodbuditi revolucionarno diferenciacijo v vsenarodnem deklaracijskem gibanju«.

SOMMAIRE

- Božo Otoresec, Collaborateur supérieur à l'Institut Historique de l'Académie Slovène, Ljubljana: Gorenji Logatec, notices historiques — CDU 949.712 Gorenji Logatec — 129
- Jaro Šašel, Adjoint scientifique supérieur à l'Institut d'Archéologie de l'Académie Slovène, Ljubljana, L'importance de la recherche des routes romaines pour l'histoire des événements, du droit et de la civilisation. — CDU 388.1 (398.5/6) — p. 139
- Jože Mlinarič, Archiviste aux Archives régionales, Maribor: Le sort du fonds d'archives de l'ex-abbaye cistercienne de Kostanjevica. — CDU 930.25:271.12 (497.12 Kostanjevica — p. 145
- Jože Šorn, Adjoint scientifique supérieur à l'Institut historique du mouvement ouvrier, Ljubljana: Les gisements de cuivre au-dessus de Poljane, d'antimoine chez Trojane. CDU 622.343+622.349.72 (497.12) — p. 154
- Dušan Nečak, Associé d'études à l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: La situation dans le Littoral Slovène vue par le Bureau pour le territoire occupé, du novembre 1918 au novembre 1920. — CDU 945.33 (=863) "1918/1920" — p. 158
- Bogo Jakopič, Professeur, Ljubljana: L'asile des sourds-muets à Ljubljana (1900—1945). — CDU 362.42 (497.12) "1900/1945" — p. 163
- Ivan Slokar (†), Directeur de banque en retraite, Les "passigraphes" slovènes. — CDU 003.26:003.353 — p. 169
- Sergej Vrišer, Directeur du Musée régional, Maribor: Trois photographies de Ljubljana de 1860—1870. — CDU 949.712 Ljubljana "1861/1868" (084.12) — p. 173
- France Štukl, Archiviste, Škofja Loka: Le confinement du peintre Ferdo Vesel. — CDU 92 Vesel Ferdo "1915" — p. 177
- Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés. — CDU 061.055 — p. 178
- Publications nouvelles. — 930 (048.1) — p. 182

GOSPODARSKO
ZGODOVINSKI
SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov s kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

Za praznik

DAN REPUBLIKE

29. november

čestitajo

*gospodarske organizacije in zavodi
vsem delovnim ljudem
in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje
sodelovanje na gospodarskem
in kulturnem področju*

Obenem pa žele tudi

srečno,

zdravo

in uspešno

ново leto 1973!

Razvojna pot podjetja

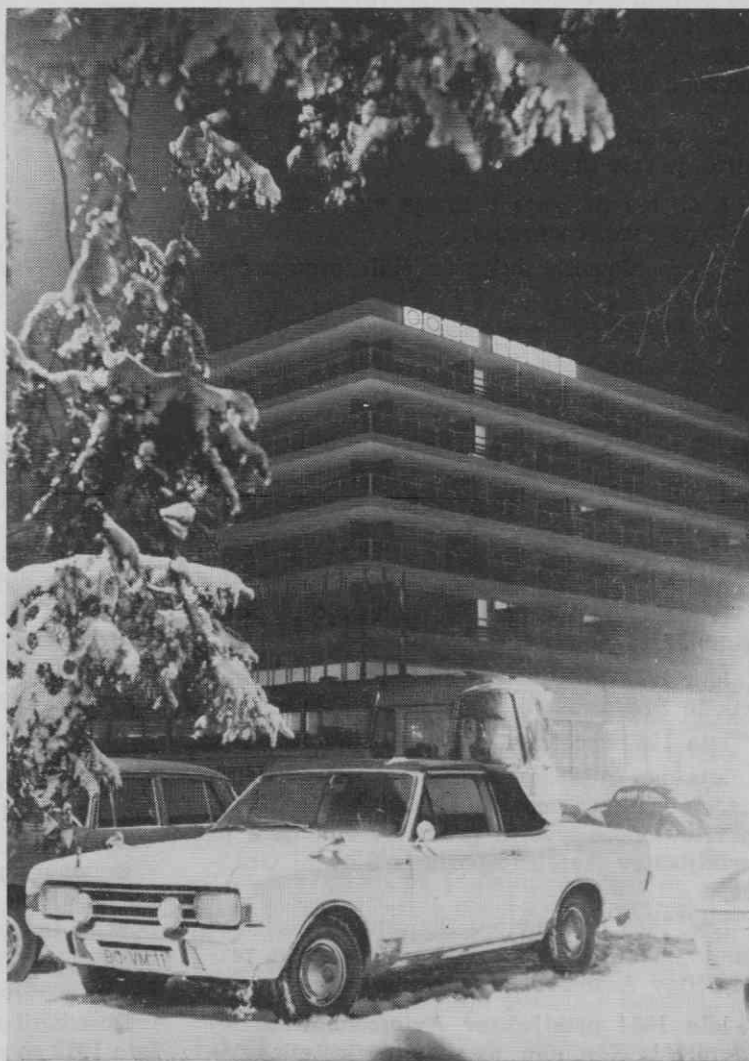
VIATOR

V mesecu septembru letošnjega leta je podjetje praznovalo dvainsedemdesetletnico svojega obstoja. Predhodnik sedanjega prometnega in gostinsko-turističnega kombinata je bil namreč mestni promet v Ljubljani.

Ko se je po Evropi začel razvijati javni tramvajski prevoz in ko so nekatera večja mesta bivše avstro-ogrške monarhije že imela tak prevoz, so tudi v Ljubljani začeli razmišljati o mehaniziranem prevozu po mestu, saj je takrat mesto štelo že okrog 40.000 prebivalcev. Takratna mestna občina se je zato odločila za uvedbo javnega cestnega prometa.

Deželna vlada za Kranjsko je 29. novembra 1897 potrdila idejni projekt o gradnji električne cestne železnice. Ta gradnja se je začela v letu 1900, prvi tramvaj pa je zapeljal po ljubljanskih ulicah v septembru 1901.

Podjetje je bilo zelo majhno, saj je zaposlovalo le 64 ljudi, v svojem sestavu pa je imelo 18 zastarelih vozil. Te kapacitete so ostale še zelo dolgo, tako je npr. v letu 1910 podjetje razpolagalo z istim voznim parkom, število zaposlenih pa se je povzpelo na 75. V teh letih so bile zgrajene tudi delavnice in remiza. Leta 1927 je mestna občina odkupila dve

GOLF hotel, A kategorija last podjetja VIATOR Ljubljana, Celovška cesta

tretjini delavnic od bivšega lastnika (Malo-železniška družba) in podjetje preimenovalo v ECŽ (Električno cestno železnico). Modernizacija podjetja pa se je pričela šele v letu 1930, torej trideset let po ustanovitvi. Leta 1940 je podjetje imelo že 53 vozil in je razširilo tramvajsko mrežo. Vse to je komaj zadovoljevalo potrebe rastočega prometa. Tudi prvo desetletje po vojni podjetje ni kazalo živahnega razvoja, lahko govorimo celo o stagnaciji. Podjetje ni moglo s svojo zastarelo tramvajsko mrežo slediti potrebam hitro rastočega mesta. Tako je leta 1953 MLO Ljubljana potrdil program za razvoj mestnega prometa, ki je predvideval ukinitvev tramvajskega prevoza in preusmeritev na trolej-buse in avtobuse ter razvoj delavnic. Rekonstrukcija je bila zaključena nekako v letu 1958. Tako je minilo skoraj 60 let, ko podjetje še vedno predstavlja le čisto komunalno dejavnost, dotirano od občine oziroma mestnega sveta z obsegom poslovanja na ožjem območju Ljubljane.

Povsem nove osnove in možnosti za razvoj pa pomeni odločitev samoupravnih organov v letu 1958, da se podjetje postavi na lastno ekonomsko bazo in da postane sposobno ekonomsko živeti brez dotacij.

Takratni program, ki se je v celoti realiziral, je zato predvideval:

1. širitev podjetja v druge vrste rentabilnejšega cestnega prometa,
2. pospeševanje integracijskih procesov v prometu,
3. razvijanje vzporedne dejavnosti,
4. širitev materialne baze v poslovanju.

Ker takšnemu programu ime podjetja (ECŽ) ni več ustrezalo, se je podjetje preimenovalo v Ljubljana Transport, čigar ime je nosilo vse do 31. decembra 1971.

O razvoju podjetja v tem obdobju naj govorijo tile podatki:

leto 1958 je leto začetka medkrajevnega in potniškega prometa,

leto 1959 priključitev Avto-prometa Kamnik in Prevoznništva Ljubljana,

leto 1960 začetek turistične dejavnosti,

leto 1961 in 1962 priključitev Avtotransportnega obrata pri podjetju Rudnik Mežica, ustanovitev enote tovorni promet v Ljubljani in priključitev Avtotransporta iz Slovenj Gradca,

leto 1963 ustanovitev samostojne poslovne enote medkrajevni potniški promet in priključitev Avtoservisa z Jesenic,

leto 1964 priključitev Avtomehanične delavnice iz Kamnika, ustanovitev lastnih turi-

stičnih poslovalnic, pričetek obratovanja žičnice Španov vrh nad Jesenicami,

leto 1965 priključitev Avtoprevoza Maribor, začetek obratovanja žičnice Velika planina,

leto 1966 priključitev GTP Kamnik, gradnja hotela Ljubljana Transport v Ljubljani,

leto 1968 priključitev zdravilišča Franc Rozman iz Gozd Martuljka,

leto 1969 priključitev hotela Triglav, Park hotela in Golf hotela v gradnji na Bledu,

priključitev gostinstva na Slovenskem Koroškem,

leto 1971 priključitev penziona Smuk v Beli krajini,

leto 1972 ustanovitev nove poslovne enote v Črnomlju s priključitvijo gostinstva v Beli krajini.

Rast podjetja v zadnjih petnajstih letih se kaže tudi v tehle številkah:

Leto	Število voznih enot v prometnih dejavnostih		Število gostinskih kapacitet	
	potniški promet	tovorni promet	sedeži	ležišča
1955	59	—	—	—
1960	114	106	—	—
1965	230	221	—	—
1970	316	311	5.312	1.394

Leto	Število zaposlenih	Število prevoženih kilometrov		Število prepeljanih potnikov v milijonih
		potniški v milijonih	tovorni v milijonih	
1955	451	3,2	—	34,9
1960	825	7,5	3,8	36,3
1965	1788	14,3	7,1	64,4
1970	2462	23,5	13,4	87,0

V letu 1960 je podjetje ustvarilo 15,5 milijonov din, leta 1970 pa že okrog 200 milijonov din.

Tak dinamični razvoj, to je povečanje obsega vseh dejavnosti v podjetju tako prometnih kakor tudi gostinsko turističnih ter širitev podjetja po vsej Sloveniji, je sililo k temu, da je bilo nujno menjati ime podjetja, saj ni ustrezalo niti obsegu niti vrsti poslovanja. Torej dejavnosti turizma, hotelirstva in proizvodnje, teritorialna razvitost in ambicije po nadaljnjem razvoju niso več šli v okvir imena Ljubljana Transport. Sedanji naziv Viator je do vseh dejavnosti neopredeljen in zato dovolj splošen in širok, tako da v bodoče ne bo treba menjati ime. Drugih prednosti novega imena (boljša možnost reklamiranja, lahka izgovorjava v vseh jezikih itd.) tukaj ne bi omenjali.

Dosedanji rezultati in ocena poslovanja za leto 1972 so za podjetje dokaj ugodni.

Tako bo celotni dohodek podjetja realiziran nad planom in sicer okrog 360 milijonov ali za 25 % več kot lani. V prvih devetih mesecih letošnjega leta je podjetje ustvarilo že blizu 270 milijonov din realizacije v svojih 11 poslovnih enotah (7 poslovnih enot je v Ljubljani, druge pa so na Jesenicah, na Prevaljah, na Bledu in Črnomlju). Te enote so že v glavnem organizirane po principu TOZD. Za leto 1973 predvideva podjetje že nad 450 milijonov din realizacije.

Po bruto akumulaciji, ki jo je podjetje ustvarilo v osemmesečnem poslovanju letošnjega leta v višini 41 milijonov din, spada med velika slovenska podjetja. Takšna akumulacija predstavlja prek 30 % več kot v lanskem enakem obdobju. V letošnjem letu bo podjetje ustvarilo že okrog 60 milijonov bruto akumulacije, v letu 1973 pa med 70 do 75 milijonov.

Podjetje zaposluje nad 2.700 ljudi. Glede na dosežene poslovne rezultate, ki so v primerjavi z lanskim letom za okrog 30 % višje, so osebni dohodki porasli za 20 %. Povprečni osebni dohodek na zaposlenega se giblje okrog 2.130 din, kar je glede na druga cestno-transportna podjetja primerno in v skladu s samoupravnim sporazumom o delitvi dohodka v cestno transportnih podjetjih. Podjetje pa opravi precej dela v nadurnem času, kar je zaradi narave dela tako v prometni, kakor tudi gostinsko-turistični dejavnosti normalno.

Tako je bil povprečni osebni dohodek, preračunan na zaposlenega, po urah 1.776 din. Večji premik v osebnih dohodkih beležimo pri zaposlenih brez kvalifikacije in pri polkvalificiranih delavcih, saj je podjetje sprejelo sklep, da najnižji mesečni osebni dohodek v rednem delovnem času ne more biti nižji kot 1.100 din. Kot drug važen faktor v dviganju standarda zaposlenih je reševanje stanovanjske gradnje. Važen korak pri tem je povišanje stanovanjskega prispevka od 4 na 6 % od bruto osebnih dohodkov. To pomeni, da bo podjetje imelo v letošnjem letu prek 6 milijonov za te namene.

Podjetje se iz leta v leto uspešneje vključuje v mednarodno delitev dela tako na področju prometa kot na področju gostinstva in turizma. Tudi v letošnjem letu beležimo občuten napredek, saj smo v prvih osmih mesecih ustvarili že blizu 31 milijonov din devizne realizacije, kar je za 41 % več kot v enakem lanskem obdobju. Gros devizne realizacije odpade na konvertibilno področje. Taka realizacija omogoča podjetju, da pokriva vse svoje devizne obveznosti tako za nabavo rezervnih delov, opreme in drugih deviznih izdatkov kot za odplačilo kreditov.

Devizni saldo podjetja je pozitiven.

Dolgoročna investicijska politika in investicijska vlaganja temeljijo na naslednjih osnovah:

a) pospešeno vlaganje v vse dejavnosti podjetja z upoštevanjem, da se likvidnost ohrani na primerni višini in dosežejo kar se da optimalni rezultati,

b) angažiranje denarnih sredstev zunaj podjetja (bančni in drugi krediti, kar smo v prejšnjih letih zanemarili),

c) investirati samo tam, kjer se pokaže ekonomska upravičenost,

č) po svojih možnostih investirati in ustanovljati poslovne enote podjetja tudi na nerazvitih območjih Slovenije.

V okviru te dolgoročne orientacije in razpoložljivih virov realizira podjetje v letošnjem letu naslednje investicije:

a) Investicije v prometni dejavnosti so vsakoletna osnovna naloga podjetja, ker si mora podjetje zagotoviti vozila, ki ustrezajo kulturnemu prevozu potnikov in zahtevam koricarstnikov naših tovornih prevozov. Celotna investicija v vozila znaša po planu blizu 40 milijonov dinarjev. Težave pa se pojavljajo pri nabavi zaradi neustreznega deviznega režima.

b) Po več letih poteka kompletna modernizacija in nova gradnja delavniških prostorov, za te namene bo podjetje porabilo prek 20 milijonov din (Ljubljana, Kamnik, Jesenice, Slovenj Gradec, Maribor, Črnomelj).

c) Na področju gostinsko turistične gradnje je podjetje do I. polletja pripravilo obsežno dokumentacijo za investicije, ki obsegajo razdobje 3—5 let. Program obsega naslednje investicije:

— Hotel Malograjski dvor v Kamniku s 56 ležišči (v gradnji),

— prva etapa gradnje žičniških naprav in smučišč ter rekreacijskega centra Velika planina z zmogljivostjo 4.000 oseb na uro (v gradnji),

— gostinski objekt Grad Črnomelj v pripravi,

— adaptacija pensiona Špik v Gozdu Martuljku (v gradnji),

— adaptacija dveh manjših gostinskih obratov na Slovenskem Koroškem pa je bila že realizirana.

Izdelani so investicijski programi za novi Park hotel na Bledu, Hotel v Kamniški Bistrici, v pripravi pa je dokumentacija za hotel in sistem žičnic v Gozdu Martuljku, hotel in izkoriščanje mineralne vode v Kotljah na Koroškem. Vse te investicije bodo pričeli realizirati takoj, ko dobijo potrebne kredite.

Tine Špolad dipl. oec.

Temeljna vprašanja

distribucije električne energije Slovenije

1. SPLOŠNO

Preskrba gospodarskih in drugih podjetij ter občanov z električno energijo je temeljnega pomena za njihov razvoj oziroma standard. Značilnost preskrbe z električno energijo je njena istočasna proizvodnja in poraba. Potrebe po električni energiji globalno stalno naraščajo in je zaradi tega prisotna nenehna skrb za razširjeno reprodukcijo. Razširjena reprodukcija in eksploatacija elektroenergetskih kapacitet mora biti racionalna, da bi lahko bila cena električne energije za odjemalce sorazmerno nizka. Zaradi tega nastajajo v razvitem elektrogospodarstvu veliki sistemi, ki v tehnično-energetskem pogledu segajo celo prek državnih mej.

Racionalnost poslovanja — pa tudi drugi razlogi — nujno zahteva v razvitem elektrogospodarstvu organizacijsko delitev dela sicer enovitega tehnološkega procesa. Taka delitev je v horizontalnem in vertikalnem smislu. V horizontalnem pogledu se organizacijska delitev v naši državi omejuje z republiškimi mejami. V razvitem elektrogospodarstvu na območju posameznih regij oziroma republik, kakor je izrazito npr. že Slovenija, pa je nujna tudi vertikalna organizacijska delitev, to je, delitev na dejavnost proizvodnje in prenosa ter na dejavnost distribucije električne energije. V tej smeri je izrazito šel razvoj v Sloveniji v približno zadnjih 10 letih.

Distribucijske elektrogospodarske organizacije so se v lanskem letu integrirale v Združeno podjetje Za distribucijo električne energije Slovenije, sedaj pa so se integrirale tudi elektrogospodarske organizacije proizvodnje in prenosa v svoje Združeno podjetje. Menimo, da je treba pri obravnavanju problematike elektrogospodarstva izhajati od take dosežene globalne organizacijske obilke in bi bile kakršnekoli drugačne tendence neodgovorne. Drugo je seveda vprašanje urejevanja notranjih odnosov, kot je vprašanje temeljnih organizacij združenega dela in drugo.

Odnosi med elektrogospodarskimi organizacijami proizvodnje in prenosa v jugoslovanskem merilu, po drugi strani pa odnosi med takimi organizacijskimi in distribucijskimi organizacijami se urejajo delno s predpisi, v glavnem pa s pogodbami o poslovno-tehničnem sodelovanju.

Med značilnosti elektrogospodarske dejavnosti v preskrbi z električno energijo štejemo: temeljno potrebo vseh vrst družbenih dejavnosti in občanov (gospodinjstev), ustrezno kvaliteto (frekvenca in napetost), stalno pripravljenost dobave na pragu odjemalcev, stalno rast porabe ter tudi nujno monopolnost v odnosu do odjemalcev električne energije. Zaradi tega so nekatera vprašanja na področju elektrogospodarstva splošnega oziroma skupnega družbenega pomena in interesa. Pri obravnavanju elektrogospodarstva moramo upoštevati tudi dejstvo, da so poleg elektroenergetskih objektov proizvodnje in prenosa kot

elektroenergetskega sistema v ožjem pomenu tudi distribucijski elektroenergetski objekti v veliki meri infrastrukturnega značaja, kar je treba upoštevati zlasti pri reševanju vprašanj o financiranju razširjene reprodukcije.

Iz povedanega sledi, da je za področje elektrogospodarstva — tako za dejavnost proizvodnje in prenosa, kakor tudi za distribucijsko dejavnost — potrebno ustrezno družbeno usmerjanje.

V sedanjem prehodnem obdobju so veljavni naslednji predpisi:

a) temeljni zakon o elektrogospodarstvu, katerega veljavnost je naša republika podaljšala kot začasni republiški zakon (razen poglavja o Skupnosti jugoslovanskega elektrogospodarstva);

b) uredba o tarifnem sistemu za prodajo električne energije, ki je izšla na osnovi zgoraj imenovanega zakona;

c) začasna zvezna uredba o cenah električne energije (Uradni list SFRJ, št. 8/71) ter na njeni podlagi sprejeti »Sklep« republiškega izvršnega sveta o maksimiranju tarifnih postavk na prenosu (Uradni list SRS, št. 19/71);

č) pravilnik o tehničnih pogojih za dobavo električne energije (Uradni list SFRJ, št. 25/69);

d) zvezni zakon o tehničnih ukrepih (v neki meri);

e) štiri republiški zakoni o financiranju elektroenergetskih objektov (Uradni list SRS, št. 28/71);

f) razni tehnični predpisi, ki zadevajo elektroenergetske objekte in naprave ter upravljanje z njimi.

Med družbeno usmerjanje štejemo tudi družbeni dogovor o ureditvi vprašanj posebnega družbenega pomena na področju elektrogospodarstva, ki je bil sklenjen z elektrogospodarskimi organizacijami proizvodnje in prenosa (Uradni list SRS, št. 21/71).

Odnose med elektrogospodarskimi organizacijami in odjemalci električne energije urejujejo tudi pravilniki distribucijskih organizacij, zlasti:

— pravilnik o dobavi električne energije,

— pravilnik o tarifi za prodajo električne energije,

— pravilniki o sofinanciranju distribucijskih elektroenergetskih objektov.

Navedli smo razne predpise in drugo regulativo, ker menimo, da jo bo treba upoštevati pri pripravi nove regulative; kar je dobro in v praksi realizirano, bo treba prevzeti, razne pomanjkljivosti spremeniti, praznine dopolniti, kar pa je neustrezno in odvečno, opustiti. Zelo narobe bi

bilo, če pri pripravi nove regulative ne bi tako postopali, temveč bi dopustili, da se razmahnejo razne kombinatorike.

Nova regulativa oziroma oblike družbenega usmerjanja, ki naj zamenjajo zgoraj navedene predpise a) in b), naj bodo:

1. novi zvezni zakon o elektrogospodarstvu, ki bo obravnaval v glavnem samo vprašanja o sodelovanju elektrogospodarskih organizacij proizvodnje in prenosa v jugoslovanskem merilu;

2. novi republiški zakon o elektrogospodarstvu, ki naj obravnava samo osnovna vprašanja odnosov v elektrogospodarstvu in med elektrogospodarstvom ter odjemalci električne energije;

3. izpopolnjeni obstoječi družbeni dogovor za področje proizvodnje in prenosa;

4. družbeni dogovor za področje elektrodistribucije.

Namesto dveh družbenih dogovorov, omenjenih pod 3 in 4 prihaja v poštev skupni družbeni dogovor.

Vsa podrobnejša vprašanja o poslovanju elektrogospodarskih organizacij in odnosih med dobaviteljem in odjemalci električne energije pa naj rešujejo pravilniki elektrogospodarskih organizacij, zlasti organizacij za distribucijo električne energije.

V naslednjem navajamo nekatera temeljna vprašanja na področju elektrogospodarske dejavnosti distribucije električne energije.

2. OSNOVNA NALOGA

Osnovna naloga elektrodistribucijske dejavnosti je neposredno in redno preskrbovanje vseh odjemalcev (interesentov) z zadostnimi količinami električne energije ustrezne kvalitete in po ustreznih cenah. Izjema so nekateri specialni veliki odjemalci, ki so neposredno odjemalci na prenosu, in ki jih je v Sloveniji že mnogo let pet (Kidričevo, Ruše, tri železarne). To so odjemalci, ki trošijo velike količine električne energije za elektrolitske, elektrokemične in elektrometalurške procese. V to skupino izjemnih odjemalcev na prenosu spada samo zgoraj navedenih pet odjemalcev. Ti odjemalci se lahko v pomembnem obsegu — razen elektrolize v Kidričevem — prilagajajo možnostim proizvodnje električne energije.

Za pravilno in racionalno usmerjeno razširjeno reprodukcijo in zagotovitev zadostnih količin električne energije je nujna čim realnejša prognoza potreb po električni energiji tudi za daljše obdobje. Pri tem pa bodo potrebni plani za usmerjevanje rabe raznih vrst uporabne energije, zlasti na področju gospodinjstva (premog, plin, nafta, elektrika).

3. POGOJI ZA DOBAVO ELEKTRIČNE ENERGIJE

Do preskrbe z električno energijo iz distribucijskega omrežja imajo pravico vse pravne in fizične osebe, če so izpolnjeni energetski, tehnični in finančni pogoji glede sofinanciranja potrebne razširjene reprodukcije.

Ta in druga vprašanja je treba reševati z elektroenergetskimi soglasji oziroma s pogodbami o priključitvi. Enako velja za obstoječe odjemalce, ki pomembno povečujejo odzemno moč. Eno izmed osnovnih pravil je, da se s priključitvijo

novega odjema na omrežje ne smejo poslabšati elektroenergetske razmere pri drugih odjemalcih.

S priključitvijo elektroenergetskih instalacij oziroma postrojev odjemalca na omrežje dobavitelja nastanejo med njima obveznosti. Te obveznosti dobijo pravno obliko s sklenitvijo pogodb o dobavljanju električne energije. Z večjimi odjemalci naj se sklepajo letne ali večletne pogodbe, z odjemalci na nizki napetosti pa pogodbe za nedoločen čas, ali pa tako imenovane pristopne pogodbe. Take oblike pogodbenih odnosov so se izkazale za umestne in zaradi tega naj jih tudi novi zakon potrdi.

Vprašanja krajših in letno nekajkratnih prekinitev ali omejitev dobave električne energije je treba reševati s pogodbami.

Nerešeno pa je vprašanje, če pride do pomanjkanja električne energije, ko so potrebne obsežnejše »redukcije«. Gre za vprašanje vrstnega reda odjemalcev in za vprašanje ustreznih odškodnin. Menimo, da bo umestna sklenitev družbenega dogovora, kar naj predvidi novi zakon o elektrogospodarstvu. Osnutek za razpravo o vsebini takega družbenega dogovora je elektrodistribucija razposlala raznim republiškim forumom že leta 1970.

4. RAZŠIRJENA REPRODUKCIJA IN NJENO FINANCIRANJE

Razširjena reprodukcija distribucijskega omrežja (od napetosti 110 kV do hišnih priključkov) je stalna in neprekinjena dejavnost zaradi stalnega priključevanja novih odjemalcev, zaradi pomembnega povečanja moči obstoječih odjemalcev, zaradi »plazečega« naraščanja odjema in zaradi postopnega izboljševanja kvalitete v dobavljanju električne energije. Ugotavljamo, da se v elektrodistribuciji močno prepleta razširjena in enostavna reprodukcija.

Za izvajanje razširjene reprodukcije so potrebne študije dolgoročnega oblikovanja omrežja, potrebni so dolgoročni programi (15 let) in kratkoročni plani (5 let), ki morajo sloneti na študijah čim realnejših prognoz o potrebah po električni energiji za območje vse Slovenije, za posamezna širša in ožja območja in za razne vrste odjemalcev.

Programi in plani tistih delov distribucijskega visokonapetostnega omrežja, ki se priključujejo na prenosno omrežje, morajo biti med seboj usklajeni s programi in plani prenosnega omrežja.

Vprašanje o financiranju razširjene reprodukcije za področje proizvodnje in prenosa kakor tudi za področje distribucije dosedaj še ni bilo sistemsko rešeno za daljše obdobje, temveč se je reševalo sprotno, oziroma se sploh ni reševalo.

Predlagamo, da se potrebna vlaganja v razširjeno in enostavno reprodukcijo na področju elektrodistribucije zagotavljajo iz naslednjih virov:

a) sredstva distribucijskih organizacij, to so pretežni del sredstva amortizacije in sredstva poslovnih skladov;

b) sredstva iz prispevkov interesentov oziroma odjemalcev električne energije;

c) sredstva iz družbenih skladov oziroma družbenih sredstev;

č) kratkoročni bančni in drugi krediti, ki pa imajo bolj premostitveni značaj.

Predlagamo, da bi sredstva elektrodistribucijskih organizacij zagotavljala 70 % vseh potrebnih sredstev za razširjeno in enostavno reprodukcijo

ter za odplačilo posojil. Tako visok delež bo mogoče zagotoviti le pod pogojem, da se ustrezno povečajo povprečne prodajne cene električne energije. Pripomniti je treba, da se prodajne cene oziroma tarifne postavke za potrebe distribucije niso povišale že od leta 1965; za koliko pa so se v tem obdobju povečale cene gradbenih in drugih storitev, raznovrstnega materila in opreme, je splošno znano.

Drugi glavni vir za financiranje razširjene reprodukcije bi bili prispevki interesentov in odjemalcev električne energije, to je tistih, ki se na novo priključujejo na distribucijsko omrežje in tistih, ki pomembno povečujejo angažirano moč iz omrežja. Ti prispevki so pri večjih odjemalcih na visoki napetosti lahko deloma tudi v obliki dolgoročnejših posojil. Te prispevke vplačujejo posamezni interesenti oziroma odjemalci, zbirajo pa se tudi v obliki samoprispevkov, oziroma naj bi se zbirali tudi na podlagi odlokov občinskih skupščin za določeno obdobje za odjemalce na določenih območjih krajevnih skupnosti, ko so potrebne večje rekonstrukcije lokalnega omrežja. Glede sofinanciranja distribucijskih elektroenergetskih objektov imajo distribucijske organizacije svoje pravilnike, ki pa jih bo treba še dopolniti.

Omenili smo že, da je velik del distribucijskih elektroenergetskih objektov infrastrukturnega značaja. Ker je tako, potem je prav, da se zagotovi del potrebnih investicijskih sredstev z dolgoročnimi in nizkoobrestnimi posojili iz družbenih skladov oziroma iz družbenih sredstev.

5. POLITIKA IN REŽIM CEN ZA ELEKTRIČNO ENERGIJO

Povprečne prodajne cene za električno energijo so pod družbeno kontrolo.

Ker je električna energija ena izmed primarnih in temeljnih potreb, so umestne težnje za sorazmerno nizke povprečne cene, kar velja še posebej za kategorijo »gospodinjstvo«. Politika in režim cen mora stimulirati racionalno trošenje električne energije in čim enakomernejše ter popolnejše izkoriščanje razpoložljivih kapacitet proizvodnje, prenosa in distribucije.

Upoštevati je treba, da so stroški distribucije v glavnem neodvisni od transportnih in dobavljenih količin električne energije (kWh).

Povprečne prodajne cene oziroma tarifne postavke posameznih obračunskih veličin naj bodo tudi v bodoče različne za odjemalce na visoki napetosti in za odjemalce na nizki napetosti; pri slednjih, ki jih včasih označujemo s pojmom »široka potrošnja« je treba posebej obravnavati skupino gospodinjstvo.

Da bi dosegli zgoraj omenjene cilje, naj novi republiški zakon o elektrogospodarstvu določi ustrezne osnove tarifnega sistema, to je obračunske velikosti: obračunska moč (kW), delovna energija (kWh) in prekomerno prevzeta jalova energija (kVarh), ki pa so lahko različne glede na dnevni čas trošenja električne energije.

Novi zakon naj tudi določi, da so tarifni sistem in tarifne postavke enake na območju vse Slovenije, čeprav je struktura odjema in fizična struktura omrežja na posameznih območjih različna. Pripominjamo, da je bila v Sloveniji upoštevana taka enakost tarif praktično v vseh povojnih letih, čeprav so prejšnji predpisi dopuščali tudi različne tarife po posameznih zonah (regijah). Ker ostajajo predlogi nekaterih posameznikov

zunaj distribucije, da bi se distribucija atomizirala, opozarjamo, da bi v takem primeru doživeli ekonomsko-politične težave, ker bi se za enakovrstne odjemalce tarifne postavke razlikovale med posameznimi območji tudi v razmerju 1:2 in še več.

6. ODNOSI MED DEJAVNOSTJO PROIZVODNJE IN PRENOSA TER DEJAVNOSTJO DISTRIBUCIJE ELEKTRIČNE ENERGIJE

Omenili smo že, da so distribucijske organizacije v Sloveniji združene v svojem združenem podjetju, medtem ko organizacije proizvodnje in prenosa v svojem združenem podjetju.

Vprašanja prodaje in nakupa električne energije na predajnih mestih prenosa urejata obe združeni podjetji z letnimi pogodbami, skladno z določili zakona o elektrogospodarstvu, z drugimi veljavnimi predpisi in usklajenima družbenima dogovoroma, oziroma skupnim družbenim dogovorom.

Racionalnost preskrbe z električno energijo in stabilnost prodajnih cen zahteva določila, da so lahko neposredni odjemalci na prenosu samo specialni veliki odjemalci električne energije, ki so bili že prej omenjeni.

Da se zagotovijo osnove za pripravo racionalnih programov in planov za razvoj prenosnega omrežja ter tistega dela distribucijskega omrežja, ki se navezuje na prenosno omrežje, in da se odredi odgovornost za pravočasno zgraditev potrebnih objektov, je potrebna funkcionalna razmejitev med prenosnimi in distribucijskimi objekti. Osnove take razmejitve naj določi zakon, konkretne razmejitve za daljše obdobje pa naj se ugotovijo z dogovorom med združenima podjetjema.

Ker so nekateri elektroenergetski objekti proizvodnje in prenosa ter nekateri distribucijski elektroenergetski objekti medsebojno povezani na predajnih mestih, je treba, da se nekatere naloge opravljajo koordinirano. Da se zagotovi taka koordinacija, naj združeni podjetji obvezno sklene dogovor o poslovno-tehničnem sodelovanju.

7. SODELOVANJE Z OBČINSKIMI SKUPŠČINAMI IN KRAJEVNIMI SKUPNOSTMI

Ker so občinske skupščine zainteresirane na vprašanjih o preskrbi z električno energijo organizacij in občanov na svojih območjih, naj postane ustrezno sodelovanje z distribucijskimi organizacijami redna praksa. Tako sodelovanje naj pobbliže ugotovi predlagani družbeni dogovor. To sodelovanje naj bo v glavnem v naslednjih zadevah: programi in plani razvoja elektrodistribucijskega omrežja, obravnavanje problematike preskrbe z električno energijo, vrstni red morebitnih redukcij električne energije, sofinanciranje odjemalcev električne energije večjih rekonstrukcij neustreznih omrežij, ustanavljanje elektrifikacijskih komisij oziroma odborov v sklopu podeželskih krajevnih skupnosti in vprašanja javne razsvetljave.

Novi zakon o elektrogospodarstvu naj pooblasti občinske skupščine, da lahko izdajajo odloke o obveznih prispevkih odjemalcev električne energije — namesto za izgradnjo distribucijskih elektroenergetskih objektov — na določenih območjih posameznih krajevnih skupnosti za določena obdobja.

Razvoj potrošnje električne energije in uvedba službe za odjemalce na področju mesta Ljubljane

Električna energija kot najbolj plemenita in vsestransko uporabna energija je v zadnjem desetletju prav gotovo že prodrla v vsako slovensko hišo.

S to neprecenljivo pridobitvijo so se na široko odprla vrata modernizaciji slehernega odjemalca električne energije, pa naj si bodo to gospodinjstva, kmetijski odjemalci ali obrtniki.

O pojavu velikega števila najrazličnejših električnih porabnikov najbolj zgovorno priča porast v porabi električne energije.

Na področju OZP Elektro Ljubljana s poslovnimi enotami Kočevje, Ljubljana mesto, Ljubljana okolica, Novo mesto in Trbovlje, ki predstavlja nad 40 % celotne distribucije električne energije v Sloveniji, se je v zadnjih osmih letih (podjetje je bilo namreč ustanovljeno leta 1963) povečal prevzem električne energije za 74 %, in sicer od 691.878 MWh v letu 1964 na 1 mil. 208.440 MWh v letu 1971. Število gospodinjstev odjemalcev je naraslo za 23 % od 141.409 v letu 1964 na 174.140 v letu 1971, pri čemer se je letna prodaja v gospodinjstvu dvignila od 192.104 MWh na 363.074 MWh oziroma za 90 %. Povprečna letna poraba električne energije na gospodinjstvo se je povzpela od 1.360 kWh v letu 1964 na 2.060 kWh v letu 1971.

Mesto Ljubljana kot celota je prav gotovo specifično konzumno področje v naši OZP. Na razmeroma majhnem teritoriju je skoncentriranih kar 70.000 gospodinjstev odjemalcev, katerih povprečna letna poraba električne energije je znašala v letu 1971 nad 2.900 kWh, kar je znatno nad povprečjem podjetja.

Specifična letna poraba na gospodinjstvo je po posameznih letih naraščala takole:

Leto	Štev. kWh gospodinjstva	Letni porast v odstotkih
1964	2.210	—
1965	2.280	3,6
1966	2.380	4,3
1967	2.490	4,6
1968	2.630	4,0
1969	2.720	5,0
1970	2.830	3,8
1971	2.920	3,3

Iz gornjega pregleda specifične letne potrošnje električne energije v gospodinjstvu je razvidno, da poraba ne narašča več tako intenzivno oziroma procent letnega prirastka celo upada.

Na razvoj porabe električne energije v gospodinjstvu je prav gotovo vplivala tudi cena za kWh.

V posameznih letih se je povprečna cena kWh v gospodinjstvu gibala takole:

Leto	Par/kWh
1964	8,60
1965	12,58
1966	18,20
1967	18,00
1968	17,83
1969	17,47
1970	19,42
1971	21,01

Na znižanje povprečne cene v letih 1967—1969 je vplival zelo močan porast uporabe dvotarifnega merjenja električne energije, medtem ko je na povišanje cen vplivalo zvišanje tarifnih postavk v avgustu leta 1965 in v aprilu 1970 ter ponovno julija 1971.

Na področju mesta Ljubljane je imelo v letu 1971 že nad 42 % vseh gospodinjstev odjemalcev dvotarifno merjenje energije. Kljub temu, da je cena za kWh v času višje tarife (VT) dvakrat večja kot v času manjše tarife (MT), se dnevni diagram obremenitve ne izravna tako, kot bi bilo zaželeno in kot bi bilo pri čakovati glede na razmerje cen za električno energijo v času VT oziroma MT. Nočne obtežbe predvsem med

polnočjo in peto uro zjutraj znašajo približno le tretjino dnevnih dopoldanskih oziroma večernih maksimalnih obremenitev. To nam prav gotovo daje pomislek, da naši gospodinjstvi odjemalci še vse premalo uporabljajo termoakumulacijske električne porabnike katerih obratovanje je možno prenesti v čas nizkih obremenitev. Predvsem so tu mišljeni električni boilerji večjih moči in termoakumulacijske električne peči, katerih obratovanje ni togo vezano na čas. Poleg omenjenega je električna energija v zadnjem času v Ljubljani dobila zelo močna konkurenta v mestnem plinu in daljinskem ogrevanju ter topli vodi iz toparne.

Vse te ugotovitve nas nujno vodijo k razmišljanju o uvedbi službe za stike z odjemalci električne energije, saj imamo sedaj skoraj edini stik z njimi le prek naših inkasantov. Pričakujemo namreč lahko, da bo z gradnjo novih termokapacitet TE Soštanj IV in NE Krško nočne energije v izobilju, vendar se pred nas postavlja vprašanje, ali bomo tedaj sposobni vplivati na konzumente, da se bodo prilagodili našim željam po trošenju električne energije v času nizkih obtežb.

Prav gotovo ne bi bilo umestno, da bi to napravili kar po najenostavnejši poti in sicer s ceno za kWh, saj nanjo po vsej verjetnosti tako mi kot tudi odjemalci ne bodo pripravljani.

S podobnimi problemi, kot smo jih popreje navedli, so se v zahodnih deželah spoprijeli že pred desetletji. Znano nam je, da imajo v Zahodni Nemčiji distribucijska podjetja posebno službo, ki skrbi za stike z odjemalci že nad trideset let. Prek te poizkušajo vplivati na razvoj potrošnje v smeri izravnavanja dnevnega obtežilnega diagrama ter povečanja potrošnje električne energije nasploh. V ta namen imajo po vseh večjih mestih tako imenovane centre za nasvete potrošnikom, v katerih lahko dobe odjemalci prav vse informacije v zvezi z uporabo električne energije in v katerih z različnimi predavanji seznanjajo svoje odjemalce o uporabi ter uporabnosti najrazličnejših električnih porabnikov, s čimer posredno vplivajo na povečano potrošnjo električne energije. Za stike z odjemalci zunaj mestnih področij imajo zaposlene tako imenovane svetovalke za uporabo električne energije v gospodinjstvu, ki prirejajo predavanja za šolsko mladino, v kateri vidijo svoje bodoče potrošnike, in za odjemalce električne energije.

Tudi pri nas v Ljubljani sodimo, da je že dozorel čas, ko bo treba misliti na začetek delovanja službe odjemalcem. V ta namen mislimo že v bližnji prihodnosti odpreti center za nasvete potrošnikom v povezavi z že obstoječim Centralnim zavodom za napredek gospodinjstva, seveda na začetku v manjšem obsegu, v katerem bomo imeli razstavljene najbolj tipične električne porabnike. V njem naj bi bili zaposleni dva ali trije strokovno usposobljeni ljudje, ki bodo lahko odjemalcem dajali informacije o uporabi in uporabnosti posameznih električnih porabnikov ter o možnosti uporabe električnih aparatov predvsem večjih moči na posameznih področjih mesta Ljubljane, seveda vse to v ozki povezanosti s tehničnimi službami.

Poleg tega naj bi v povezavi s tem centrom prirejali razna predavanja v zvezi z uporabo električne energije ter izdajali razne brošure, z vsebino katerih bomo poizkušali vplivati na razvoj in usmerjanje potrošnje električne energije.

Na osnovi izkušenj, ki si jih bomo pridobili na tem področju v Ljubljani, naj bi kasneje uvedli tudi predavanja za odjemalce na podeželju in odprli manjše posvetovalne centre v drugih večjih mestih na konzumnem področju Elektro Ljubljane.

Nov obrat komunalne energetike v Šiški

Sodobna ureditev mestnih področij zahteva različne komunalne naprave za oskrbo s komunalnimi storitvami. Poleg oskrbe s pitno vodo in elektriko je gotovo najvažnejša tista s toplotno energijo.

Izkušnje preteklih let in perspektive kažejo, da se toplotna potrošnja na omrežju Komunalne energetike v Ljubljani poveča letno za 30 do 40 Gcal/h. Toplarna v Mostah ima za ogrevalne namene zmogljivost 100 Gcal/h in ta kapaciteta je bila v letu 1969 že polno zasedena. Z gradnjo novih toplovodnih naprav v toplarni Moste bi bilo sicer možno povečati kapacitete tudi v Mostah, vendar bi nastopili problemi pri prenosu večjih količin toplotne energije v Šiško.

Porast toplotne potrošnje v občinah Šiška, Bežigrad in delno v občini Center je narekoval gradnjo novega toplotnega vira.

Središče toplotne potrošnje, enostavnost priključka na železniško omrežje in urbanistična zasnova mesta so bili odločilni za izbiro lokacije nove toplarne ob kamniški progi v Šiški.

V maju 1971 so se pričela prva dela na novi lokaciji in februarja 1972 je toplarna v Šiški začela oddajati prve Gcal v vročevodno omrežje.

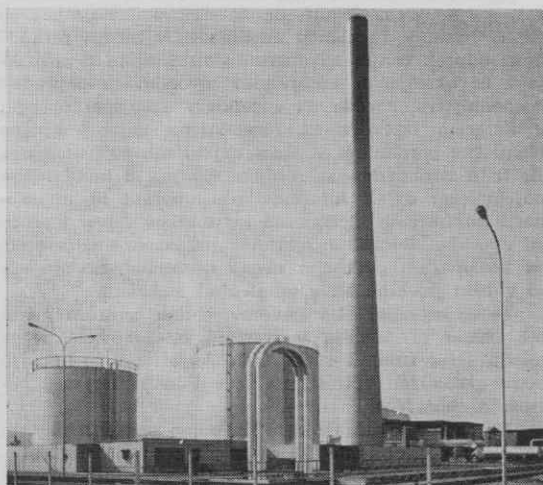
V I. etapi gradnje sta bila montirana dva vročevodna kotla po 50 Gcal/h in dva parna kotla po 10 ton pare na uro za potrošnike industrijske pare in za lastne potrebe.

Vročevodni kotli so konstituirani za obratovanje z nadpritiskom, tako da ventilator dimnih plinov ni potreben. Takšno obratovanje zahteva nepropustno izvedbo kotla, kar je doseženo z varjenimi ekranskimi stenami kotla. Konstrukcija kotlov in drugih pomožnih naprav omogoča kurjenje plina ali kurilnega olja. V zvezi z onesnaženjem zraka pri uporabi goriva je Hidrometeorološki zavod SRS izdelal ekspertizo, po kateri je bil zgrajen 100 m visok dimnik in dva rezervoarja za kurilno olje z vsebnostjo žvepla do 4% in z vsebnostjo žvepla pod 1% za ekstremno neugodne vremenske razmere, približno 10 dni v letu.

Na kotlih so vgrajeni tudi kvalitetni gorilniki, ki delajo z majhnimi prebitki zraka, obenem pa ne povečujejo nad mero števila trdnih delcev v dimnih plinih.

Za napajanje parnih kotlov in vročevodnega omrežja se uporablja dekarbonatizirana voda, ki se dodatno mehča in kondicionira z lugom, fosfati in hidrazinom. Tako pripravljena voda je termostabilna in korozijsko neagresivna.

Regulacijski krogi so trije in sicer: regulacija obremenitve, regulacija tople in hladne recirkulacije. Vse tri zagotavljajo najbolj ekonomično delovanje kotlov in optimalno zgorevanje.

Toplarna »Šiška«

IMP Ljubljana

velikan med
montažnimi
podjetji

IMP, Industrijsko montažno podjetje, Ljubljana, sodi v vrsto poslovno najbolj uspešnih slovenskih podjetij nasploh. Med jugoslovanskimi podjetji, ki se ukvarjajo z montažo notranjih instalacij, pa je največje v smislu fizičnih kazalcev in tudi najuspešnejše v smislu vrednostnih kazalcev. Relativni pomen IMP lahko plastično predočimo z naslednjimi podatki: povprečno število zaposlenih znaša 3000 ljudi, ki so v letu 1971 ustvarili 480 mio din celotnega dohodka in 70 mio čistega poslovnega rezultata. Omenjeni rezultati predstavljajo več kot dve tretjini celotnih dohodkov enakovrstne dejavnosti v SR Sloveniji, povprečne jugoslovanske rezultate pa presegajo pri dosedanji produktivnosti dela za 43% in pri poslovni učinkovitosti (stopnji intenzivnosti v uporabi družbenih sredstev) za več kot 60%. S svojimi izdelki in storitvami je IMP evropsko renomirana firma, kar lahko potrdimo s prejetimi priznanji iz tujine bodisi s čisto fizičnimi kazalniki, ki nas uvrščajo v zgornji del lestvice največjih evropskih montažnih podjetij.

Kakšen vsebinski napredek pomeni minulih 25 let uspešnega delovanja IMP Ljubljana, lahko (delno) opišemo z razvojem montažne dejavnosti. Po prvi svetovni vojni je bilo v Sloveniji le malo vodovodnih instalaterjev; medtem ko monterjev centralne kurjave, klimatskih naprav in elektro monterjev še ni bilo. Instalacije so na večjih zgradbah izvajala izključno tuja podjetja; v njihovi pristojnosti je bilo tudi izdelovanje tehnične dokumentacije in nadziranje. Razvoj domačih podjetij se začne šele po letu 1930, ko se začne bolj organizirano usposabljanje tudi domači strokovni kader, predvsem za vodovodne in plinske instalacije (ker je njihova montaža manj zahtevna). Formalno organizacijska rast te povojne dejavnosti se je začela s združenjem manjših obrtnih montažnih podjetij po drugi vojni. Na tej osnovi sta nastali podjetji »Toplovod« in »Elektrosignal« Ljubljana, ki pa se leta 1963 združita v eno podjetje s sedanjo firmo.

Kratek pregled sedanjega poslovnega predmeta IMP Ljubljana nam kaže takole sliko: izvajamo inženiring kompletnih in kompleksnih objektov na vseh področjih družbene dejavnosti; izvajamo posamične vrste montažnih storitev: vodovod, centralna kurjava, klimatizacija, plinski vodi in elektroinstalacije; uspešno izvajanje montaže pa ne bi bilo možno brez strokovno in številčno izredno močne projektivne dejavnosti za spredaj omenjene montažne vrste; v naših tovarnah proizvajamo izdelke za potrebe šibkega in jakega toka, komfortne klimatske naprave, termoenergetsko opremo, elemente za avtomatizacijo in imamo močno livarstvo za kakovostno sivo litino; poleg tega smo ekskluzivni zastopnik za švedsko firmo »Alfa-Laval«. Skratka, z navedeno razsežnostjo poslovnega predmeta IMP Ljubljana je v celoti pokrita horizontalna in vertikalna razčlenitev montažnih potreb.

Iskanje vzrokov, ki so omogočili tako uspešno rast in razvoj našega podjetja, nas navaja k poudarjanju pomena, ki ga ima v prvi vrsti visoka delovna usposobljenost neposrednih proizvajalcev (komaj 10,34% je nekvalificiranih), kar je združeno z visokim nivojem strokovnosti delavcev, zaposlenih v strokovnih službah IMP Ljubljana (13,65% pa jih ima končano višjo, visoko ali magistrsko stopnjo izobrazbe). To nam je omogočilo solidnost pri vzdrževanju poslovnih odnosov in sposobnost za reševanje zapletenih tehničnih postopkov na področju našega poslovnega predmeta in za uspešno vključevanje tudi v mednarodno delitev dela. Oboje pa je prispevalo k stabilnosti delovnega kolektiva, ki skupaj z vitalnostjo in dinamičnostjo našega razvoja v preteklosti opredeljuje tudi naša prihodnja hotenja in usmeritev.

Sposobnost prilagajanja ima bistven pomen pri doseganju poslovne uspešnosti IMP. Nič manjšega pomena nima skrb za nove ideje, nove delovne postopke in nove proizvode, ki jih je treba vpeljati v življenje sedmih samostojnih organizacij združenega podjetja IMP Ljubljana, ki so razmeščene po Sloveniji. Ravnanje na temelju ekonomskih načel postavlja zahtevo, da se tudi v prihodnje odrekamo stremljenju po trenutno doseženih rezultatih. Stimuliranje tovrstnih hotenj nas bo prej ali slej obsodilo na dekadenco.

Splošno
gradbeno
podjetje

GROSUPLJE

telefon 771 011

ČESTITAMO VSEM DELOVNIM
KOLEKTIVOM, POSLOVNIM
PRIJATELJEM IN PARTNERJEM
ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE 29. november,

OBENEM PA JIM ŽELIMO
SREČNO IN USPEŠNO
NOVO LETO 1973

Projektiramo in gradimo visoke in nizke
ter industrijske gradnje

 arbo

tovarna
kemičnih
izdelkov
ljubljana-polje

proizvaja:

TERACO + MARMOR, sredstvo za
čiščenje kamnitih površin, Emulzija
AVTO, za osvežitev in zaščito avto
laka, ARBONITE, impregnacijska
sredstva za les.

Se priporočamo!

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim po-
slovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29.
november, obenem pa želimo polno delovnih
uspehov v NOVEM LETU 1973!

16

ljubljska banka

pravi naslov
za denarne zadeve

Damški hola hop

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41

Telefon: 55 366, 57 052

Podjetje za izdelavo in popravilo kmetijske in gozdarske mehanizacije.

Telex: 31 271

Telegram: Agrostroj-Ljubljana, Ljubljana, p. p. 7/I.

konstruira, projektira in izdeluje najsodobnejše naprave za namakanje z umetnim dežjem v stabilnem, polstabilnem in pomičnem sistemu.

Z lastno mehanizacijo opravlja vsa melioracijska dela, servis kmetijske in gozdarske mehanizacije ter avtomobilov Skoda, Simca, Saab in Land Rover.

Izdeluje epoksy smole in kite, odporne proti kislina in alkalijam za uporabo v strojni, gradbeni in živilski industriji.

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem
**ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER!**

Vsem voznikom motornih vozil
se priporočamo in jim želimo srečno
vožnjo v novem letu 1973

VSEM POTROŠNIKOM IN POSLOVNIM PARTNERJEM
ČESTITA ZA PRAZNIK 29. NOVEMBER
IN OBENEM ŽELI TUDI

ZADOVOLJNO NOVO LETO 1973

TRGOVSKO PODJETJE
nama
L J U B L J A N A

s prodajnimi enotami:

- VELEBLAGOVNICA PRI POŠTI, Ljubljana
- KONFEKCIJA ELITA, Ljubljana
- BLAGOVNICA S STANOVANJSKO OPREMO, Ljubljana
- BLAGOVNICA, Kočevje
- BLAGOVNICA, Škofja Loka
- VELEBLAGOVNICA, Velenje

Pasarstvo

GABRIJEL NOVŠAK

LJUBLJANA

Dolenjska cesta 7 a

Sporočamo svojim cenjenim strankam, da smo se preselili iz Tržaške ceste 34 a, kjer je bil prvotni obrat »PASARSTVA«, na Dolenjsko cesto 7 a in da redno obratujemo.

Želimo s kvaliteto in točno določenim rokom dobave zadovoljiti naročnike ter ustreči njihovim željam.

Vsem naročnikom, znancem, dobaviteljem in prijateljem pa želimo **SREČNO NOVO LETO 1973**

KOVINSKO PODJETJE

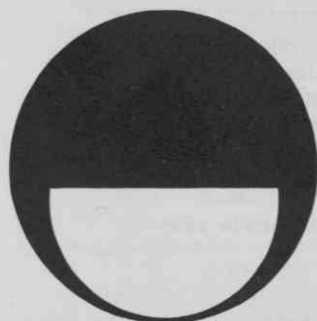
LJUBLJANA, KAMNIŠKA 41

izdeluje

jeklene konstrukcije, okna in vrata v »SECCO« izvedbi, stopniščne in balkonske ograje, regale za opremo skladišč in vse druge v ključavničarsko stroko spadajoče izdelke.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ZELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO 1973!

ČESTITA ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE
29. NOVEMBER,
ISTOČASNO PA ŽELI
SVOJIM POSLOVNIM
PRIJATELJEM
IN ZNANCEM
TUDI SREČNO
IN USPEŠNO
NOVO LETO 1973

LJUBLJANSKE MLEKARNE

ALPSKO MLEKO

JOGURTI

SIRI

SLADOLEDI

IN PROIZVODE OBRATOV

KMETISTVA

SADJARSTVA

VRTNARSTVA

GRUDA

EXPORT-IMPORT

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 10/III —
JUGOSLAVIJA

Telefoni:

Hišna centrala:	312 231, 312 833
Glavni direktor:	310 183
Sektor za meso:	310 546, 312 124
Sektor za živino:	313 345, 313 295
Sektor za krmo:	312 235
Sektor uvoza:	322 958
Sektor za proizvodnjo:	310 069
Finančni sektor:	313 324
Telex:	31 117 Yu Gruda
Telegram:	Gruda Ljubljana
Poštni predal:	243

Predstavništva:

ZAGREB, Palmotičeva 43 a, telefon: 32 143
BEOGRAD, Vljakovičeva 6, telefon: 25 188
Poslovalnica v Sežani, Partizanska 33 b, telefon
73 488
Poslovalnica Murska Sobota, Staneta Rozmana,
17, telefon 21 911

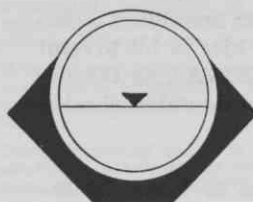
VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOV-
NIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM
PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 572, 316 070

projektira,
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Delovna skupnost

»KANALIZACIJE«

čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslov-
nim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. no-
vember in obenem želi polno delovnih uspehov
v NOVEM LETU 1973!

GRADBENO PODJETJE

TEHNIKA

LJUBLJANA, VOŠNJAKOVA ULICA 8

telefon: 311 444

telex: 31429 YU — GPTEH

Predmet poslovanja:

- graditev, projektiranje vseh vrst visokih in nizkih zgradb,
- graditev objektov za tržišče in oddajanje poslovnih prostorov v najem,
- proizvodnja in prodaja gradbenega materila in izdelkov,
- opravljanje uslug tujim naročnikom in prodaja lastnih izdelkov v obratih, opažarski obrat, železokrivski obrat, obrat mehanizacije, mehanični servis, kovinski obrat (proizvodnja mehaničnih lopat in pretovornih betonskih silosov) in avtopark,
- izvajanje investicijskih del v tujini,
- izvoz in uvoz blaga ter drugega reprodukcijskega materiala zase in za druge,
- zastopanje tujih firm

Čestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1973!

TEOL

Ljubljana

Zaloška cesta 54

Telefon: h. c. 311 522, direktor 316 642

izdeluje

tekstilna in usnjarska pomožna sredstva,
sintetična lepila,

detergente, sredstva za hlajenje v ko-
vinski industriji ter proizvode na bazi
etilenoksida.

Imamo lasten servis za uvajanje
naših izdelkov pri odjemalcih.

Čestitamo za praznik DNEVA REPUBLIKE
29. november, istočasno pa želimo svojim poslov-
nim prijateljem in znancem tudi SREČNO IN
USPEŠNO NOVO LETO 1973!

TOVARNA KEMIČNIH IZDELKOV
LJUBLJANA, TRŽAŠKA 32

PROIZVAJA

KREME ZA ČEVLJE,
SPRAYE ZA NEGO NAVADNEGA,
LAKASTEGA IN SEMIŠ USNJA,
SREDSTVA ZA ČIŠČENJE TAL,
SVEČE, NAVADNE IN OKRASNE;

FRIZERSKE PREPARATE,
BARVE IN PRELIVE ZA LASE,
LAKE ZA LASE,
SAMPONE;

NARTALAS IZDELKE — LASULJE IN LASNE
DODATKE

ILIRIJA — TRADICIJA
IN KVALITETA

Čestitamo za praznik dneva republike, obenem
pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1973!

KEMIČNA INDUSTRIJA

JUB

DOL PRI LJUBLJANI

proizvaja:

SUHE BARVE:	STEKLARSKI KIT:
mineralne barve	EXTRA steklarski kit
koksne barve	EGOJUBOSIT
organske barve	EGOMER
fasadne barve	EGO dur 30
cementne barve	EGO U special
barve JUBOFLOL	EGO SB 21

DISPERZIJSKI IZDELKI:

- JUBOCOLOR barve
- JUBOCOLOR PASTE za niansiranje
- JUPOL disperzijska barva
- JUKOL impregnacija za podlago
- JUBOLIN disperzijski kit
- JUBOLIT plastični omet

LEPILA:

JUBINOL 3 a, lepilo za lepljenje ultrapasa
JUBINOL 5 a, lepilo za lepljenje kartona in tapet
JUBINOL 6 a, lepilo za lepljenje parketa in top-
lega poda
JUBINOL 7 a, dvokomponentno lepilo za ploče-
vino in stiropor
JUBINOL 10 a, lepilo za malto
JUBINOL 11 a, lepilo za stiropor
SIPROLIT, lepilo za siporeks in keramične plo-
ščice
TAPETOFIX, lepilo za tapete

Franc Žmuc

pasarstvo

Ljubljana, Vižmarje

Tacenska cesta 96

Telefon 51 815

IZDELUJE VSA V TO STROKO
SPADAJOČA DELA.

TUDI ČASTITI DUHOVŠČINI
SE PRIPOROČA ŠE POSEBEJ
ZA IZDELAVO CERKVENIH
PREDMETOV.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN
DELOVNIM LJUDEM Č E S T I T A
Z A P R A Z N I K D N E V A R E P U B L I K E
29. NOVEMBER, OBENEM PA Ž E L I
S R E Č N O I N M I R N O N O V O L E T O 1973!

LIVARNA

LIGA

LJUBLJANA
Galjeva 266

Telefon
23 541

odliiva odlitke vseh barvastih kovin

Cestitamo za praznik dneva republike, obenem
pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1973!

TRGOVSKO PODJETJE

MEDEX LJUBLJANA
Miklošičeva 30

Nudimo vam naraven cvetlični in
gozdni med, pristno domačo me-
dico, preparate na osnovi matič-
nega mlečka in cvetnega prahu,
kot so: MELBROSIN, GELEE RO-
YALE, POLLJUVEN, MELBROSIA
pld. — čebelarski reprodukcijski
material — Se priporočamo!

Telefon 311 545

Srečno novo leto 1973!

**SPLOŠNO
GRADBENO PODJETJE**

TEMELJ

LJUBLJANA-ČRNUČE 89 b

Telefon 343 281, 343 269, 343 298

- Izvajamo vsa dela na visokih in nizkih
gradnjah
- Poleg tega smo specializirani
za gradnjo minigolf igrišč kakor tudi
drugih športno rekreacijskih objektov

Cestitamo za praznik dneva republike, obenem
pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1973!

GALIS

LJUBLJANA

Lepodvorska ulica 23 a

trgovsko podjetje z igračkami,
galanterijskimi izdelki
in otroško konfekcijo
na debelo

Telefoni: direktor	310 061
komerciala	311 314
oddelek pletenin	
— blagajna	311 315
skladišče	311 306

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim po-
slovnim prijateljem ZA DAN REPUBLIKE 29. no-
vember, obenem pa želimo polno delovnih uspeh-
ov v NOVEM LETU 1973!

GEOLOŠKI ZAVOD LJUBLJANA

GEOLOŠKA, HIDROGEOLOŠKA IN GEO-
FIZIKALNA RAZISKOVANJA — VRTANJE —
RUDARSKA IN INŽENIRSKO-GEOLOŠKA DELA
— KONSOLIDACIJA TAL — KONSTRUKCIJE
VRTALNIH STROJEV

Cestitamo vsem našim poslovnim prijateljem in
delovnim ljudem ZA DAN REPUBLIKE 29. NO-
VEMBER, obenem pa želimo svojim poslovnim
znancem SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO
1973!

Projekt - nizke zgradbe

LJUBLJANA, PARMOVA 33

Telefon 312 029

Izdeluje projekte za vse vrste nizkih gradenj;
ceste, mestne ulice, mostove, viadukte, predore,
aerodrome, regulacije, melioracije, vodovode, ka-
nalizacije, jezove, pregrade, črpalnice, čistilne
naprave, industrijske in druge visoke zgradbe.
Opravlja geodetske izmere in ekspropriacijske
elaborate

Cestitamo za praznik dneva republike, obenem
pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1973!

TOTRA

LJUBLJANA, TRPINČEVA 39

TOVARNA POZAMENTERIJE IN
PREDELAVA PLASTIČNIH MAS

Telefon: h. c.: 311 635, 311 488, 311 555,
311 544

Komerciala za pozamenterijo: 314 775

Komerciala za cevi: 312 823 (Miklošičeva
18/I)

Vam daje po konkurenčnih cenah:

vse vrste vezalk in elastike, izdelke
iz plastike, okiten cevi in spojke
za vodovodne in druge napeljave, embalažo
in tehnične artikle iz plastike, in sicer PVC,
polietilena, polipropilena in drugih
materialov, plastificirane izdelke in trakove,
perilne vrvi, ščipalke, gospodinjske mrežice,
pripnjalce za avtomobile in motorna kolesa,
storitvene orodjarne in drugih delavnic.

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOV-
NIM KOLEKTIVOM CESTITAMO ZA PRAZNIK
DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM
PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

URADNI LIST SR SLOVENIJE

LJUBLJANA, VESELOVA 11

Priporoča:

1. dr. Stojan Cigoj
»Odškodninsko pravo Jugoslavije«
Razvojna tendenca jugoslovanske judikature
in primerjalno pravo
2. dr. Stojan Cigoj
»Odškodninska odgovornost avtomobilista in
zavarovanje«
3. dr. Stojan Cigoj
»Transport«
4. dr. Vilko Androjna
»Splošni upravni postopek in upravni spor«
5. Franc Sink
»Pravni izrazi«
primerjalni, z decimalno klasifikacijo
slovensko-srbohrvaško-francosko-nemško.
Izide februarja 1973.
6. Stanovanjski predpisi I in II, zemljiški pred-
pisi, zakon o združevanju kmetov s komentar-
jem, zakon o notranjih zadevah, zakon o po-
kojninskem zavarovanju s pojasnili in drugi
predpisi aktualni za vsakodnevno prakso.

Cestitamo ZA DAN REPUBLIKE
29. november,

svojim poslovnim prijateljem, znancem in vsem
delovnim ljudem, obenem pa želimo SREČNO
IN MIRNO NOVO LETO 1973!

KOVINSKA INDUSTRIJA IG PRI LJUBLJANI

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO!

PODJETJE

Kemo servis-fotomaterial

IMPORT-EKSPORT

Telefon: 23 189

ter notranja trgovina z laboratorijskim in fotografskim materialom na debelo in drobno.

Uprava v Ljubljani, Trg revolucije 2.
Poslužujte se naših trgovin:

FOTOMATERIAL, Cankarjeva 7
FOTOMATERIAL, Gradišče 4 (arkade)
Trubarjeva cesta 20 (za obrtnike)

Tovarna kovinskega okovja **KOT**
TACEN 38, LJUBLJANA-ŠENTVID
Telefon 51 244, 51 146

Izdeluje okvire za damske torbice raznovrstne ključavnice in okovje za kovčke, aktovke, razne športne rekvizite, konzervne nožke, ščitnike, modne zaponke, žebličke za obutveno industrijo v niki, antičnem srebru, rumeni in barvani izvedbi prvovrstne kvalitete, ki jih konzumira poleg domačega tudi inozemsko tržišče.

Komercialno-tehnična organizacija
cestno prometnih podjetij

Avtonabava Telefon 315 762
LJUBLJANA, Zvezna ulica 2a

čestita vsem delovnim ljudem
za DAN REPUBLIKE 29. november — svojim
poslovnim prijateljem in znancem pa želi
SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1973!

ŽIVILSKI KOMBINAT

z delovnimi enotami
čestita
ZA DAN REPUBLIKE
29. november
Svojim poslovnim prijateljem in
vsem delovnim kolektivom
pa želi
tudi SREČNO IN USPEHA POLNO
NOVO LETO 1973!

**tovarna elektromateriala
ljubljan črnuče**

Tel. 343 271 — Telex 31 218
Telegram ELMA ČRNUČE

PROIZVODNI PROGRAM

ELEKTROINSTALACIJSKI MATERIAL

(stikala, okovi, neprepustni elektroinstalacijski material, spojke, pešel cevi in pribor)

MALI GOSPODINJSKI APARATI

(električni likalniki in sušilna avba za lase)

ELEKTROIZOLACIJSKI MATERIAL

(bougier cevi, lakirani svileni trak, diagonalni trak, oljna svila, steklena impregnirana tkanina, silikonski trak)

SUHI TRANSFORMATORJI

(eno- in trifazni do 250 kVA po naročilu. Stabilizatorji napetosti (princip transformatorja z nasičenjem jarma)

+ 10 %; — 20 %; popačenje manjše in 3 %, stabilizirana napetost ± 1 %

(Regulacijski transformatorji z zvezno brezkontaktno regulacijo napetosti pod obtežbo do 100 kVA)

USLUGE

(okovi za avtomobilsko industrijo, izdelava visokokvalitetnih izdelkov iz duroplastov)

ZASTOPAMO »ROWENTO« ZA NASLEDNJE ARTIKLE

cvrtnik / opekač / električna rešetka / dodatni pribor za električno rešetko

POSLOVNO TEHNIČNO SODELOVANJE Z ELEKTRO-KONTAKTOM

instalacijskem materialu, ki dopolnjuje naš proizvodni program v naslednjih proizvodih:

vtičnice / vtiči / wecco sponke / priključne doze

SODOBNO IN STILNO
POHIŠTVO,
GOSPODINJSKI APARATI,
KOMPLETNA OPREMA
ZA STANOVANJSKE IN
DRUGE OBJEKTE, LES,
POLIZDELKI, GRADBENI
MATERIAL

lesnina

DOMAČI TRG — EKSPORT-IMPORT
ZASTOPSTVA — KONSIGNACIJE
LJUBLJANA

Telefon 56 902

TRGOVSKO PODJETJE

Delikatesa

LJUBLJANA

VSAK DAN SVEŽA KAVA IZ LASTNE PRAZARNE — VELIKA IZBIRA KVALITETNIH DELIKATES — SOLIDNA POSTREŽBA

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

CONTAL

LJUBLJANA
BEETHOVNOVA 11/V

ZASTOPSTVA
IZVOZ — UVOZ

VSEM POSLOVNIM PRIJATELJEM IN DELOVNIM KOLEKTIVOM ČESTITAMO ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE 29. NOVEMBER, OBENEM PA ŽELIMO SREČNO IN MIRNO NOVO LETO!

TRGOVSKO PODJETJE **Drogerija**
Telefon 311 650, 311 646

Ljubljana, Ulica Milana Majena 12

sporoča cenjenim kupcem, da ima v svojih poslovalnicah v Ljubljani in Domžalah lepo izbiro daril, kot so damske manikire, moške in damske potovalne garniture, kopalni pribor, razpršilci za kolonjsko vodo, okrasni predmeti z bogato izbiro domačih in inozemskih kozmetičnih preparatov. Obiščite naš kozmetični salon »CUTIS« v Pražakovi ulici 8, in pedikerski salon »Danica« na Trubarjevi cesti.

Čestitamo ZA DAN REPUBLIKE
29. november

svojim poslovnim prijateljem, znancem in vsem delovnim ljudem, obenem pa želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1973!

TRGOVSKO PODJETJE

Izbiza

LJUBLJANA, DVORŽAKOVA 12
Telefon: 314 856

Kupujte vse modno blago v naših poslovalnicah:

ROKAVICAR, Titova cesta 10, telefon 23 415
Pletenine, trikotažo, rokavice
PIONIR, Titova 17, telefon 21 597
Vsa oblačila za otroke, igrače
NOGAVICAR, Nazorjeva ulica 3, telefon 23 414
Nogavice vseh vrst
JELKA, Miklošičeva 34, telefon 314 134
Modno blago vseh vrst
MAJA, Miklošičeva 10, telefon 312 024
Specialna trgovina za ženske rokavice, nogavice, perilo, pletenine

TOVARNA KOVINSKE GALANTERIJE

Telefon 342 261

Ljubljana, Tolstojeva 4

čestita vsem poslovnim sodelavcem
ZA DAN REPUBLIKE
29. november

Podjetje proizvaja kovinsko galanterijsko blago za industrijo, obrt in široko potrošnjo

VUU Partizan

Ljubljana

V naših restavracijah in bifejih v Ljubljani, Mariboru, Celju, Kranju, Vrhniki, Postojni, Vipavi, Il. Bistrici in Ribnici boste vedno postreženi s ceneno hrano in najkvalitetnejšimi pijačami.

Vsem gostom, delovnim kolektivom in poslovnim prijateljem čestitamo za praznik republike, obenem pa želimo srečno in mirno Novo leto.

ŠTAMPILJKE

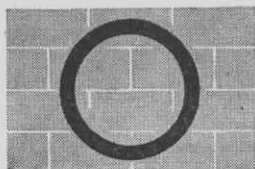
za urade, trgovine in obrti izdeluje in dobavlja solidno in po zmernih cenah podjetje

Sitar

Nasl. Marija Blejec, telefon doma 314 411

Ljubljana, Nazorjeva ulica 3
Delavnica: Resljeva cesta 6, telefon 323 238

Čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem za dan republike 29. november obenem pa jim želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1973!

OBRTNO MONTAŽNO PODJETJE

OBLOGA SLIKOPLASTIKA

Oblaganje sten in podov s keramičnimi, keramitnimi, klinker ploščicami in mozaikom — pečarska, soboslikarska in plesarska dela — oblaganje s tapetami, polaganje tlakov iz plastičnih mas in iglanih preprog.

LJUBLJANA-POLJE

Cestita vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, istočasno pa želi SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1973!

Papirografika

Ljubljana, Resljeva 30

Telefon 310 584

Trgovina s papirjem in grafičnimi potrebščinami na veliko

TEŽMER

servis za popravilo tehtnic, težnih in merilnih naprav
LJUBLJANA, GORNJI TRG 44 — Telefon 20 844

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
ZA DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER

Vsem svojim poslovnim prijateljem in delovnim ljudem pa želi uspešno in SREČNO NOVO LETO 1973!

Priporočamo se še naprej za izkazano zaupanje pri naših storitvenih uslugah.

INDUSTRIJSKI BIRO

podjetje za izgradnjo industrijskih objektov

LJUBLJANA, Parmova 33

prevzema in izvaja inženiringe za izgradnjo in rekonstrukcijo industrijskih objektov, izdeluje razne projekte in ekonomske elaborate.

TRGOVSKO PODJETJE

KURIVOPRODAJA

Ljubljana, Na jami 10
Prodajni oddelek: telefon 313 259
Celovška cesta 53

vam nudi v svojih poslovalnicah vse vrste kuriva in gradbenega materiala po konkurenčnih cenah. Cestitamo ZA DAN REPUBLIKE 29. nov., obenem pa želimo SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1973!

dental

LJUBLJANA
Titova cesta 25 a

podjetje za promet z zobarskimi potrebščinami

Cestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1973!

TRGOVSKO PODJETJE

LJUBLJANA

„Moda“

Cestitamo za praznik dneva republike, obenem pa želimo srečno in uspešno NOVO LETO 1973!

CENTROMERKUR

Uvozno-izvozno trgovsko podjetje CENTROMERKUR iz Ljubljane, ki praznuje letošnje leto 20-letnico svojega obstoja, je generalni zastopnik svetovno znanih kozmetik

- 4711
- Tabac Original
- Marga Greiter
- Outdoor Girl.

Kolektiv se priporoča, istočasno pa čestita za praznik DNEVA REPUBLIKE 29. november, svojim poslovnim prijateljem pa želi

SREČNO NOVO LETO 1973!

KOLEKTIV
GOSTINSKEGA
PODJETJA

LJUBLJANA, Cankarjeva 2, tel. 23 071

s svojimi poslovnimi obrati:

- restavracija ŠESTICA«, Ljubljana, Titova 16
- samopostrežna restavracija EMONA Ljubljana, Titova 11
- Restavracija »POD LIPO« Ljubljana, Borštnikov trg 3

se pridružuje čestitkam
ZA PRAZNIK DNEVA REPUBLIKE
29. november

svojim cenjenim gostom, poslovnim prijateljem in znancem pa želi v novoletnih praznikih mnogo prijetnega razvedrila in jim obenem želi tudi SREČNO IN USPEHA POLNO NOVO LETO 1973!

Centralna lekarna Ljubljana

s svojimi delovnimi enotami

čestita

ZA DAN REPUBLIKE

29. november in

ZA NOVO LETO 1973

Papizles

poslovno združenje
slovenske papirne industrije

LJUBLJANA, Titova cesta 13/II

Telefon: 23 514, 21 513

Telex: 31-134 Yu paples

Čestitamo ZA DAN REPUBLIKE

in želimo

SREČNO NOVO LETO 1973!

GASILSKA OPREMA

LJUBLJANA, LEVSTIKOV TRG 7

Telefon 20 102

Nudimo:

gasilske avtomobile, prevozne in prenosne gasilske aparate, prenosne in avtomobilске gasilske črpalke, vse vrste »Storz« spojke, hidrantne nastavke, lestve in sesalne cevi, gasilske uniforme, reševalne vrvi kakor tudi električne in ročne sirene za protiletalsko zaščito ter vso opremo za gasilske enote.

Ljubljanski investicijski zavod-inženiring

LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 11/VI

Telefon 23 263

Nudi vam sodoben pristop k investiciji, preučuje programe dejavnosti, ekonomsko in finančno programira, preverja utemeljenost investicije, projektira in organizira projektiranje za vse vrste gradenj, izbira najcenejše in najsolidnejše izvajalce, nadzira kvaliteto in kvantiteto gradnje, sodeluje in deluje na področju bančnih in pravnih poslov, izdeluje elaborate o zaključku investicije.

Na posebno željo opravljamo tudi consulting inženiring.

»INSTALACIJA« Ljubljana

Kamniška ulica 48 a

opravlja:

instalacije za vse tekočine in pline,

montira:

sanitarne naprave v zdravstvenih, gostinskih, stanovanjskih in industrijskih objektih,

izdeluje:

projekte za vsa navedena dela.

Ob 20-letnici svojega poslovanja

Agroobnova

gradnje in melioracije

LJUBLJANA, Črtomirova ul. 8

Telefon 313 126, 313 493

Gradnja kmetijskih objektov, objektov živilsko-predelovalne industrije in objektov družbenega standarda.

Hidro- in agromelioracije.

Vodovodi.

Nizke gradnje za kmetijstvo.

Vzdrževanje in generalna popravila težke gradbene mehanizacije.

Cestitamo ZA DAN REPUBLIKE

29. november,

svojim poslovnim prijateljem, znancem in vsem delovnim ljudem, obenem pa želimo SREČNO IN MIRNO NOVO LETO 1973!

USPEŠNO POSLOVNO LETO VAM ŽELI

Papirna galanterija SIMONČIČ

LJUBLJANA, Razpotna 4

Telefon: 25-091

Telegram: Simončič Ljubljana

TISKARSTVO:

KOMERCIALNI TISK

KATALOGI

PROSPEKTI

ETIKETE

EMBALAŽA

KOLENDARJI

REKLAMNI KARTONI

UMETNIŠKE REPRODUKCIJE

**PREDSTAVNIŠTVO
ODKUPNA POSTAJA
ODPREMNO SKLADIŠČE
»DROGA«**

61000 Ljubljana, Prečna 4, telefon
061 311 330

68000 Novo mesto, Slakova 8, telefon
068 - 21 255

Odkupuje:

suhe in sveže gobane (jurčke) in
druge vrste gob, nadalje vse vrste
zdravilnih zelišč in gozdnih sadežev

Izvaža:

suhe in sveže gobe, zdravilna zelišča
in eterična olja

Podjetje odkupuje po kmetijskih
zadrugah v vseh krajih Slovenije
in drugih republikah v Jugoslaviji.

čestita vsem delovnim ljudem in
svojim poslovnim prijateljem ZA
DAN REPUBLIKE 29. november,
obenem pa želi polno delovnih uspe-
hov v NOVEM LETU 1973!

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

ima na zalogi naslednje publikacije:

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, kompletni letniki IV/1956 do XIX/1971 po ceni 16 dinarjev za letnik, za inozemstvo 3 dolarje; posamezna številka velja 7 dinarjev, za inozemstvo 1 dolar. Naročnina za leto 1972 je 25 dinarjev.

Prve tri letnike odkupujemo po ceni 10 dinarjev za številko.

V seriji Knjižnica Kronike so izšle naslednje knjige:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), knjigotrška cena 2,50 dinarja. — Razprodano.

Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), knjigotrška cena 2 din.

Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), knjigotrška cena 2 din.

Sergij Vilfan-Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), knjigotrška cena 2,80 dinarja.

Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), knjigotrška cena 15 din.

KOLEKTIV TOVARNE ELEKTROKEMIČNIH IZDELKOV

BELINKA

ŠENTJAKOB OB SAVI — LJUBLJANA

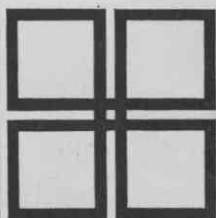
čestita vsem delovnim ljudem in svojim poslovnim prijateljem
za DAN REPUBLIKE 29. NOVEMBER,

obenem pa jim želi

SREČNO IN USPEŠNO NOVO LETO 1973!

Hkrati opozarja vse cenjene kupce na svoj razširjeni proizvodni program:

- vodikov peroksid tehnični
- vodikov peroksid medicinski
- vodikov peroksid pro analysi
- sadolius za oplemenitenje lesa
- parket lak
- natrijev perborat
- kalijev persulfat
- karbamidperhidrat
- boraks

induplati

Pri nakupu daril se odločite za bogato in priznano
kolekcijo zaves, garnitur in prtov — kvalitetnih izdelkov
tovarne INDUPLATI, Jarše.

ISKRA DANES!

Vodilno jugoslovansko podjetje na področju elektronike — to je Iskra. Preko 18.000 delavcev v 18 delovnih organizacijah sodeluje v bogati proizvodnji, od sestavnih delov, raznih gospodinjskih in drugih aparatov, do najzahtevnejših elektronskih naprav. Njeni izdelki so dobro znani doma in v tujini. Kvaliteto teh izdelkov zagotavlja visoka strokovna usposobljenost kadrov, sodobna tehnologija in uspešno poslovno-tehnično sodelovanje z največjimi ter priznanimi inozemskimi proizvajalci.

Iskra Iskra Iskra Iskra Iskra
Iskra Iskra Iskra Iskra Iskra
Iskra Iskra
Iskra Iskra Iskra Iskra
Iskra Iskra

